

ΑΙ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΧΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΝ*

§ 1. Προτασσόμενα.

Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἑλληνικῶν νομικῶν ἐγγράφων τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς, ὁ μελετητὴς εὐρίσκεται πολὺ συχνὰ ἐνώπιον νομικῶν ὅρων, τῶν ὁποίων ἡ νομικὴ ἔννοια, ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ σημασία ἐν γένει εἶναι ἀκαθόριστος ἢ καὶ ἄγνωστος.

Καὶ ὅταν τυχὸν τὰ γενικὰ λεξικογραφικὰ βοηθήματα τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν — διότι, εἰδικὸν ἑλληνικὸν νομικὸν λεξικόν, ὡς γνωστόν, δὲν ἐξεδόθη — ἀναφέρουν τὴν λέξιν, δὲν εἶναι σπάνιον ἢ διδομένη εἰς αὐτὴν ἐξήγησις ὅχι μόνον νὰ εἶναι ἀόριστος ἢ ἀνεπαρκής, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ἐσφαλμένη.

Τοῦτο εἶναι φυσικόν, διότι, ὡς πρὸς τὸ σημασιολογικόν τουλάχιστον μέρος, προκειμένου περὶ τῶν μεσαιωνικῶν ἢ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς δημωδῶν λέξεων αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν εἰδικούς καθαρῶς νομικοὺς ὅρους, ἡ ἐπικουρία τοῦ νομικοῦ πρὸς τὸν λεξικογράφον, τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν ἀπαραίτητον, δὲν συνέτρεξεν ἀναλόγως μέχρι σήμερον.

Ἐκτὸς ὅμως αὐτοῦ, καὶ γνωστοὶ ἀκόμη κατ' ἀρχὴν νομικοὶ ὅροι εἶναι πολυσήμαντοι κατὰ χρόνον ἢ κατὰ τόπον, ἀπόκειται δὲ εἰς τὸν νομικὸν νὰ καθορίσῃ τὰς διαφόρους σημασίας αὐτῶν.

Ἐξ ἀφορμῆς τοιούτων δυσκολιῶν καὶ ἀποριῶν ἀπὸ ὠρισμένα ἐγγραφα τῆς Χίου τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας καὶ κατὰ τὴν προσπάθειάν μας νὰ λύσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν αὐτάς καὶ νὰ καθορίσωμεν τὴν νομικὴν ἔννοιαν καὶ τὴν καταγωγὴν νομικῶν τινῶν ὅρων, εὐρέθημεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προβῶμεν εἰς κάπως πλέον ἐκτεταμένην ἔρευναν ἐπὶ τοῦ δικαίου τῶν περιουσιακῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν

* Τμῆμα τῆς μελέτης ταύτης εἶχεν ὑποβληθῇ ὡς ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορία διατριβὴ πρὸς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐγκριθεῖσα παρ' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δημοσιεύεται ἐνταῦθα μετὰ τροποποιήσεων καὶ συμπληρώσεων.

συζύγων τῆς νήσου, ὡς ἐμφανίζεται αὐτὸ ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσίν μας ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψει ὅτι μέγα τμῆμα τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου καὶ συγκεκριμένως τὸ τῶν ἐποχῶν τῆς φραγκοκρατίας καὶ τῆς τουρκοκρατίας, ὡς ἐκ τῆς δημοσιεύσεως μέχρι τοῦδε τελείως ἀνεπαρκῶν πηγῶν τῶν περιόδων αὐτῶν, καὶ εἰδικώτερον νομικῶν ἐγγράφων, εἰς τὰ ὅποια ἀντικατοπτρίζεται τὸ ἐκάστοτε ἐν ζωῇ δίκαιον καὶ μάλιστα τὸ ἐθιμικόν, παραμένει μέχρι σήμερον ἐκ τῶν πλέον σκοτεινῶν, καθίσταται αὐτονόητος καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συγχρόνου μὲ τὴν ἔκθεσιν τῶν πορισμάτων τῆς ἐρεῦνης δημοσιεύσεως ἐκ τῶν πηγῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη αὕτη, τῶν ἐκ τούτων ἀνεκδότων.

Ἐκτὸς τούτου, ἡ μὴ ἔκδοσις εἰσέτι ἐπαρκoῦς ἀριθμοῦ ἐγγράφων περιώρισεν ἢ μᾶλλον ἀπέκλεισε σχεδὸν ἐντελῶς τὴν παραβολὴν τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν χιακῶν ἐγγράφων πρὸς ἄλλα ἀνάλογα ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος. Διότι, ἡ ὑπῆρχον ἐκδεδομένα τοιαῦτα, ἀλλὰ προήρχοντο ἀπὸ περιφερείας καὶ εἶχον περιεχόμενον τὸ ὁποῖον δὲν παρουσίαζεν ἀναλογίας καὶ ἔδαφος συγκρίσεως πρὸς τὰ χιακά· ἢ ἀπὸ τὰ μέρη ἐκεῖνα εἰς τὰ ὅποια ὑπῆρχον ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεως ἀναλόγων νομικῶν σχέσεων πρὸς τὰς τῆς Χίου (ὡς π.χ. Δωδεκάνησος, Κρήτη), δὲν ὑπῆρχον παντάπασιν ἐκδεδομένα ἔγγραφα ἢ τουλάχιστον εἰς ἐπαρκῆ ἀριθμόν, διὰ τὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιχείρησις τῆς παραβολῆς ταύτης καὶ ἡ ἐξαγωγή ἀσφαλῶν καὶ χρησίμων συμπερασμάτων περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἐξελίξεως εἰς αὐτὰς ὁμοίων νομικῶν σχέσεων πρὸς τὰς ἀπαντώσας εἰς Χίον, πράγμα τὸ ὁποῖον θὰ συνέβαλλε καὶ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς προελεύσεως τοῦ θεσμοῦ.

Σχετικῶς ἤδη πρὸς τὰς πηγὰς τῆς παρούσης, γίνεται χρῆσις καὶ ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων ἐγγράφων. Τὰ ἀνέκδοτα ἔχουν δύο προελεύσεις. Ἀλλὰ μὲν ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀντίγραφα ἐξαχθέντα ὑπὸ τοῦ Κ. Κανελλάκη ἐκ κωδίκων ἢ, ἄλλως, καταστίχων νοταρίων διαφόρων χωρίων τῆς Χίου καὶ ἀποκείμενα νῦν εἰς τὸ παρὰ τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλήφθησαν παρ' ἐμοῦ. Ἀλλὰ δὲ ἀντεγράφησαν ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν πρωτοτύπων ὑπ' ἐμοῦ, ἦτοι α) ἐκ 4 χιακῶν κωδίκων ἀποκειμένων εἰς τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς (Χειρόγραφα ὑπ' ἀριθ. 46, 47, 48) εἶναι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὁ δὲ τέταρτος εἶναι τῶν ἐτῶν 1689-1692 τοῦ νοταρίου τοῦ χωρίου Καλαμωτῆς Γεωργίου Ἀληθινοῦ καὶ προέρχεται ἐκ τῶν εἰς τὰ Γ. Α. Κ. εὑρισκομένων Ἀρχείων τοῦ Ἰ. Βλαχογιάννη, β) ἐκ δύο κωδίκων τοῦ χωρίου τῆς Χίου Πυργιοῦ, τοῦ ἐνὸς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος (ἐτῶν 1677-1679), τοῦ ἑτέρου τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (ἐτῶν 1705-1707), γ) ἐξ ἄλλου ἀκεφάλου καὶ κολοβοῦ κώδικος τοῦ χωρίου τῆς Χίου Βέσσας τοῦ νοταρίου Νικήτα Δομεστίχου, τῶν ἐτῶν 1601-1616, καὶ δ) ἐξ ἐνὸς εἰς

χωριστὸν φύλλον χάρτου νοταριακοῦ ἔγγραφου ἐξ ἀδήλου χωρίου τῆς Χίου. Τὰ ὑπ' ἀριθ. β', γ' καὶ δ' προέρχονται ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ μακαρίτου ἱστορικοῦ τῆς Χίου Γεωργίου Ι. Ζολώτα.

Τὰ χρησιμοποιούμενα ἐνταῦθα ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀμφοτέρων τῶν προελεύσεων τούτων δημοσιεύονται ὡς Παράρτημα τῆς παρούσης.

§ 2. Περί τοῦ ἐν Χίῳ ἰσχύοντος ἰδιωτικοῦ δικαίου.

Πρὶν ἢ προέλθωμεν εἰς τὴν μερικωτέραν ἔρευναν τῶν ἔγγραφων καὶ τὴν δικαιολόγησιν τῶν συμπερασμάτων μας, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ σύντομος ὑπόμνησις καὶ ἀναδρομὴ εἰς τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεώς των κρατοῦν ἰδιωτικὸν δίκαιον, καὶ εἰδικώτερον τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον, κατὰ τὰς ἐπισήμους γνωστὰς πηγὰς, ὡς καὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐφαρμογῆς του. Αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν ἔλλειψιν ποσηγουμένης συστηματικῆς ἐργασίας καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ.

Ὅλα τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἰδιωτικὰ ἔγγραφα τῆς Χίου, τὰ ὅποια παραθέτομεν κατωτέρω, ἀνήκουν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας.

Ὡς γνωστὸν, διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως δὲν ἐπῆλθε κατάργησις ἐν τῷ συνόλῳ του τοῦ ἰσχύοντος μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἰδιωτικοῦ δικαίου τῶν ὑποτάγέντων καὶ ἀντικατάστασις διὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ, εἰδικῶς δὲ τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου. Οἱ λόγοι ὅμως τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, ὡς καὶ τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων ἐγένετο τοῦτο δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν γενικώτερον, ἀλλὰ μόνον τοπικῶς, ἐν σχέσει μὲ τὴν Χίον.

Αὕτη, παραδοθεῖσα ἐκουσίως εἰς τοὺς Τούρκους, ἠὺνοήθη, κατὰ τὰ κρατοῦντα εἰς αὐτούς, δι' ἀχτναμέδων¹. Μέχρι σήμερον δὲν γνωρίζομεν ὅλους τοὺς περὶ Χίου ἐκδοθέντας ἀχτναμέδες, ἴσως δὲ καὶ νὰ μὴ περιεσώθησαν, ἐκτὸς δ' αὐτοῦ δὲν ἔχομεν καὶ τὰ πρωτότυπα τῶν διασωθέντων παλαιότερων ἐκ τούτων περὶ τῆς νήσου, ἀλλὰ μόνον μεταφράσεις των.

Μεταξὺ τῶν σωζομένων εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1567 ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Σελήμ τοῦ Β'. Αὐτὸς μᾶς παρεδόθη εἰς δύο διαφόρους ἑλληνικὰς μεταφράσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία μὲ χάσματα ὀφειλόμενα εἰς φθορὰν τοῦ τετραδίου τοῦ περιέχοντος αὐτόν². Ὁ ἀχτναμὲς αὐτὸς περιλαμβάνει εἰδικὰς δια-

¹ Περί αὐτῶν Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Οἱ προνομιακοὶ ὅρισμοὶ τοῦ μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, εἰς περιοδικὸν «Ἑλληνικά», Θ', 103 ἐπ. Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Τινὰ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν «προνομίων» ἐπὶ τουρκοκρατίας, εἰς Ἀρχεῖον τοῦ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, Ι (1943), καὶ εἰς ἀνάτυπον.

² Ἡ μία μετάφρασις, ἡ πλήρης, ἐδημοσιεύθη εἰς Μ. ΕΝΕΜΑΝ, *Resa I Orientem 1711-1712* (Upsala, 1889), Kap. IV, 81-5 (βιβλίον τὸ ὁποῖον δὲν εἶδον), ἐξ αὐτοῦ δὲ ἀνεδημοσιεύθη

τάξεις ἀφορώσας εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποίαν ἀναθέτει εἰς τὸν Καδὴν κλπ., τὴν ἰσχὺν τῶν διαθηκῶν (εἰς ἐκεῖνα ὅπου ποιήσῃ τινὰς εἰς τὸν θάνατόν του) καθὼς καὶ τῶν νοταριακῶν ἐγγράφων (νοταριογραμμάτων) καὶ ἄλλας διατάξεις μὴ ἐνδιαφερούσας ἀμέσως τὸ θέμα μας. Ἐκτὸς ὅμως αὐτῶν, περιέχει καὶ μίαν γενικωτέρας φύσεως διάταξιν, διὰ τῆς ὁποίας προστατεύει τόσον τὰ στατοῦτα (προφανῶς τῆς Γενούης) ὅσον καὶ τὰ παλαιὰ ἔθιμα τῶν κατοίκων, ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται, ταῦτα δὲν ἀντίκεινται εἰς τὰς διατάξεις τοῦ ἀχτναμέ. Ἴδου τὸ σχετικὸν μέρος τῆς μεταφράσεώς του: «... κὶ ἀπάνω εἰς ἄλλα ἐναντίον τὸν νόμον κὶ τὸ στατούτων κὶ ἐναντίον τὲς τάξεις τῶν ταῖς παλαιαῖς, νὰ μὴν ἀφίσετεν τινὰν νὰ κάμῃ τίποτες...». Αἱ παλαιαὶ τάξεις εἶναι προδήλως τὰ παλαιὰ ἔθιμα.

Ἐκτὸς αὐτοῦ ἐξεδόθησαν καὶ ἄλλοι ἀχτναμέδες μέχρι τοῦ ἔτους 1578, ὅτε ἔχομεν τὸν δεύτερον ἐκ τῶν γνωστῶν τοιούτων, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μουράτ τοῦ Γ', πιθανῶς εἰς ἀνανέωσιν καὶ ἐπικύρωσιν τῶν προηγουμένων. Οὗτος διεσώθη καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς ἰταλικὴν μετάφρασιν ὑπὸ τοῦ βενετοῦ βαίλου Donado¹, ἔπειτα ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Κ. Ἀμάντου², τελευταῖον δὲ ὑπὸ τοῦ Φ. Ἀργέντη³, καὶ εἰς μετάφρασιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν κατεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Γ. Ζολώτα⁴.

Εἰς αὐτόν, ὡς πρὸς τὸ οὐσιαστικὸν δίκαιον, ἄξιαι ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι δύο διατάξεις περιεχόμεναι κατ' ἀρχὴν καὶ εἰς τὸν πρῶτον τοῦ ἔτους 1567. Μία εἰδική, ἀναγνωρίζουσα τὸ κῦρος τῶν συντασσομένων διαθηκῶν ὑπὸ τῶν ὑπηκόων καὶ τὸν κανονισμόν τῶν τοιούτων κληρονομικῶν ὑποθέσεων «conforme la loro antica consuetudine»⁵, καὶ ἄλλη γενικὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν «E cosi in tutte le cose giadette, nessuno non habbia ardire di contratar contro la Legge et Giustizia, nè contro le loro antiche usanze di molestia nessuna, conforme il giusto costume loro;...».

ὑπὸ PH. ARGENTI, Chius Vineta or the occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566 - 1912), (Cambridge, 1941), 208 ἐπ. Ἡ δευτέρα μετάφρασις ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γ. ΖΟΛΩΤΑ, Ἱστορία τῆς Χίου, Γ (μέρος α) (Ἀθῆναι, 1926,) 56 ἐπ., τελευταῖον δὲ εἰς τὸ ἀνωτέρω ἔργον τοῦ Ph. Argenti, 216 ἐπ.

¹ GIO. BATTISTA DONADO, Viaggi à Cons/poli (Venezia, 1688), Parte IV, 51-58.

² Ἐνθ' ἀν., 129-131.

³ PH. ARGENTI, ἔνθ. ἀν., 220.

⁴ Ἐνθ' ἀν., 96-101.

⁵ Ἡ εἰδικὴ πρόνοια εἰς τοὺς ἀχτναμέδες διὰ τὸ κῦρος τῶν διαθηκῶν εἶχε σπουδαῖον λόγον, ἀναγόμενον εἰς τὴν θεμελιώδη ἀντίθεσιν ὡς πρὸς τὴν ἐκ διαθήκης διαδοχὴν μεταξὺ τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου καὶ τοῦ βυζαντινο-ρωμαϊκοῦ. J. D. LUCIANI, Traité des successions musulmanes (ab intestat) (Paris, 1890), 36. Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ (ΔΗΡΜΗΤΟΓΛΟΥ), Ἱερονομικὸν κληρονομικὸν τῶν Μωαμεθανῶν δίκαιον Φεράτζ (Ἀθῆναι, 1915), 7-8, 109 ἐπ.

Ὁ ἀχτναμὲς ἀναφέρων ἀρχαίας συνηθείας καὶ νόμιμον ἔθιμον αὐτῶν ἐννοεῖ προφανῶς τὰς ὑφισταμένας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς γενοατοκρατίας.

Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον, ἐκ τῆς ὅλης οἰκονομίας τῶν ἀχτναμέδων αὐτῶν προκύπτει, ὅτι ὁ νέος κυρίαρχος ἀνεγνώριζε τὴν ἰσχὺν τῶν ὑφισταμένων κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν νομικῶν ἐθίμων τῶν κατακτηθέντων, ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν ἀντέκειντο εἰς τὰ συμφέροντά του καὶ ἐπομένως εἰς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ νόμους, ὅσους, ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν, ἐξυπηρέτουν αὐτά.

Κατ' ἀκολουθίαν, τὰ ὑπ' ὄψει μας προικοσύμφωνα καὶ ἄλλα ἔγγραφα περὶ τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς ζητήματος πρέπει νὰ ἀποτελοῦν κατὰ βάσιν τὴν ἐφαρμογὴν καὶ ἐξεικόνισιν τοῦ ἐπὶ γενοατοκρατίας κρατοῦντος δικαίου τῶν περιουσιακῶν σχέσεων τῶν συζύγων, ὡς τοῦτο μετ' αὐτήν, διαρκούσης δηλαδὴ τῆς τουρκοκρατίας, εἶχεν ἐξελιχθῇ μέχρι τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγονται τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔγγραφα.

Ἡ γενοατοκρατία εἰς τὴν Χίον ἐγκαθιδρύθη ὁριστικῶς τὸ ἔτος 1346 καὶ διήρκεσε μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Πιαλὶ καταλήψεώς της τὸ 1566. Τόσον δὲ κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ κάστρου τῆς Χίου εἰς τὸν Βινιόζον, ὅσον καὶ κατὰ τὸν κανονισμόν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς κυριάρχου Γενούης καὶ τῶν ἐνεργησάντων τὴν κατάληψιν ἐφοπλιστῶν της ἐγένετο πρόβλεψις καὶ διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἴσχυεν εἰς τὴν Χίον, οὕτω δ' ἔχομεν βεβαίως πληροφορίας περὶ αὐτοῦ.

Καὶ συγκεκριμένως, εἰς τὴν σύμβασιν τῆς Γενούης πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν Μαόνα τῆς 26 Φεβρουαρίου 1347, ἐλήφθη εἰδικὴ πρόνοια καὶ διὰ τὸ ἐφαρμοστέον δίκαιον εἰς τὴν νῆσον, τὸ ποινικὸν ὡς καὶ τὸ ἀστικόν, καὶ ὠρίσθη ὡς τοιοῦτο τὰ Στατοῦτα καὶ αἱ συνήθειαι τῆς Γενούης καὶ τὸ κατὰ τὰς μεταξὺ τῶν ἐλλήνων συμφωνίας καθορισθέν, ἐν ἐλλείψει δὲ αὐτῶν τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον (*qui potestas iuret et promittat dictam Insulam sij et homines et habitatores ipsius regere et gubernare in Jure et Justicia secundum formam capitulorum et regularum civitatis Janue et secundum formam conventionum quas dictus. d. simon fecit cum grecis sij salva semper presenti compositione*). Περαιτέρω δέ, « *Et qui potestates sij et folie veteris et nove regere et gubernare debeant dicta Loca civiliter et criminaliter cum plena Iurisdictione et mero et mixto Imperio et gladij potestate sibi concedendis per Dominum Ducem et suum Consilium nomine communis Janue et homines habitantes et conversantes in dictis Locis secundum formam capitulorum et regularum et bonas consuetudines civitatis et communis Janue et secundum formam conventionis grecorum ut supra et ubi hec decessent secundum Jura romana* »¹

¹ C. PAGANO, *Delle imprese e del dominio dei Genovesi nella Grecia* (Genova, 1843) 275 καὶ 277.

Ἡ σύμβασις αὕτη, ἀναφερομένη εἰς τὰ καθορισθέντα κατὰ τὰς μεταξὺ τῶν ἐλλήνων συμφωνίας, ἐννοεῖ τὴν συμφωνίαν τοῦ Βινιόζου μετὰ τῶν ἐλλήνων κατὰ τὴν εἰς αὐτὸν παράδοσιν τοῦ Κάστρου τῆς Χίου τῆς 12 Σεπτεμβρίου 1346, διὰ τῆς ὁποίας εἶχεν ὀρισθῇ, ὅτι ἐὰν οὗτοι παραμένουν πιστοὶ εἰς τὴν Γενούην, θὰ ζοῦν κατὰ τὰ ἔθιμά των καὶ τὰς συνθηθείας των¹, καὶ τὴν ὁποίαν συμφωνίαν ἡ ἀνωτέρω συνθήκη τοῦ 1347 ρητῶς ἀναγνωρίζει. Ὡς δ' ἀναφέρει ὁ Hopf², τὰ ἔθιμα αὐτά, ἰσχύοντα ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἐκυρώθησαν καὶ ἀργότερον διὰ τοῦ ἀπὸ 18 Αὐγούστου 1393 διατάγματος τοῦ δόγη Φραγκίσκου Garibaldo³.

Κατὰ ταῦτα, διὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς Χίου ὡς πρὸς τὸ ἀστικὸν δίκαιον θὰ ἴσχυον κατὰ πρῶτον λόγον τὰ ἔθιμά των⁴, ἐν ἐλλείψει αὐτῶν τὸ γενοατικὸν δίκαιον καί, ἐν σιωπῇ ἀμφοτέρων, τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον.

Ἡ σύμβασις, ἀναφέρουσα τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἐννοεῖ προφανῶς τὸ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀναγεννηθὲν καὶ ἀναπτυχθὲν διὰ τῆς ἐπεξεργασίας καὶ τῶν συγγραφῶν τῶν Γλωσσογράφων καὶ Μεταγλωσσογράφων καὶ ἰσχύον ἐκεῖ ὡς *jus commune* ἢ *lex viva*, δηλαδὴ ἰσχύον ὅταν ἔλειπε σχετικὴ διάταξις εἰς τὰ Στατοῦτα⁵, καὶ ὄχι τὸ βυζαντινόν, τὸ ἐλληνό - ρωμαϊκόν.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὰ διατηρούμενα ἔθιμα τῶν ἐλλήνων, δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν δυσπρόστατον χαρακτῆρα τοῦ δικαίου ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ ἐν μέρος τὸ ἐπίσημον καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ δημῶδες δίκαιον⁶. Νομίζομεν δὲ ὅτι διὰ τῶν ὅρων αὐτῶν τῶν συνθηκῶν ἐπεδιώχθη ὁ ἀποκλεισμός τοῦ ἐπισήμου δικαίου τοῦ πρώην κυριάρχου, δηλαδὴ τοῦ ἐγγράφου βυζαντινοῦ δικαίου, καὶ ἐδέχθησαν οἱ κατακτηταὶ νὰ διέπωνται οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ δημῶδους των

¹ C. PAGANO, ἐνθ' ἀν., 263 «...sed teneantur esse fides et legales communis Janue sicut veri Januenses habendo ipsi ecclesias suas et monasteria sua et totum clerum suum vivendo secundum consuetudines suas usitatas...»

² C. HOPF, Giustiniani, εἰς Allgemeine Encyklopädie τῶν Ersch und Gruber, τ. 68, 334.

³ Τὸ διάταγμα αὐτὸ δὲν γνωρίζομεν ἂν ἐξεδόθη.

⁴ Σχετικῶς μὲ τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τῶν Ἑλλήνων εὐρίσκεται δημοσιευμένη ὑπὸ τοῦ PAGANO (ἐνθ' ἀν., 310) ἐπιστολὴ τοῦ ἔτους 1373, κατὰ δὲ τὸν HOPF (ἐνθ' ἀν., σημ. 32) τοῦ ἔτους 1461, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον δὲν ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα.

⁵ G. SALVIOLI, Trattato di storia del diritto Italiano⁶ (Torino, 1908) § 82 ἐπ., ἰδίᾳ δὲ σ. 134 - 5.

⁶ Δ. ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ, Τὸ Ἑλληνικὸν ἀστικὸν δίκαιον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει (Ἀθήναι, 1912), 26. Κ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ Ἑλληνικὸν ἰδιωτικὸν δίκαιον κατὰ τὸν δέκατον ἑννατον αἰῶνα (Ἀνατύψεις ἐκ τοῦ Γ' τόμου «Ἐπιστῆμαι» τοῦ Πανελληνίου Λευκώματος τῆς Ἑθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος), 6.

δικαίου, με την πρόσθετον ὅμως παρατήρησιν, ὅτι εἰς τὴν πρᾶξιν θ' ἀνεγνωρίζετο εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ θὰ ἐφήρμοζον οὗτοι καὶ ὅσους τυχὸν κανόνας ἐκ τοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἰσχύοντος ἐπισήμου βυζαντινοῦ δικαίου ἐτήρουν εἰς τὰς συνθήκεις σχέσεις των, ἰδίᾳ τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ κληρονομικοῦ δικαίου, ἐλλείψει ἀντιθέτου ἐθιμικοῦ κανόνος. Μὲ ἄλλους λόγους, καὶ ὅσους κανόνας τοῦ ἐπισήμου ἰδιωτικοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἐφήρμοζον οἱ Χῖοι Ἕλληνες μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐξηκολούθουν νὰ τοὺς ἐφαρμόζουν καὶ μετέπειτα ὡς οἶονεῖ ἐθιμικὸν δίκαιον. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἐπρόκειτο περὶ νέων σχέσεων ἢ περὶ διαφωνιῶν ὡς πρὸς τὸν κρατοῦντα ὡς ἐθιμικὸν κανόνα ἐφ' ὠρισμένης σχέσεως, αἱ δικαιοδοτοῦσαι ἀρχαὶ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόζουν τὸν γενοατικὸν νόμον καί, ἐν σιωπῇ αὐτοῦ, τὸν ρωμαϊκόν, οὐδέποτε ὅμως ν' ἀνατρέχουν εἰς τὸ βυζαντινὸν ἐπίσημον δίκαιον, τὸ ὅποιον διὰ τῆς συνθήκης ἐθεωρήθη ὡς μὴ ἰσχύον. Τὸν ὅρον αὐτὸν τῆς συνθήκης νομίζομεν ὅτι οὕτω πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν, διότι ὡς ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου τῆς συντάξεώς του, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς διατυπώσεώς του ἀποτελεῖ ἐνσυνείδητον νομικῶς διάταξιν.

Ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, τὰς ἀνωτέρω λύσεις πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὡς ἐξυπηρετούσας μέχρι τινὸς καὶ μίαν ἀνάγκην. Διότι καὶ ἐὰν ἡ διὰ τῶν συνθηκῶν ἐπιβολὴ τοῦ ἰδιωτικοῦ γενοατικοῦ δικαίου εἰς τοὺς Ἕλληνας ἦτο εὐχερής, ἡ ἀπότομος ὅμως εἰσαγωγή του θὰ προσέκρουεν εἰς τὴν πρᾶξιν πρὸ σοβαρῶν ἐμποδίων. Καθ' ὅσον καὶ μεταφρασμένα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐὰν εἰσήγοντο τὰ Στατοῦτα καὶ αἱ Consuetudines τῆς Γενούης, ὅχι μόνον ἡ γνῶσις των, κατὰ τὰς ἀρχὰς τουλάχιστον, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς τυπογραφίας θὰ ἦτο προβληματική, ἀλλ' αὗται θὰ ἦσαν καὶ δυσερμήνευτοι εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν διὰ νὰ συμβουλευῶνται, ἰδίᾳ εἰς τὴν ὑπαιθρον, νομικοὺς εἰδήμονας τοῦ γενοατικοῦ δικαίου, προσέτι δὲ καὶ ξέναι καὶ ἀσυμβίβαστοι κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὰς κοινωνικὰς συνθήκας καὶ τὰ ἥθη των, ἰδιαίτερος μάλιστα προκειμένου περὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου.

Αὐτὸ ὅμως δὲν ἰσχύει ἀπολύτως καὶ ἄνευ χρονικοῦ περιορισμοῦ. Πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὅχι μόνον αἱ νέαι τῆς νήσου οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθήκαι καὶ ἡ διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου ἐπερχομένη ἐξέλιξις αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ προηγούμεναι σχέσεις τῶν γενοατῶν πρὸς τὴν Χίον, ὡς καὶ ἡ μετὰ τὴν ὀριστικὴν κατάληψιν αὐτῆς σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ της, καὶ γενικῶς ἡ ὅλη διαμορφωθείσα κατάστασις κατὰ τὴν γενοατοκρατίαν, καθὼς καὶ ἡ διάρκεια αὐτῆς.

Ἐκτὸς τῆς κυριαρχικῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1346 κατοχῆς τῆς νήσου ὑπὸ τῆς Γενούης, αἱ σχέσεις τῶν γενοατῶν μετὰ τὴν Χίον χρονολογοῦνται ἀπὸ ἐποχῆς πολὺ παλαιότερας.

Τὸ πρῶτον ἀναφαίνονται αἱ σχέσεις τῆς Γενούης πρὸς τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν μεταξὺ Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ ἐκείνης συνθήκην τοῦ 1155¹. Ἄλλ' ἢ ἐνεργότερα ὅπωςδήποτε ἀνάμιξις τῶν γενοατῶν εἰς τὰ χιακὰ πράγματα ἐμφανίζεται ἀπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Νυμφαίου τοῦ 1261 μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου², ἔπειτα δὲ κατὰ τὴν παραχώρησιν τῆς Χίου τὸ 1304 ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Πρεσβυτέρου εἰς τὸν οἶκον τῶν Ζαχαρία³, ὁπότε ἡ παροικία τῶν γενοατῶν ἀπέβη πολυπληθεστέρα.

Ἐξ ὅλων αὐτῶν τὸ οὐσιῶδες εἰς τὸ προκείμενον εἶναι ὅτι, καίτοι ἡ ἐγκατάστασις τῶν γενοατῶν εἰς τὴν νῆσον ὑπῆρξε διακεκομμένη ἔνεκα τῶν διαφορῶν κατὰ τὸ μέχρι τοῦ 1346 χρονικὸν διάστημα ἐπιδρομῶν, δηώσεων καὶ ἀλλαγῶν τῆς διοικήσεως, κατὰ τὴν ὀριστικὴν κατάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Βινιόζου κατὰ τὸ ἔτος αὐτό, ἐκ τῆς προηγουμένης ὑπάρξεως εἰς τὴν Χίον γενοατῶν, ὅχι μόνον παρουσιάζεται αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος αὐτῆς τὸ 1346 ὁ Ἰωάννης ἡ Καλλογιάννης Ζυβός, καταγόμενος ἐκ τῆς Γενούης, ἀλλὰ εἶχεν ἀναφανῆ καὶ ἰδιαιτέρα τάξις γενοατοχίων, ἡ ὁποία ἦτο καὶ ἡ ἄρχουσα τάξις ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως.

Καὶ ναὶ μὲν ἡμύνθησαν οὗτοι κατὰ τοῦ Βινιόζου διὰ νὰ μὴ χάσουν τὴν προνομιοῦχον θέσιν των⁴, ἀλλ' ὅμως, ἀφοῦ ἐπεβλήθη ἡ γενοατικὴ κυριαρχία, αὕτη δὲν εὐρέθη πρὸ περιβάλλοντος, ἰδίᾳ εἰς τὴν πόλιν, τελείως ξένου.

Ὡς δὲ εἶναι εὐνόητον, ἀπὸ τῆς κατακτιήσεως τὸ περιβάλλον αὐτὸ καθίσταται ὁσημέραι ἀκόμη οἰκειότερον πρὸς τὴν κυρίαρχον, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν γενοατῶν αὐξάνει, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ ἐπιστήμονες νομικοὶ καὶ ἐν γένει ἄνθρωποι τῶν νόμων κατ' ἐπάγγελμα (νοτάριοι, κλπ.)⁵.

Καὶ ὅχι μόνον γενοᾶται (εὐγενεῖς καὶ ἄστοι) ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Χίον, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἰδίᾳ τεχνῖται, ἀπὸ διάφορα ἄλλα μέρη τῆς Ἰταλίας, μάλιστα δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχῆς τῶν Μαονέζων ἀθρόοι⁶. Οἱ ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν νῆσον, ὡς εἶναι εὐνόητον, δὲν παρέμειναν ὅλοι εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ διε-

¹ W. HEYD - F. RAYNAUD, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age* (Pième réimpression) I (Leipzig, 1936), 202 ἐπ., Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν., Β', 322.

² HEYD, ἐνθ' ἀν., 429 καὶ σημ. 5. Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, *Μελέται Βυζαντινῆς Ἱστορίας* (Ἀθῆναι, 1894), 242 - 3. Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν., 327 ἐπ.

³ HEYD, ἐνθ' ἀν., 463 - 4, 486. Γ. ΖΟΛΩΤΑ ἐνθ' ἀν., 356 ἐπ.

⁴ Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν., 383 - 5.

⁵ Βλέπε εἰς ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, *Τὰ Νεαμονήσια* (Χίος, 1864), 189, ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1402 «... Μάρτυρες Μισὲρ Γουλιέρμος Ντεσάββας νόμον εἰδώς».

⁶ Ταῦτα ἀναφέρει ὁ ΖΟΛΩΤΑΣ, ἐνθ' ἀν., Γ' (μέρος α'), 134 - 5 ἀντιγράφων τὸν Michele Giustiniani, *Scio Sacra del Rito - Latino - del Rito Greco. La Gloriosa morte dei diciotto fanciulli* (Avellino, 1628), 182, ἀναδημοσιεύει δὲ αὐτόθι (σ. 134) καὶ σχετικὴν ἐπιστολήν. Βλέπε αὐτόθι καὶ τὰ εἰς σ. 19.

σπάρησαν καὶ εἰς τὴν ὕπαιθρον, ὅπου ἔγιναν κτηματῖαι, ἰδιοκτῆται πλουσίων κτημάτων ἢ μικροκτηματῖαι ἢ καὶ κηπουροί. Ἄλλοι ἐκπεσόντες οἰκονομικῶς εἴτε δι' ἄλλους λόγους ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὰ χωρία, μετερχόμενοι διάφορα ἐπαγγέλματα κλπ. Τοῦτο μαρτυροῦν καὶ τὰ ἀπαντῶντα εἰς τὴν πόλιν, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς κώδικας τῶν χωρίων ξενικὰ ἐπώνυμα καὶ κύρια ὀνόματα¹.

Οἱ Ἰταλοὶ αὐτοί, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ παρέμειναν ἐκεῖ ἐπὶ σειρὰν γενεῶν, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ ἔλθουν εἰς ἐπιμιξίαν μετὰ τῶν ἐντοπίων καὶ ἦλθον πράγματι εἰς πυκνήν².

Κατ' ἀκολουθίαν, μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν εἶναι φυσικὴ διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ κυριώτερος εἶναι οἱ μικτοὶ γάμοι μεταξὺ Ἰταλῶν καὶ ἐλλήνων, ἢ ἐπίδρασις τοῦ γενοατικοῦ δικαίου ἐπὶ τοῦ ἐγχωρίου οἰκογενειακοῦ δικαίου, καὶ εἰδικῶς ἐπὶ τοῦ τῶν γαμικῶν παροχῶν, καὶ κατανόησις ἐκείνου ὑπὸ τῶν ἐντοπίων, καὶ δι' αὐτὸ θὰ καθίστατο ἓν τινι μέτρῳ ἐφαρμόσιμον τοῦτο διὰ τῆς πράξεως, ἰδίᾳ ὅσάκις τοιαῦται διαφοραὶ ἔφθανον πρὸ τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν πρὸς λύσιν³.

Καὶ δεχόμεθα τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι ὅσάκις παρίστατο ἀνάγκη τροποποιήσεως τοῦ κρατοῦντος εἰς τὴν Χίον δικαίου, αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἄμοιρος τῆς ἐπιδράσεως τοῦ γενοατικοῦ δικαίου, δεδομένου τοῦ τρόπου καὶ τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων διὰ τὴν τροποποίησιν τῆς νομοθεσίας τῆς νήσου κατὰ τὴν γενοατοκρατίαν⁴. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων παρέμειναν εἰς αὐτὴν ἀρκετοὶ Ἰταλοί. Ἀκριβῆ ἀριθμὸν αὐτῶν δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, διότι δὲν ὑπάρχουν ἐπίσημοι στατιστικά, αἱ δὲ πληροφορίες τῶν περιηγητῶν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι ἐπισφαλεῖς, πολλάκις δὲ καὶ ἀντιφάτिकाί. Αὗται τοὺς ἀναβιβάζουν ἀπὸ 1000 μέχρις 8000 κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς καταλήψεως μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ 1822 χρονικὸν διάστημα, ἔναντι 23.000 ἕως 100.000 ἐλλήνων⁵. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ὡς καὶ τῶν ἐλλήνων ἠλαττώθη

¹ Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ. ἀν., Α' (μέρος β'), 253 - 4, 258 ἐπ., 575 ἐπ.

² Ἐνθ' ἀν., 219 - 20.

³ Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο ἰσχύει διὰ τὸ συντηρητικὸν οἰκογενειακὸν δίκαιον, ὡς καὶ ἐν μέρει διὰ τὸ κληρονομικόν. Διὰ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, καὶ ἰδίᾳ τὸ ἐνοχικόν, λόγῳ τῆς φύσεώς του, ἢ ἐπίδρασις τοῦ γενοατικοῦ δικαίου θὰ ὑπῆρξε πολὺ ταχύτερα, διότι αἱ συναλλαγαὶ μεταξὺ τῶν ἐντοπίων καὶ τῶν νεοελθόντων ξένων θὰ ἤρχισαν ἀμέσως καὶ θὰ ἦσαν καθημεριναί, ἐπὶ πλεον δὲ θὰ συνετέλει εἰς αὐτὴν καὶ τὸ μετὰ τῆς μητροπόλεως ἐμπόριον.

⁴ Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν., Β', 427.

⁵ Ἐνθ' ἀν., Γ' (μέρος α), 121, καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους περιηγητάς, προσέτι δὲ Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. ROBERT DE DREUX (ἐκδ. H. Pernot), Paris, 1925, 66. — PITTON DE TOURNEFORT, Relation d'un Voyage du Levant (Amsterdam,

μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1694, πάντως ὅμως παρέμειναν εἰς τὴν νήσον ἱταλοὶ συνεχῶς, συναντῶμεν δὲ εἰς τὴν Χίον ὑπολείμματα αὐτῶν ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1840¹.

Τὸ γεγονὸς ὅμως τῆς διατηρήσεως ἱταλῶν εἰς αὐτὴν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν δὲν πρέπει νὰ δικαιολογήσῃ περαιτέρω ἐπιρροὴν τοῦ ἱταλικοῦ δικαίου ἐπὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου τῶν ἐλλήνων τῆς νήσου, διότι ἡ ἐπίδρασις τοῦ δικαίου τῶν εἰς αὐτὴν παραμεινάντων ἱταλῶν ἐπὶ τοῦ τῶν ἐλλήνων θὰ εἴχε συντελεσθῇ μέχρι τῶν χρόνων τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, κατὰ δὲ τὴν τουρκοκρατίαν τὸ δίκαιον τῶν συζυγικῶν περιουσιακῶν σχέσεων οὕτω διαμορφωμένον, κυρίως ὥς ἐκ τῶν ἀθρόων μικτῶν γάμων, θ' ἀπετέλει πλέον κοινὸν ἀμφοτέρων δίκαιον².

Κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν καὶ ἡ ἀνάμιξις τῆς Γενούης ἐπὶ τῆς νήσου εἴχε παύσει ὀριστικῶς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον εἴχεν ἐξυψωθῇ, ὥς καὶ ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς εἴχεν ἀνακτῆσαι τὴν θέσιν του.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποκαταστάσεως τοῦ ὀρθοδόξου Μητροπολίτου, τοῦ ὁποίου εἴχε στερηθῇ ἡ νήσος ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βινιόζου κατάληψιν αὐτῆς. Τοῦτο, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἐπιστροφὴν ἐλλήνων ἐκ τοῦ καθολικισμοῦ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν μικτῶν γάμων, θὰ εἴχεν ὥς ἀποτέλεσμα ἄμεσον τὴν πληρεστέραν ἐφαρμογὴν τοῦ Κανονικοῦ δικαίου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν ἐπανεισαγωγὴν ἐν τινὶ μέτρῳ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ὥς ἐπιβοηθητικοῦ, διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς σιωπῆς τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, ἀντὶ τοῦ πρότερον ἐφαρμοζομένου γενοατικοῦ ἢ ρωμαϊκοῦ. Μάλιστα, διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν κάμνει λόγον καὶ ὁ Καλόγνωμος εἰς τὴν Ἐκθεσιν περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Χίου³. Πάντως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν φαίνεται ὅτι ἦτο περιορισμένης ἐκτάσεως.

Δὲν πρέπει ὅμως ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν Χίον τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ ἐπέφερε μεταβολὴν ἐπὶ τοῦ ἤδη διαμορφωμένου ἐθιμικοῦ δικαίου τῶν περιουσιακῶν σχέσεων τῶν συζύγων, διότι αὐταὶ δὲν εὗρίσκοντο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς

1718), I, 145-G. B. DEPPING, *La Grèce, ou description topographique de la Livadie, de la Morée et de l'Archipel* (Paris, 1823), III, 166 - 7, ἔτι δὲ πρβλ. καὶ Ὑπόμνημα περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τοπογραφικῆς καταστάσεως τῆς νήσου Χίου κλπ., εἰς Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἄν., 352.

¹ Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἄν., Γ' (μέρος β'), 682.

² Εἰς τὰ ὑπ' ὄψει μας τουλάχιστον προικοσύμφωνα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ τῶν συνταχθέντων μεταξὺ ἐλλήνων καὶ γενοατοχίων.

³ Εἰς τὸ ἐλληνικὸν κείμενον τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Δ. ΓΚΙΝΗ, εἰς περιοδικὸν «Ἑλληνικά», ΙΑ' (Ἀθῆναι, 1939), 303.

τὴν ὀρθοδοξίαν, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀλλαγὴν ἐνὸς τοιούτου δικαίου ἄνευ πραγματικῆς ἀνάγκης θ' ἀντετάσσοντο οἱ ἐνδιαφερόμενοι, οἱ ὅποιοι, ὡς μαρτυρεῖται, ἠγγρύπνουσαν εἰς τὴν διατήρησιν ὅλων τῶν ἐθίμων καὶ τῶν νόμων τοῦ τόπου¹.

Ἐξ ἄλλου, ἐὰν τὰ ἀνωτέρω δὲν ἐπέδρασαν ἀμέσως κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ δικαίου τῶν γαμικῶν παροχῶν, δὲν ἔπεται ὅτι τοῦτο ἔμεινε στάσιμον. Ἀντιθέτως, ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ἐθιμικοῦ δικαίου καὶ ἐπομένως κατ' ἐξοχὴν εὐπλάστου, ἤσκησαν ἐπιρροὴν ἄλλοι παράγοντες. Ὡς τοιούτους δὲ παράγοντας πρέπει νὰ δεχθῶμεν γενικῶς, λόγῳ τῆς οὐσίας τοῦ δικαίου, τὰς νέας διαμορφώσεις καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν. Πλὴν ὅμως αὐτῶν, βαθεῖαν ἐπιρροὴν εἶχε καὶ τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον, κυρίως εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα ὅπου ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν γαμικῶν παροχῶν τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον ταυτίζεται μὲ τὸ δίκαιον τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς.

Οὕτω φρονοῦμεν ὅτι μᾶς παρουσιάζεται τὸ δίκαιον κατὰ τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μας ἔγγραφα, ἐκ τῆς ἐρεῦνης δὲ αὐτῶν θὰ ἐξαρτηθῇ καὶ ἡ ἐπιβεβαίωσις, κατὰ τὸ δυνατόν, τῶν ἀνωτέρω.

§ 3. Συλλογὴ τῶν ἐθίμων τῆς Χίου.

Χάρις εἰς τὰς προσπάθειάς τοῦ Γ. Μάουερ πρὸς περισυλλογὴν τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐλληνικῶν νομικῶν ἐθίμων, μεταξὺ τῶν σταλεισῶν ἀπαντήσεων συγκαταλέγεται καὶ ἡ διὰ τὰ ἔθιμα τῆς Χίου, ἡ ὁποία συνετάχθη ἐλληνιστὶ καὶ γαλλιστί, διεσώθησαν δὲ καὶ τὰ δύο κείμενα².

Ἀλλὰ ἡ ἔκθεσις αὕτη, καίτοι ὀφείλεται εἰς νομομαθῆ, τὸν Γεώργιον Καλόγνωμον³, πᾶν ἄλλο ἢ ἱκανοποιητικὴ εἶναι διὰ τὸν νομικόν. Ἐκτὸς τῆς ὑπερβολικῆς συντομίας της καὶ τῆς προχειρότητος μετὰ τῆς ὁποίας ἐγράφη, ἐμφανίζει χάσματα καὶ ἀσαφείας καὶ οὕτως ἡ συμβολή της ἐν προκειμένῳ εἶναι μικρά.

Καὶ ἤδη εἰσερχόμεθα εἰς τὴν εἰδικωτέραν ἐξέτασιν τοῦ θέματος ἡμῶν.

¹ Βλ. Συμπλήρωμα τοῦ Ὑπομνήματος ἐπὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τοπογραφικῆς καταστάσεως τῆς νήσου Χίου κλπ., εἰς Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν., Γ' (μέρος α'), 363. Γ. ΜΑΟΥΡΕΡ — Χ. ΠΡΑΤΣΙΚΑ καὶ Ε. ΚΑΡΑΣΤΑΘΗ, ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, Α' (Ἀθῆναι, 1943), § 51.

² Τὸ γαλλικὸν πρωτότυπον ἢ μᾶλλον παράφρασιν ἐδημοσίευσεν εἰς γερμανικὴν μετάφρασιν ὁ Γ. ΜΑΟΥΡΕΡ εἰς τὸ ἔργον του *Das Griechische Volk*, Α' § 49 - 51, (μετάφρασις Χρ. Πράτσικα καὶ Ε. Καραστάθη, Α' (Ἀθῆναι, 1943), ὡς καὶ ὁ Α. ΒΛΑΣΤΟΣ, *Χιακά*, ἥτοι Ἱστορία τῆς νήσου Χίου, Β' (Ἐρμούπολις, 1840), 16 ἐπ., παραλαβὼν ἐκ τοῦ Μάουερ, τὸ δὲ ἐλληνικὸν πρωτότυπον μετὰ συντόμου ὑπομνήματος ὁ Δ. ΓΚΙΝΗΣ, ἐνθ' ἀν., 249 ἐπ.

³ Δ. ΓΚΙΝΗΣ, ἐνθ' ἀν., 304.

§ 4. Προίξ.

Α. *Ὁρολογία. Σύστασις. Ἀντικείμενον.* — Ἐκ τῶν ἐγγράφων παρίσταται βέβαιον ὅτι εἰς τὴν Χίον ἐκράτει τὸ προικῶν σύστημα¹. Εἰς τὰ χιακὰ ἔγγραφα ἡ προίξ ὀνομάζεται προίξ καὶ προῖκα², ἢ πράξη³, προύξ, προικί, προικίον καὶ εἰς πληθυντικὸν προικία⁴.

Οἱ ὅροι προικί καὶ προικίον—ία, συνήθως ἐκυριολεκτοῦντο ἐπὶ τῶν κινητῶν ἀντικειμένων τῆς προικός, ἰδίᾳ τῶν εἰδῶν ρουχισμοῦ⁵. Μὲ αὐτὴν δὲ τὴν ἔννοιαν χρησιμοποιεῖται καὶ μέχρι σήμερον εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἡ λέξις προικιά (τά). Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει πάντοτε εἰς τὰ χιακὰ ἔγγραφα μὲ τὸν ὅρον προικίον⁶. Ὁ προικοδότης πατήρ ὀνομάζεται προικιστής, ἡ δὲ προικίζουσα μήτηρ προικίστρια⁷.

Ἡ σύστασις τῆς προικός ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐγένετο πάντοτε δι' ἐγγράφου, ἐγεννήθη ὅμως ἀμφιβολία, ἐὰν τὸ ἔγγραφον αὐτὸ ἔπρεπεν ἀπαραιτήτως νὰ εἶναι νοταριακὸν ἢ ἤρκει καὶ ἰδιωτικόν, συντασσόμενον μόνον ἐνώπιον μαρτύρων. Τὴν ἀμφιβολίαν αὐτὴν ἐνίσχυσε κυρίως ἡ ὑπάρχουσα διαφορὰ μεταξὺ τοῦ γαλλικοῦ κειμένου τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Γ. Καλογνώμου περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Χίου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ.

Κατὰ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον « . . . ὁ προσδιορισμὸς τῆς προικός, ἦσαν τὰ οὐσια-

¹ Ἡ μεταξὺ τῶν συζύγων κοινοκτημοσύνη ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, φαίνεται δὲ πιθανώτατον ὅτι οὔτε κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἐποχὴν ἐφηρμόσθη. Εἰς τὴν Χίον δὲν παρουσιάζετο σύγχυσις τῶν περιουσιῶν τῶν συζύγων, ἀλλ' αὗται, τόσον διαρκούντος τοῦ γάμου ὅσον καὶ λυομένου αὐτοῦ, ἔμενον σαφῶς διακεκριμέναι, ἐκάτερος δὲ τῶν συζύγων παρέμενε κύριος τῆς ἰδικῆς του. Ὁ ἴδιος προέβαινεν εἰς τὴν ἀπαλλοτριώσιν αὐτῆς, ἀπλῶς παρισταμένου καὶ συναινοῦντος καὶ τοῦ ἑτέρου συζύγου (π. χ. ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 198, 203), ἐνίοτε μάλιστα ἀπαντῶμεν καὶ πωλήσεις γενομένας ὑπὸ μόνῃς τῆς συζύγου (π. χ. αὐτόθι, 240).

² Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, Χιακὸν γλωσσάριον (Ἀθῆναι, 1888), 33. Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, Χιακὰ Ἀνάλεκτα (Ἀθῆναι, 1890), 396, 404, 413, καὶ τὰ ἐν τῷ Παραρτήματι προικοσύμφωνα 16 (ἔτ. 1628), 18 (ἔτ. 1672), 27 (ἔτ. 1691), 33 (ἔτ. 1714), 34 (ἔτ. 1722), 35 (ἔτ. 1724), 39, 41, 42 (ἔτ. 1725), 43, 44 (ἔτ. 1726), 49 (ἔτ. 1736), 53, 54, 55 (ἔτ. 1737), 58 (ἔτ. 1746), 62 (ἔτ. 1760).

³ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 451, 456, καὶ Παραρτήμα 19 (ἔτ. 1677).

⁴ Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 302. Παραρτήμα 1 (ἔτ. 1601), 18 (ἔτ. 1672), 22 (ἔτ. 1690).

⁵ Σταθερώτερον εἰς τὰ ἀρχαιότερα προικοσύμφωνα. Βλ. Παραρτήμα 1 (ἔτ. 1601), 4 (ἔτ. 1606), 6, 7, 8 (ἔτ. 1607), 9, 10, 11, 12, 13 (ἔτ. 1608), 14 (ἔτ. 1612), 34 (ἔτ. 1722), 41 (ἔτ. 1725), 44 (ἔτ. 1726) καὶ ᾱ.

⁶ Οὕτως εἰς Παραρτήμα 35 (ἔτ. 1724), ὅπου ὁ ὅρος προικίον κυριολεκτεῖται ἐπὶ ἀκινήτου.

⁷ Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν., Α' (μέρος β), 232, καὶ Παραρτήμα 66 (ἔτ. 1804).

σικὰ μόρια τοῦ γαμικοῦ συμφώνου. Οὕτω δὲ συστηνομένου, ἐγένετο ἰδιωτικὸν ἐμάρτυρον ἔγγραφον». Τὸ ἀντίστοιχον γαλλικὸν κείμενον, τὸ ὁποῖον παραθέτει ὁ Δ. Γκίνης¹, ἔχει «qui devait être dressé par le notaire». Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐκφέρων γνώμην ἐπὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῆς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὴν δικαιολογῇ, δέχεται ὡς «πιθανώτερον, ὅτι διὰ τὴν σύστασιν προικὸς ἀπητεῖτο συμβολαιογραφικὸν καὶ οὐχὶ ἰδιωτικὸν ἔγγραφον», καίτοι θεωρεῖ ὅτι ἐκ τῶν ἐκδεδομένων ὑπὸ τοῦ Κανελλάκη ὁκτὼ προικοσυμφώνων, μόνον δύο εἶχον συνταχθῇ ὑπὸ νοταρίου, τὰ δὲ λοιπὰ ἔξ μόνον ἐνώπιον μαρτύρων.

Ἡ γνώμη του αὕτη, ὅτι ἡ σύστασις τῆς προικὸς ἐγένετο διὰ νοταριακοῦ ἔγγραφου, φαίνεται ὀρθή. Πρὸς δικαιολογίαν δὲ αὐτῆς πρέπει νὰ σημειωθοῦν τὰ ἑξῆς.

Εἰς τὴν πόλιν τῆς Χίου ὑπῆρχον νοτάριοι ἀποκλειστικὸν ἔργον ἔχοντες τὴν σύνταξιν συμβολαιογραφικῶν ἔγγράφων, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἀ. Βλαστός². Προικοσύμφωνα ὅμως συνταχθέντα εἰς τὴν πόλιν δὲν γνωρίζομεν. Ὅλα τὰ γνωστὰ τοιαῦτα προέρχονται ἀπὸ τὰ χωρία. Σχετικῶς μᾶς παρέχει ὁ Ἀ. Πασπάτης³ τὰς πληροφορίας ὅτι αὐτά, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα ἔγγραφα τῶν χωρίων τὰ περιέχοντα πωλήσεις, διαθήκας κλπ., κατεγράφοντο εἰς κώδικας ἢ κατὰστιχα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶδεν ἀρκετὸν ἀριθμὸν, καὶ βεβαιοῖ ὅτι ἅπαντα τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἦσαν ὑπογεγραμμένα ὑπὸ τριῶν ἢ τεσσάρων μαρτύρων καὶ ἐπικυρωμένα ὑπὸ τοῦ νοταρίου. Ὅσα δὲ τυχὸν ἔγγραφα ἦσαν ἀνυπόγραφα ὑπὸ τῶν μαρτύρων καὶ τοῦ νοταρίου, δὲν ἐκυρώθησαν καὶ οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε περὶ καταχωρίσεώς των εἰς τοὺς κώδικας, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκον εἰς χωρία ἢ μοναστήρια⁴. Οἱ εἰς ἅπαντα δὲ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ

¹ «Ἑλληνικά», ἐνθ' ἀν., 303 σημ. 1.

² Ἐνθ' ἀν., 162, ἐξ αὐτοῦ δὲ παραλαβὼν ὁ Γ. Ζολώτας, ἐνθ' ἀν., Γ' (μέρος α), 80 - 1.

³ Ἐνθ' ἀν., 29, 31.

⁴ Ὁ μηχανισμὸς τῶν νοταριακῶν ἔγγράφων φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ ἑξῆς: Παλαιότερον τὸ πρωτότυπον ἢ τὰ πρωτότυπα συνετάσσοντο ἐπὶ ἰδιαιτέρου φύλλου χάρτου καὶ ἐνεχειρίζοντο εἰς τοὺς συμβαλλομένους, ἀντίγραφον δ' ἐξ αὐτοῦ κατεχωρεῖτο ἀμέσως ἢ ἀργότερον ὑπὸ τοῦ νοταρίου εἰς τὸν κώδικα, καὶ δι' αὐτὸ ἀρχικῶς εἰς τοὺς κώδικας δὲν ὑπῆρχον ἰδιόχειροι αἱ ὑπογραφαὶ τῶν μαρτύρων, οὔτε τὰ ἔγγραφα κατεχωροῦντο εἰς τούτους κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῆς συντάξεώς των. Μεταγενέστερον ὅμως, φαίνεται, ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια καὶ ἡ καταχώρισις τοῦ πρωτοτύπου ἐγένετο εἰς τὸν κώδικα, ὁπότε εἰς αὐτὸν ὑπεγράφοντο ἰδιοχείρως πάντες οἱ ὑπογραφεῖς τοῦ ἔγγραφου (μάρτυρες κλπ.). Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν συγχρόνως μὲ τὴν σύνταξιν τοῦ ἐν τῷ κώδικι πρωτοτύπου συνετάσσοντο ἐπὶ χωριστοῦ φύλλου χάρτου καὶ ἕτερα ἐν ἡ δύο ἀντίτυπα ἢ ἰδιότυπα ἀντίγραφα, φέροντα καὶ ταῦτα ἰδιοχείρους τὰς ὑπογραφὰς τῶν ὑπογραφέων τοῦ πρωτοτύπου, παραδιδόμενα εἰς τοὺς συμβαλλομένους. Τὰ ἀντίτυπα ταῦτα ἦσαν διάφορα τῶν μεταγενεστέρως τυχὸν ἐκδιδομένων ἀντιγράφων ὑπὸ τοῦ νοταρίου. Τοιοῦτον σύγχρονον ἀντίγραφον ἐκ Χίου εἰκάζομεν ὅτι εἶναι τὸ ἐν Παραρτήματι 64 (ἔτ. 1766).

σημειούμενοι νοτάριοι ἢ συμβολαιογράφοι ἦσαν οἱ πρωτοπαπάδες, οἱ λογιώτατοι τῶν χωρικῶν ἄνδρες.

Ἐξ ἄλλου, ὅλα τὰ δημοσιευόμενα ὑπὸ τοῦ Κανελλάκη προικοσύμφωνα κατὰ βεβαίωσίν του ἀντεγράφησαν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου καὶ προέρχονται ἀπὸ τοιούτους κώδικας μονῶν ἢ χωρίων. Συμφώνως λοιπὸν μὲ τὰς πληροφορίες τοῦ Πασπάτη, πρέπει νὰ γίνη δεκτὸν ὅτι ὅλα τὰ ὑπὸ τοῦ Κανελλάκη δημοσιευόμενα προικῶ ἔγγραφα εἶναι νοταριακά, καὶ ὅχι μόνον τὰ δύο, εἰς τὰ ὅποια γίνεται μνεία ὅτι συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ νοταρίου, ὡς φρονεῖ ὁ Δ. Γκίνης. Ἐκ τῆς μελέτης αὐτῶν τῶν προικῶν ἔγγράφων, ὡς καὶ τῶν ἄλλων τὰ ὅποια ἔχομεν ὑπ' ὄψει μας, προκύπτει ὅτι τὰ ἔργα τοῦ νοταρίου εἰς τὰ χωρία ἐξετέλουν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἱερωμένοι (μοναχοὶ ἢ κληρικοί), ὁ δὲ πρωτοπαπᾶς ἦτο πάντοτε καὶ νοτάριος, μὴ ἀποκλειομένης τῆς συνυπάρξεως καὶ ἄλλων κατωτέρων τοῦ ἱερωμένων ὡς νοταρίων. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 22 (ἔτ. 1690) προικοσύμφωνον τοῦ κώδικος τοῦ χωρίου Μέσα Διδύμας ὑπογράφεται «*παπα γεώργις τοῦ ποτε παπαμιχαλῆου καὶ νοταριος γραφο με θελυμαν του προτοπαπα τοῦ παπαμανρου*», χωρὶς, ἐννοεῖται, ὁ παπᾶ Μαῦρος νὰ παρουσιάζεται εἰς τὸ ἔγγραφον ὡς συμβαλλόμενος. Προσέτι ὁ νοτάριος δὲν ἔγραφεν ὁ ἴδιος πάντοτε τὸ ἔγγραφον, ἀλλὰ, τῇ συναινέσει του, ἠδύνατο νὰ γραφῇ καὶ ἀπὸ ἄλλο πρόσωπον. Εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 18 (ἔτ. 1672) προικοσύμφωνον ὑπάρχει ἡ ρήτρα: «*Ἐγράφι τὸ παρὼν δια χειρὸς μακαριου ιερομοναχου ... με θέλημαν των δύο μερῶν καὶ με θελημαν του παπα μιχαλήω του νοταρίου*». Πλὴν αὐτῶν, ὅλα σχεδὸν τὰ προικοσύμφωνα, καὶ τὰ ἐκ τοῦ ἰδίου χωρίου προερχόμενα, ἐνῶ δὲν ἔχουν ἀπαράλλακτον τυπικόν, ἐν τούτοις παρουσιάζουν ὠρισμένας ὁμοιομόρφους ρήτρας, αἱ ὅποιαι καθιστοῦν προφανὲς ὅτι ὁ γραφεὺς αὐτῶν ἦτο πρόσωπον οἰκεῖον μὲ τὰ συμβολαιογραφικὰ τυπικά.

Διὰ τὸ σημεῖον καθ' ὃ μᾶς ἐνδιαφέρουν αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὰ προικῶ ἔγγραφα, ἐμφανίζονται τοιαῦτα εἰς τὸ σῶμα τῶν ὁποίων εὐρίσκεται ἡ μνεία ὅτι συνετάχθησαν ἐνώπιον νοταρίου, εἰς τὸ τέλος δὲ καὶ μετὰ τοὺς μάρτυρας ὑπογράφει καὶ ὁ νοτάριος, εἰς ἄλλα δὲ δὲν ὑπογράφει οὗτος καθόλου¹. Εἰς ἄλλα δὲν ὑπάρχει αὐτὴ ἡ μνεία εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἔγγραφου, ἀλλὰ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ τελευταίου μάρτυρος ὑπάρχει ἡ ὑπογραφή τοῦ νοταρίου μὲ τὴν δήλωσιν τοῦ τίτλου του². Ἀκόμη ὑπάρχουν ἔγγραφα εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα ἄνευ μνείας εἰς τὸ σῶμα των, ὅτι συνετάχθησαν ἐνώπιον νοταρίου, συνταχθέντα ὅμως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ νοταρίου καὶ ὑπογεγραμμένα παρ' αὐτοῦ, εἰς τὰ ὅποια ὁ νοτάριος προσθέτει εἰς τὴν

¹ Τοιαῦτα π. χ. αἱ δημοσιευόμεναι εἰς Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 395, 396, 461, 462, 473, προικολαβαὶ καὶ ἄλλα νοταριακά ἔγγραφα.

² Οὕτω κατὰ κανόνα εἰς τὸν κώδικα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Συκούση.

ὑπογραφὴν τοῦ τὸν τίτλον «νοτάριος», εἰς ἄλλα ὅμως ὑπογράφει ἄνευ τοῦ τίτλου τοῦ ¹. Τέλος ὑπάρχουν καὶ ἄλλα εἰς τὰ ὅποια δὲν γίνεται οὔτε μνεία εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἐγγράφου, ὅτι συνετάχθησαν ἐνώπιον νοταρίου, οὔτε τίθεται ὑπογραφή τοῦ νοταρίου, ἔστω καὶ ἄνευ τοῦ τίτλου τοῦ.

Ἐν τούτοις, ὅλα αὐτὰ τὰ ἐγγραφα πρέπει νὰ τὰ θεωρήσωμεν βάσει τῶν ἀνωτέρω ὅτι συνετάχθησαν ὑπὸ νοταρίου. Τὴν ἔλλειψιν εἴτε μνείας ἐν τῷ σώματι τοῦ ἐγγράφου ὅτι συνετάχθη ὑπὸ τοῦ νοταρίου, εἴτε τὴν ἔλλειψιν ἀκόμη καὶ τοῦ τίτλου εἰς τὴν ὑπογραφὴν, εἴτε καὶ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἀμφοτέρων δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ὥς ὀφειλόμενα πρωτίστως εἰς τὸ ὅτι τὸ ἐγγραφον ἦτο καταχωρημένον εἰς τὸν κώδικα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τὸ ἀπεδείκνυνεν ὥς νοταριακόν. Ἐπειτα δὲ ὁ κώδιξ ἐγράφετο συνήθως κατὰ συνέχειαν μέχρι τινὸς ὑπὸ τοῦ ἰδίου νοταρίου ἢ ἀνῆκεν ὁλόκληρος εἰς τὸν αὐτὸν νοτάριον, καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν εἰς ἐν ἐγγραφον ἢ ὑπογραφή του, προέκυπτεν ἡ βεβαιότης περὶ τῆς συντάξεως τοῦ ἐγγράφου ἐνώπιον αὐτοῦ ἐκ τῆς ὑπογραφῆς του εἰς τὰ ἐπόμενα ἐγγραφα, ἢ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁλόκληρος ὁ κώδιξ ἦτο τοῦ ἰδίου νοταρίου ². Ὡς πρὸς δὲ τὸν τίτλον τοῦ δὲν ἐθεωρεῖτο ἀναγκαῖον νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ὑπογραφὴν του, διότι ὁ νοτάριος ἦτο γνωστός εἰς τὴν περιφέρειάν του, ἢ οὗτος ἀνεπληροῦτο ἐκ τῆς μνείας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον τοῦ παρείχε συγχρόνως καὶ τὸν νοταριακὸν τίτλον, ὥς ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ.

Νομίζομεν δ' ὅτι συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς καὶ τὸ τελευταῖον δημοσιευόμενον ὑπὸ τοῦ Κανελλάκη προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1722 ³. Τὸ προικοσύμφωνον τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων εἰς τὰ ὅποια τὸ τυπικόν τους δὲν εἶναι ἐπιμελημένον, καὶ θὰ ἡδύνατό τις νὰ τὸ θεωρήσῃ, κρίνων αὐτὸ μόνον ἐκ τοῦ σώματος του, ὅτι δὲν συνετάχθη ἐνώπιον νοταρίου. Ἐν τούτοις ὅμως εἰς τὰς ὑπογράφας τῶν μαρτύρων, ἐνῶ ὁ Ἀναγνώστης Τζιριώτης βεβαιοῖ ὅτι ἦτο ὁ γραφεὺς του καὶ συγχρόνως μαρτυρεῖ, εἰς τὸ τέλος ὑπογράφει καὶ εἰς ἱερεὺς ἄλλου χωρίου ἢ ἐκείνου εἰς τὸ ὁποῖον συνετάχθη, ὁ ὁποῖος ἀντὶ ν' ἀναφέρῃ ὅτι παρέστη ὡς μάρτυς, ὥς πράττουν οἱ πρὸ αὐτοῦ ὑπογραφόμενοι, δηλοῖ ὅτι «*ὑπόγραψεν τοαὶ ἐβούλωσεν τζαὶ μὲ τὸ μισοβούλην του*». Τὸ «*μισοβούλην*» του οὐδὲν ἄλλο εἶναι

¹ Π. χ. Παράρτημα 60 (ἔτ. 1746), καὶ εἰς Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 397, προικοσύμφωνον. Ὁ εἰς αὐτὸ ὑπογραφόμενος Νικήτας Δομέστιχος εἶναι ὁ νοτάριος.

² Ὡς π. χ. συμβαίνει εἰς τὸν ἕνα τῶν παρ' ἡμῶν χρησιμοποιηθέντων κωδίκων τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, εἰς τὸν ὁποῖον ὅλα τὰ περιεχόμενα ἐγγραφα εἰς τὸ σῶμα των ἔχουν τὴν μνείαν ὅτι ἐγένοντο ἐνώπιον τοῦ νοταρίου, ἀλλ' οὗτος δὲν ὑπογράφει, ἀλλὰ μόνον οἱ μάρτυρες.

³ Ἐνθ' ἀν., 480 - 2.

ἢ ἡ σφραγὶς του (bulla)¹. Προφανῶς, διὰ νὰ προσκληθῇ κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προικοσυμφώνου, καίτοι μὴ ὁμοχώριος μὲ τοὺς συμβαλλομένους, καὶ νὰ ὑπογράφη εἰς αὐτὸ ὄχι ὡς μάρτυς, καί, ἐνῶ ἦτο ἐγγράμματος, διότι ὑπογράφει ἰδιοχείρως, νὰ τὸ σφραγίσῃ καὶ διὰ τῆς σφραγίδος του, οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει, κατὰ τὴν γνώμην μας, εἰμὴ ὅτι δὲν ὑπῆρχε τότε εἰς τὸ χωρίον Ἀμάδες νοτάριος, ὁ δὲ ὑπογράφας καὶ σφραγίσας ἱερεὺς ἦτο νοτάριος ἄλλου πλησίον χωρίου καὶ ὡς τοιοῦτος τὸ ἐπεκύρωσεν.

Εἰς αὐτὰ στηριζόμενοι φρονοῦμεν ὅτι ὅλα τὰ γνωστά μας προικοσύμφωνα συνετάγησαν ἐνώπιον νοταρίου, καὶ τοιοῦτον ἐγγραφον ἀπητεῖτο διὰ τὴν σύστασιν τῆς προικός. Ἀλλως, θὰ ἦτο ἀπίθανον εἰς τὴν Χίον, ὅπου ἐλειτούργει ἐπὶ γενοατοκρατίας ἄριστον νοταριακὸν σύστημα καὶ ἀπὸ μακροῦ χρόνου συνετάσσοντο τὰ προικοσύμφωνα ἐνώπιον νοταρίων, νὰ κατηργήθῃ τοῦτο ἐπὶ τουρκοκρατίας, καθ' ὃν μάλιστα χρόνον διετηρεῖτο εἰς τὴν νῆσον ὄχι μικρὸς ἀριθμὸς νοταρίων.

Διὰ τοῦ οὕτω συντασσομένου προικοσυμφώνου συνιστᾶτο ἀπαραιτήτως ὡς βασικὴ παροχὴ ἡ προίξ. Οὐχ' ἦττον ὅμως εἰς τὸ προικοσύμφωνον περιείχοντο καὶ ἄλλαι γαμικαὶ παροχαὶ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, δηλαδὴ τόσον πρὸς τὸν μελλόγαμβρον ὅσον καὶ πρὸς τὴν μελλοννυμφον, τὰς ὁποίας θὰ συναντήσωμεν κατωτέρω. Ἀπὸ τοῦδε ὅμως δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν γενικῶς ὅτι αἱ λοιπαὶ παροχαί, πλὴν τῆς κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ νόμου προικός, δὲν ἦσαν ὑποχρεωτικαί, ἀλλ' ἡ σύστασίς των ἦτο προαιρετική.

Ἀντικείμενον τῆς προικός ἦσαν πρῶτον ἐνσώματα κινητά. Ἦτοι εἶδη στολισμοῦ καὶ ἱματισμοῦ προσωπικῆς χρήσεως (π. χ. δακτυλίδια, μανδήλια, φουστάνια, ὑποκάμισα), κλινοστρωμνῆς (π. χ. προσκεφάλαια, παπλώματα), οἰκιακὰ ἔπιπλα καὶ σκεύη (π. χ. τάπης (πέυκι), σεντουκι, χαλκῶματα), γεωργικὰ ἐργαλεῖα καὶ σκεύη (π. χ. πίθοι πρὸς ἐναποθήκευσιν ἐλαίου, οἴνου κλπ., γουρουνοβάβαθα, σκάλεθρα, ἦτοι κοντάρια πρὸς ἀνασκάλευσιν κλιβάνου), ἔτι δὲ ἀργαλαιοὶ (ἀργαστήρια), ζῶα (πρόβατα, μέλισσαι, αἰγες) καὶ μετρητὰ (νομίσματα χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ).

Ἐκτὸς αὐτῶν, ἀπαραιτήτως συνιστῶντο ὡς προίξ κατὰ κύριον λόγον ἀκίνητα. Τὰ προικιζόμενα ἀκίνητα κατὰ κανόνα περιεγράφοντο κατὰ μέτρον (a mí-sura), ἡδύναντο δὲ νὰ προικίζωνται ἢ ὁλόκληρα, ὡς μέχρι τοῦδε ὑπῆρχον παρὰ τῷ προικίζοντι (π. χ. ὁλόκληρος ὁ δεῖνα ἀγρός, ἄμπελος, οἰκία), ἢ ἐν μέρει, ὠρισμένη ἐκτασις αὐτῶν, ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται, ἦτο δυνατὴ ἡ σωματικὴ διαίρεσις, δημιουργουμένου οὕτω τοῦ προικῶου αὐτοτελοῦς καὶ αὐθυποστάτου ἀκινήτου (π.χ.

¹ Σφραγίδα τοῦ νοταρίου πρὸς τῇ ὑπογραφῇ του συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλο ἐγγραφον, ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 240.

τόσαι ὀργυιαὶ ἀπὸ τὸ ὑποστατικὸν δεῖνα ἢ τὸ ἥμισυ διηρημένως)¹. Προκειμένου περὶ ἀγροτικῶν ἀκινήτων, ὡς προκύπτει ἀπὸ τὰ προικοσύμφωνα, ἀπέδιδον σημασίαν εἰς τὴν ἔκτασιν τῶν προικιζομένων. Διὰ τοῦτο καθορίζετο βασικῶς πρῶτον ἡ ἔκτασις ὅλων τῶν διδομένων εἰς προῖκα ἀκινήτων, ἔπειτα δὲ περιεγράφοντο ταῦτα ἀτομικῶς. Ἐὰν δὲ τὰ περιγραφόμενα, μετρούμενα, ἤθελον εὐρεθῇ μικροτέρας ἔκτάσεως τῆς συνολικῶς καθορισθείσης, τότε ὠρίζετο ὅτι ἡ συμπλήρωσις τῆς ἑλλειπούσης θὰ ἐγίνετο ἀπὸ μέρος ἄλλων κατονομαζομένων ἀκινήτων τοῦ προικοδότου².

Γίνεται ὁμως καὶ προίκις ἀκινήτων κατὰ τεμάχιον (a corgo)³. Προσέτι προικίζεται ἐνίοτε καὶ ἐξ ἀδιαιρέτου μερίδιον⁴.

Εἰδικῶς εἰς τὰ Μαστιχόχωρα, ὅπου ὑπῆρχον σχῖνοι (μαστιχόδενδρα), ἡ ἐπροικίζετο ὠρισμένος ἀριθμὸς ἐκ τῶν δένδρων αὐτῶν, καθοριζόμενος ἐκ τῆς ποσότητος τῆς παραγομένης μαστίχης⁵, ἢ τὸ ἥμισυ τῶν σχίνων τὰς ὁποίας ἔχει ὁ προικοδότης, χωρὶς νὰ εἰδικεύωνται⁶, ἢ ἴσον μερίδιον μὲ τὰ λοιπὰ τέκνα τοῦ προικίζοντος ἐπὶ τῶν σχίνων του⁷, ἢ ὠρισμένον ποσὸν καρποῦ⁸, ἢ τὸ ἀντικείμενον τῆς προικὸς ἦτο ἡ συνεταιρική ἐκμετάλλευσις τῶν δένδρων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν συνιστῶντα τὴν προῖκα, καθοριζομένων τῶν μεριδίων ἐκ τοῦ εἰσοδήματος αὐτῶν, τὰ ὁποῖα θὰ λαμβάνουν ὁ προικολήπτης ὡς καὶ ὁ προικοδότης⁹.

Ἐνίοτε ἀντὶ ὠρισμένων κινητῶν πραγμάτων, ὡς ἀντικείμενον τῆς προικὸς ὀρίζεται τὸ ἰσάξιον εἰς μετρητὰ τοῦ ὅλου ἢ μέρους τῶν πραγμάτων αὐτῶν (π.χ. « βόδιν τὸ ἓνα ποδάριν »¹⁰ = ἡ ἀξία ἑνὸς ποδὸς αὐτοῦ, δηλαδή τὸ τέταρτον, ἢ « ἓνα τέρτι τοῦ βουδιοῦ »¹¹ ἢ « διὰ ὄνομα πευκιοῦ πέρυρα 15 »¹².

¹ Π. χ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 405, 414, Παράρτημα 5 (ἔτ. 1607), 41 (ἔτ. 1725).

² Π. χ. Παράρτημα 46 (ἔτ. 1735) « ... καὶ ὅπου τῆς λειπιεῖ ἀπὸ τῆς 27 ὀργυῆς νὰ τῆς τὰ σώνη εἰς τὴν Σελλάδαν σύδενδρα.

³ Π. χ. Παράρτημα 18 (ἔτ. 1672). « ... Τὸ ὑποστατικὸν τὸ ἔχει εἰς τὰ Χάλαντρα καθὼς ἐστὶν καὶ εὐρίσκεται ... »

⁴ Τὸ ἀνήκον μερίδιον εἰς λιτροβιόν, ἐνθ' ἀν.

⁵ « Δεντρα ... νὰ τον κάμουν ἓνα πενταρη κεφαλησιμνήον », Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 397.

⁶ « Ἐτι δίνει τῆς καὶ μαστίχι κεφαλισιμιὸν λίτρες 14, μὲ τοὺς σκίνους των ». Παράρτημα 45 (ἔτ. 1734).

⁷ Παράρτημα 58 (ἔτ. 1746).

⁸ Π. χ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 456, καὶ Παράρτημα 4 (ἔτ. 1606) καὶ 19 (ἔτ. 1677). Ὁ τοιοῦτος καθορισμὸς ἀποτελεῖ προφανῶς κληρονομικὴν σύμβασιν. Περὶ αὐτῆς βλ. κατωτέρω.

⁹ Ἐνθ' ἀν., 452.

¹⁰ Παράρτημα 16 (ἔτ. 1628).

¹¹ Ἡ λέξις « ποδάριν » δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ἐκδεδομένον ὑπὸ τοῦ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 405, προικοσύμφωνον, ὑπάρχει ὁμως εἰς ἄλλο ἀνέκδοτον ἀντίγραφον τοῦ Κανελλάκη τοῦ αὐτοῦ προικοσυμφώνου.

¹² Παράρτημα 11 (ἔτ. 1608).

¹³ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 397.

Τὸ προικοσύμφωνον συνετάσσετο συνήθως πρὸ τοῦ γάμου, εἰς δὲ τὸ χωρίον Πυργί, ὡς ἀναφέρει ὁ Κανελλάκης, μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῆς μνηστῆς εἰς τὴν οἰκίαν τῶν πενθερῶν καὶ τὸ παρ' αὐτῆς φίλημα τούτων¹.

Τὰ προικοσύμφωνα σχετικῶς μὲ τὴν προῖκα παρουσιάζουν δύο οὐσιωδῶς διακεκριμένους τύπους.

1) Κατὰ τὸν πρῶτον τύπον, εἰς τὸ προικοσύμφωνον ἀπηριθμοῦντο λεπτομερῶς καὶ περιεγράφοντο τὰ προικιζόμενα ἀκίνητα καὶ τὰ συνιστώμενα τυχὸν ἐμπράγματα δικαιώματα ἐπὶ ἀκινήτων, προσέτι δὲ καθωρίζοντο καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι περιουσιακαὶ σχέσεις. Ὡς πρὸς τὰ ἐνσώματα ὅμως κινητά, τὰ μὲν ζῶα ὠρίζοντο κατὰ γένος (π.χ. 5 πρόβατα), τὰ δὲ ἄλλα προικιζόμενα κινητά, ἥτοι χρήματα, εἶδη ρουχισμοῦ, κλινοστρωμνῆς, ἑπιπλα, σκεύη, ἀνεγράφοντο ἀορίστως καὶ συνολικῶς διὰ τοῦ ποσοῦ τῆς ὅλης ἀξίας αὐτῶν, καὶ δὲν καθωρίζοντο ἢ εἰδικεύοντο, τὰ δὲ σκεύη ἀγροτικῆς χρήσεως, ὡς λ.χ. οἱ πίθοι, περιεγράφοντο κατὰ μέτρον χωρητικότητος.

Ὁ καθορισμὸς μετὰ τῆς περιγραφῆς καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν κινητῶν τούτων ἐγίνετο δι' ἰδιαιτέρου νοταριακοῦ ἐγγράφου εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ προικοσυμφώνου, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο *προικολαβὴ* ἢ *προουκολαβή*².

Ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀξίας τῶν προικῶν τούτων ἀνεγράφετο ἀναλυτικῶς εἰς τὸ ἐγγράφον τῆς προικολαβῆς, ἡδύνατο δὲ νὰ γίνῃ καὶ δι' εἰδικῶς προσλαμβανομένων ἐκτιμητῶν³, οἱ ὁποῖοι ἐξετίμων ἐν ἑκάστον τῶν παραδοθέντων κινητῶν, διὰ νὰ κριθῇ κατὰ πόσον ἡ ἀξία αὐτῶν μετὰ τῶν τυχὸν μετρηθέντων νομισμάτων ἀνῆρχετο εἰς τὸ συνολικὸν ποσὸν τὸ ὀρισθὲν εἰς τὸ προικοσύμφωνον. Ἡ προικολαβὴ ὅμως συνετάσσετο καὶ ἄνευ τῆς προσλήψεως ἐκτιμητῶν, ὑπὸ μόνων τῶν συμβαλλομένων, ἐνώπιον τῶν μαρτύρων καὶ τοῦ νοταρίου⁴.

Κατὰ τὸν Κανελλάκη⁵, ἡ παράδοσις τῶν εἰς τὴν προικολαβὴν ἀναφερομένων

¹ Ἐνθα ἀν., 140 - 1.

² Ἡ σύνταξις προικολαβῶν συνηθίζετο κυρίως εἰς τὸ χωρίον Πυργί.

³ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἔνθ' ἀν., 395, 396.

⁴ Ἐφημερὶς «Παγχαϊκή», ἀριθ. φύλλ. 258 τῆς 23 Ἀπριλίου 1911, καὶ Παράρτημα 59 (ἔτ. 1746).

⁵ Οὗτος κάτωθι τοῦ ἐν Παράρτηματι 22 (ἔτ. 1690) προικοσυμφώνου σημειοῖ τὰ ἐξῆς: «Τὰ μὲν ἀκίνητα κτήματα εὐθὺς ὀνομαστικῶς κατεχωρίζοντο ἐν τῷ προικοσυμφώνῳ, τὰ δὲ κινητὰ ὠρίζετο μὲν ἡ ἀξία τοῦ δοθησομένου ποσοῦ, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα παρεδίδετο μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ γάμου καὶ ἡ πρᾶξις τῆς παραδόσεως ἐκαλεῖτο προικολαβή».

Ὁ ἴδιος εἰς τὸ παρὰ τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἀποκείμενον χειρόγραφόν του ὑπ' ἀρ. 83, σελ. 180 - 1, ἀναγράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἐν τοῖς προικοσυμφώνοις σπανίως ἀπαντᾷ τις κινητὰ πρᾶγματα ἐγγεγραμμένα, καὶ τοῦτο διότι τὰ προικοσύμφωνα ἐχωρίζοντο εἰς δύο κατηγορίας, α') τὸ λεγόμενον σύμφωνον ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατε-

κινητῶν συνετελεῖτο καὶ τὸ ἔγγραφον τῆς προικολαβῆς συνετάσσετο μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου. Ἀντιθέτως ὁ Α. Πασπάτης¹ ἀναφέρει ὅτι « ἡ προῖξ ἐν Χίῳ συνήθως παρεδίδετο τῷ γαμβρῷ μίαν ἡμέραν πρὸ τοῦ γάμου ».

Περὶ τοῦ ζητήματος δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ γνώμην ἐκ τῆς φρασεολογίας τῶν προικολαβῶν. Εἰς τὰς ὑπ' ὄψει μας προικολαβὰς ἀποκαλεῖται ἡ ὑπὲρ ἧς ἡ προῖξ « νύμφη », πλὴν μιᾶς τοῦ ἔτους 1746², εἰς τὴν ὁποίαν ἡ προικιζομένη ὀνομάζεται « συμβία ». Οὐχ' ἦττον ὅμως εἰς σχόλιον ἀνέκδοτον τοῦ ἰδίου Κανελλάκη κάτωθι προικοσυμφώνου τοῦ ἔτους 1690, ὅπου ἡ νύμφη καλεῖται ἐπίσης « συμβία », χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη τελεσθῇ ὁ γάμος, σημειοῖ οὗτος ὅτι « ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐτίθετο ἐν τῷ προικοσυμφώνῳ τὸ πρὸς τὴν νύμφην φιλοδώρημα, ἐμβατικόν, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐπιτρέπεται ν' ἀποκαλῇ αὐτὴν σύζυγόν του ὁ μέλλων γαμβρός, καθ' ὅσον ὁ γάμος ἀφεύκτως θὰ ἐλάμβανε χώραν ». Νομίζομεν πιθανώτερον ὅτι ἡ παράδοσις τῶν εἰς τὴν προικολαβὴν ἀναφερομένων προικῶν θὰ ἐγίνετο, ὡς ἀναφέρει ὁ Πασπάτης, συνήθως ὀλίγον πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου, δεδομένου ὅτι πλεῖστα ἐξ αὐτῶν (π.χ. τὰ εἶδη κλινοστρωμνῆς καὶ ὠρισμένα εἶδη ρουχισμοῦ) ἦσαν χρήσιμα καὶ διὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου. Τὸ ἔγγραφον ὅμως τῆς προικολαβῆς ἠδύνατο νὰ συντάσσεται καὶ μετὰ τὸν γάμον.

2) Ὁ δεύτερος τύπος τῶν προικοσυμφώνων εἶναι ἐκεῖνος κατὰ τὸν ὁποῖον μόνον προικοσύμφωνον συνετάσσετο³, ὅχι δὲ καὶ προικολαβή. Εἰς τὸ προικοσύμφωνον ἀπηριθμοῦντο λεπτομερῶς καὶ περιεγράφοντο καὶ ὅσα κινητὰ κατεχωροῦντο κατὰ τὸν πρῶτον τύπον εἰς τὸ ἔγγραφον τῆς προικολαβῆς.

Εἶναι ἀμφίβολον, ἐὰν τὰ κινητὰ ταῦτα παρεδίδοντο πάντοτε κατὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ προικοσυμφώνου. Ὑπάρχουν προικοσύμφωνα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ρητῶς ὅτι γίνεται καὶ ἡ παράδοσις αὐτῶν⁴. Εἰς ἄλλα⁵ ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἐγέ-

χώρουν τὰ ἀκίνητα καὶ β') τὸ προικίον εἰς ὃ κατεχωροῦντο τὰ κινητὰ. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον συνετάσσεται πρὸ τοῦ γάμου, τὸ δὲ δεύτερον μετὰ τὸν γάμον. Ταῦτα ἐπιμαρτυροῦσι ὅσα ἀνέγνωσα τῶν ὁμοίας φύσεως δύο ἀνωτέρω καταχωρημένων ἐγγράφων συμφώνου τε καὶ προικοσυμφώνου. Ὁ λαὸς τὰ μὲν πρὸ τοῦ γάμου συντασσόμενα, ἐνθα καὶ καταχωροῦνται τὰ ἀκίνητα, ὀνομάζει « σύμφωνα », τὰ δὲ μετὰ τὸν γάμον, εἰς ἃ ἐγγράφονται τὰ κινητὰ « προικοχάρτια καὶ προικιὰ καὶ προικολαβὰς » — τὸν ἐσφώνιασε, τὸν ἐπροίκισε — ἔκαμαν τὰ συμφωνοχάρτια, ἔκαμα τὸ προικοχάρτι — Καὶ ἐχαριόγραψαν ἔγραψαν τὴν προικολαβήν. — Τὸ ἀναφερόμενον ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Κανελλάκη ὡς καταχωρημένον προικοσύμφωνον εἶναι τὸ ἐν Παραρτήματι 46 (ἔτ. 1735).

¹ Ἐνθ' ἀν., 301 ὑπὸ τὴν λέξιν « προικανάδοχος ».

² « Παγχακὴ », ἐνθ' ἀν.

³ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ. ἀν., 396, 404, 413, Παραρτήματα 33 (ἔτ. 1714), 41 (ἔτ. 1725), 43, 44 (ἔτ. 1726), 62 (ἔτ. 1760), 66 (ἔτ. 1804) κ. ἄ.

⁴ Παραρτήματα 43, 44 (ἔτ. 1726), 62 (ἔτ. 1760).

⁵ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ. ἀν., 413 καὶ Παραρτήματα 33 (ἔτ. 1714).

νετο καὶ ἡ παράδοσις τῶν κινητῶν αὐτῶν, ἀλλ' ἀφίνουν νὰ ὑπονοηθῇ, ὅτι θὰ ἐπακολουθήσῃ.

Ἐξαιρέσει ἐνὸς μόνον προικοσυμφώνου¹ καὶ ἐνὸς ἐγγράφου προικολαβῆς², ὅλα τὰ ἄλλα προικοσύμφωνα, τόσον τοῦ πρώτου ὅσον καὶ τοῦ δευτέρου τύπου, ὡς καὶ τὰ ἐγγραφα τῶν προικολαβῶν ἄρχονται διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Θείου. Ἡ τοιαύτη ἐπικλήσις ἀνευρίσκεται καὶ εἰς ἄλλου εἶδους νοταριακὰ ἐγγραφα τῆς Χίου, πωλήσεων, ἀφιερώσεων κλπ., ὅχι ὁμῶς ἀνεξαιρέτως εἰς ὅλα. Συναντῶμεν καὶ ἐγγραφα μὴ περιέχοντα τὴν ἐπικλήσιν τοῦ Θείου ἢ ἔνορκον ἐπιβεβαίωσιν εἰς τὸ τελικὸν τμήμα τοῦ ἐγγράφου³. Εἰς τὰ προικοσύμφωνα συνήθως ὑπάρχουν ἀμφότεραι, καὶ τοῦτο λόγῳ τῆς σχέσεως τοῦ προικοσυμφώνου πρὸς τὸν γάμον, ἀποτελοῦντα καὶ μυστήριον. Ἡ ἐπικλήσις τοῦ Θείου—ὡς καὶ ἡ ἔνορκος ἐπιβεβαίωσις—εἰς τὰ ἐγγραφα αὐτὰ ὡς τύπος ἐγκυρότητος τῶν συμφώνων, ἔχουσα τὴν καταγωγὴν της εἰς παλαιοτάτην ἐποχὴν, εἶχεν εὖρει τελευταῖον νομικὴν κύρωσιν εἰς τὴν Νεαράν 72 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ⁴. Κατὰ τὸν χρόνον ὁμῶς τῆς συντάξεως τῶν ὑπ' ὄψει μας ἐγγράφων, αὕτη δὲν ἐγίνετο ἐκ νομικῆς ἀνάγκης καὶ δὲν ἀπετέλει πλέον τύπον ἐγκυρότητος τῆς περὶ προικὸς συμφωνίας, ἀλλὰ, λόγῳ τῶν ἔστω καὶ ὀλίγων ἐξαιρέσεων, τὴν θεωροῦμεν ὡς ἀποτελοῦσαν ἀπλῶς ἐπανάληψιν ἐκ τῆς συνηθείας τυπικῆς νοταριακῆς παραδόσεως. Τὰ προικοσύμφωνα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τῆς Χίου εἶχον φθάσει εἰς τοιοῦτο σημεῖον ἐξελίξεως, ὥστε νὰ μὴ ἔχουν ἀνάγκην ἄλλου τύπου, πλὴν τοῦ τῆς συντάξεώς των ὑπὸ νοταρίου.

Ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ χιακοῦ προικοσυμφώνου, φρονοῦμεν ὅτι ἀποτελεῖ ἐγγραφὸν συστατικὸν τῆς προικὸς καὶ ὄχι ἀποδεικτικόν. Ἡ ὅλη οἰκονομία τοῦ προικοσυμφώνου ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν τοῦ ἐγγράφου τῆς προικολαβῆς προδίδει, ὅτι ἡ σύστασις τῆς προικὸς λαμβάνει ζωὴν διὰ τῆς συντάξεως τοῦ προικοσυμφώνου. Αἱ προηγηθεῖσαι αὐτῆς συνεννοήσεις δὲν εἶχον ἄλλην σημασίαν ἢ τῶν ἀπλῶν διαπραγματεύσεων καὶ ἡδύνατο ἕκαστον τῶν μερῶν νὰ ἀποστῇ αὐτῶν ἀζημίως.

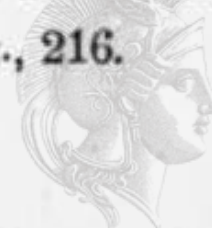
Νομίζομεν δὲ χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ ἀνωτέρω ἐν σελίδι 19 καταχωρηθὲν σχόλιον τοῦ Κανελλάκη περὶ τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως τῶν Χίων ὡς πρὸς τὸ προικοσύμφωνον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἅμα τῇ ἀναγραφῇ εἰς αὐτὸ τοῦ ἐμπασιδίου, ὁ γαμβρὸς ἐπειτρέπετο νὰ ἀποκαλῇ τὴν νύμφην *σύζυγον*, καθόσον ὁ γάμος ἀφεύκτως θὰ

¹ Ἐνθ' ἀν., 481.

² Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 35.

³ Βλέπε ἐγγραφα ἄνευ ἐπικλήσεως τοῦ Θείου, περιέχοντα ὁμῶς ἐν τέλει ἔνορκον ἐπιβεβαίωσιν τῶν συμβαλλομένων, εἰς Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 393, 404-9 κ. ἄ.

⁴ J. G. R., III, 170, καὶ Σχόλιον εἰς Ἀρμεν. I, 9, 7. Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, Τὸ Ἀστικὸν Δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων (Ἀθήναι, 1922), 212 ἐπ., 216.

ἐλάμβανε χώραν. Δηλαδή δὲν ἤρουν αἱ ὑπὸ τῶν συμβαλλομένων προφορικαὶ ὑποσχέσεις, αἱ ὁποῖαι προηγοῦντο, διὰ νὰ θεωρηθῇ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος νὰ συναφθῇ γάμου συμφωνία, τῆς ὁποίας μέρος ἀπετέλει καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς προικός, ὡς ὀριστική καὶ τελειωμένη, ἀλλ' ἀπητεῖτο καὶ ἡ σύνταξις τοῦ προικοσυμφώνου, ὅπερ καὶ μόνον προσέδιδεν εἰς τὴν προῖκα, ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς εἰς τὸ προικοσύμφωνον συνομολογουμένας γαμικὰς παροχάς, νομικὴν ὑπαρξιν.

Ὁ συστατικός, ἄλλως τε, χαρακτήρ τοῦ προικοσυμφώνου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἐπίσημον βυζαντινὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ τὰ προικῶα συμβόλαια ὡς ἀποδεικτικὰ ἀπλῶς¹, δὲν εἶναι τι τὸ ἐξαιρετικόν, ἀλλὰ τὸ συνήθως συμβαῖνον ἀπὸ τῶν Μέσων Χρόνων εἰς τὴν πρακτικὴν τῆς Ἀνατολῆς διὰ τὰ ἔγγραφα τὰ περιέχοντα ἀπαλλοτριωτικὰς συμβάσεις.

Ἀντιθέτως, ἡ προικολαβὴ ἀποτελεῖ καθαρῶς ἀποδεικτικὸν ἔγγραφον καὶ σχετίζεται πάντοτε πρὸς συντεταγμένον ἤδη προικοσύμφωνον, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ κύριον ἔγγραφον². Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς παραβολῆς τοῦ περιεχομένου τῶν δύο τούτων ἐγγράφων, ὡς καὶ ἐκ τοῦ σωζομένου ἀριθμοῦ αὐτῶν. Εἰς τὸ προικοσύμφωνον ἡδύνατο νὰ ἐνσωματωθῇ τὸ περιεχόμενον τῆς προικολαβῆς, οὐδέποτε ὁμως εἰς τὰς προικολαβὰς ἀνευρίσκομεν τὸ περιεχόμενον τοῦ προικοσυμφώνου. Εἰς τοὺς ὑπ' ὄψει μας χιακοὺς κώδικας ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαρχουσῶν προικολαβῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰ εἰς αὐτοὺς προικοσύμφωνα εἶναι πολὺ μικρός³.

¹ Σχόλ. εἰς Βασ. 29. 1, 102.

² Μάλιστα εἰς τὸ ἐν *Παραρτήματι* 6 (ἔτ. 1607) προικοσύμφωνον ἡ προικολαβὴ γράφεται παρὰ πόδας τοῦ προικοσυμφώνου.

³ Ἐς σημειωθῇ ἐπίσης ὡς πρὸς τὰς προικολαβὰς, ὅτι αὗται μόνον κατ' ὄνομα συγγενεύουν πρὸς τὰς προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηνῶν, τὰς δημοσιευθείσας ὑπὸ τοῦ ANT. ΜΟΜΦΕΡΑΤΟΥ, εἰς Γρ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, Γ' (Ἀθῆναι, 1892), 27 ἐπ. Αἱ προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηνῶν εἶναι καθαρὰ προικοσύμφωνα, περιέχουσαι ὅχι μόνον τὴν σύστασιν τῆς προικός, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων συνηθιζομένων εἰς τὰς Ἀθήνας γαμικῶν παροχῶν (προγαμιαίας δωρεᾶς, παλληκαριάτικου κλπ.), γίνονται δὲ εἰς αὐτὰς καὶ αἱ λοιπαὶ συνομολογίαι τῶν συμβαλλομένων (βλ. αὐτόθι π. χ. 35, 37, 42, 44, 45-6, 101, 102, 110, 111/2 κλπ.). Βεβαίως, τὸ σχῆμα τῶν προικοπαραδόσεων τῶν Ἀθηνῶν εἶναι τελείως διάφορον πρὸς τὸ τῶν προικοσυμφώνων τῆς Χίου. Δεδομένου ὅτι αἱ προικοπαραδόσεις τῶν Ἀθηνῶν εἶναι προικοσύμφωνα, εἶναι εὐεξήγητον διατὶ δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλο εἶδος προικοσυμφώνου. — Ἐγγραφα, οἷα αἱ προικολαβαὶ τῆς Χίου, ἀπαντῶσιν ἐν Ζακύνθῳ, ὅπου, ἐκτὸς τοῦ προικοσυμφώνου, συνετάσσετο βάσει τῶν δι' αὐτοῦ προικοδοτηθέντων καὶ ἄλλο ἔγγραφον, ἀποκαλούμενον *περιλαβὴ* τῆς προικός. Ἡ *περιλαβὴ* αὕτη εἶναι ὁμοία πρὸς τὰς προικολαβὰς τῆς Χίου, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὴν *περιλαβὴν* ἀναφέρεται ἡ παράδοσις ὅχι μόνον τῶν κινητῶν, ὡς ἐν Χίῳ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀκινήτων. *Περιλαβὴν* ἐκ Ζακύνθου τοῦ ἔτους 1561 ἐδημοσίευσεν ὁ Λ. ΖΩΗΣ, εἰς *Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher*, XIII, 2-4 (Ἀθῆναι, 1937). κη'.

Ἀναφορικῶς ἤδη πρὸς τὴν μεταβίβασιν τῆς κυριότητος ἀπὸ τοῦ προικοδότου πρὸς τὸν προικολήπτην τῶν προικιζομένων ἐνσωμάτων, ὅταν ἀντικείμενον τῆς προικὸς εἶναι ἡ κυριότης αὐτῶν, παρατηρητέα τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν προικοσύμφωνα εἶναι τελείως ξένη ἡ ἀρχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἢ ἐκφραζομένη εἰς τὴν διάταξιν τοῦ K.2.3.20 καὶ περιληφθεῖσα εἰς τὰ Βασιλικά 11.1.81, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μεταβίβασις τῆς κυριότητος τῶν ἐνσωμάτων ἐλάμβανε χώραν διὰ τῆς παραδόσεως τοῦ πράγματος, συντελουμένης διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς νομῆς του ὑπὸ τοῦ ἐνὸς μέρους καὶ τῆς δράξεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἑτέρου, προϋποτιθεμένης συγχρόνως καὶ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς νομίμου αἰτίας¹.

Τοῦτο εἶναι συνεπὲς πρὸς τὴν ἀπὸ μακροτάτου χρόνου κρατοῦσαν πρακτικὴν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἡ ὁποία ἀντὶ τῆς σωματικῆς παραδόσεως (*traditio corporalis*) ἐγνώριζεν ἐπὶ τῶν ἐγγράφως καταρτιζομένων ἐκποιητικῶν συμβάσεων τὴν δι' ἐγγράφου παράδοσιν (*traditio cartae* ἢ *instrumentalis*), κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κυριότης μεταβιβάζεται διὰ τῆς συντάξεως καὶ ἐγχειρίσεως ἐνὸς ἐγγράφου ἀπαλλοτριώσεως εἰς τὸν πρὸς ὃν ἡ μεταβίβασις². Ἡ πρακτικὴ δὲ αὕτη ἀποτελεῖ καὶ τὸν ἀμέσως προηγούμενον σταθμὸν τοῦ νεωτέρου γαλλικοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὴν παράδοσιν ὡς τρόπον κτήσεως κυριότητος, μεταβιβαζομένης ταύτης, ἐπὶ μὲν τῶν κατ' εἶδος ὠρισμένων πραγμάτων, ἅμα τῇ καταρτίσει τῆς ἐκποιητικῆς συμβάσεως, ἥτις ἀποτελεῖ συνάμα καὶ τρόπον μεταβιβάσεως κυριότητος, ἐπὶ δὲ τῶν κατὰ γένος ὠρισμένων πραγμάτων, κατὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ γένους εἰς εἶδος, ἄλλ' εἰς τρόπον ὥστε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ σύμβασις εἶναι ἡ μεταβιβαζουσα τὴν κυριότητα, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ παροχὴ μετατρέπεται εἰς εἶδος, καὶ ὅχι ἡ παράδοσις³.

¹ Περὶ τῆς εἰς τὸ ἰουστινιάνειον καὶ μετιουστινιάνειον δίκαιον κρατούσης εἰς τοῦτο ἀρχῆς βλ. Κ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἑλληνικὸν Ἑνοχικὸν Δίκαιον² (Ἀθῆναι, 1938), 16, καὶ τοῦ ΑΥΤΟΥ, Ἐπὶ τῆς συναινέσει μεταβιβάσεως κυριότητος ἐν τῷ μετεγενεστέρῳ βυζαντινῷ δικαίῳ, εἰς Μνημόσυνα Παππούλια καὶ εἰς Ἀνάτυπον (Ἀθῆναι, 1934). Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, (Ἀθῆναι, 1944), 605 ἐπ.

² Ὑπάρχει διχογνωμία ὡς πρὸς τὸ κρίσιμον σημεῖον τῆς τελειώσεως τοῦ συναλλάγματος διὰ τῆς μεταβιβάσεως τῆς κυριότητος ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ἐὰν δηλαδὴ τοῦτο κεῖται ἐν τῇ συντάξει τοῦ ἐγγράφου ἢ ἐν τῇ ἐγχειρίσει αὐτοῦ πρὸς τὸν λήπτην. Ἐπ' αὐτῶν βλέπε, ἀφ' ἐνὸς μὲν FR. BRANDILEONE, La «traditio per cartam» (παράδοσις δι' ἐγγράφου) nel diritto bizantino, εἰς Studi in onore di V. Scialoja, Prato 1904, καὶ εἰς Scritti di storia del diritto privato italiano, II (Bologna, 1931), 17 ἐπ., ἀφ' ἑτέρου δὲ G. FERRARI, Formularii notarili inediti dell' età bizantina, ἐν Bullettino dell' Istituto storico Italiano, F., 33 (Roma, 1913) 112 ἐπ.

³ M. PLANIOL—G. RIPERT, Traité élémentaire de droit civil¹⁰, I (Paris, 1925) N° 2589, 2596, 2597. Κ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἑνοχικὸν³ (Ἀθῆναι, 1943), 14 ἐπ.

Εἰς τὰ γνωστὰ προικοσύμφωνα τῆς Χίου οὐδεμίαν νύξιν ἔχομεν περὶ παραδόσεως δι' ἐγγράφου. Εἰς αὐτὰ ἡ σύστασις τῆς προικὸς δηλοῦται συνήθως διὰ τοῦ ρήματος «τάττει» ἢ τοῦ «δίνει» ἢ τῶν «τάττει καὶ παραδίδει», σπανιώτερον δὲ τοῦ «προικοσυμφωνίζου»· εἰς τὸ τελικὸν δὲ τμήμα τοῦ προικοσυμφώνου ὑπάρχει ἀπλῇ βεβαίωσις ὅτι «ἐσυμφώνησαν καὶ ἔγραψαν», ἐπιβεβαιουμένου, ὅχι ὅμως πάντοτε, καὶ ἐνόρκως. Περὶ σωματικῆς ὅμως παραδόσεως ἢ περὶ ἰσχύος τοῦ ἐγγράφου ἀντὶ σωματικῆς παραδόσεως ἢ περὶ ἐγχειρίσεως αὐτοῦ ἢ ἄλλη οἰαδήποτε ἔκφρασις, ὑποδηλοῦσα τοιοῦτόν τι, δὲν ἀπαντᾷ. Ἀλλὰ καὶ ὁσάκις γίνεται χρῆσις εἰς τὰ προικοσύμφωνα τοῦ ρήματος «δίνει» ἢ «παραδίδει», τοῦτο ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅχι τῆς παραδόσεως (traditio) ὡς ἰδίας, πλὴν τῆς περὶ προικὸς συμβάσεως, νομικῆς πράξεως ἀπαραιτήτου κατὰ νόμον πρὸς μεταβίβασιν τῆς κυριότητος, ἀλλὰ διαθετικοῦ ρήματος πρὸς δήλωσιν τῆς καταρτίσεως τῆς περὶ προικὸς συμβάσεως, ἢ ὁποία παρίσταται τελειωμένη ἅμα τῇ συμφωνίᾳ τῶν μερῶν περὶ τῆς προικὸς, ἐπερχομένης συγχρόνως καὶ τῆς μεταβιβάσεως τῶν κατ' εἶδος προικιζομένων ἐνσωμάτων, ἐφ' ὅσον δὲν προκύπτει ἀντίθετος συμφωνία. Ἄλλοτε δὲ ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκτελέσεως τῆς συμβάσεως.

Αἱ προικολαβαὶ συνετάσσοντο, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ προικοσύμφωνον δὲν εἶχον καθορισθῇ τὰ προικιζόμενα κινητὰ ἀτομικῶς, ἀλλὰ κατὰ γένος. Δηλαδὴ ἐχρησίμευον διὰ τὴν εἰδικοποίησιν τῶν κατὰ γένος προικισθέντων¹, καὶ ὅχι διὰ τὴν ἀντικατάστασιν ἢ ἀπόδειξιν μιᾶς παραδόσεως (traditio), διότι, ἄλλως, θὰ συνετάσσοντο προικολαβαὶ καὶ ὅταν εἰς τὸ προικοσύμφωνον ἐπροικίζοντο τὰ κινητὰ κατ' εἶδος, ἢ, τουλάχιστον, αἱ προικολαβαὶ θὰ περιεῖχον μνείαν περὶ τῆς παραδόσεως ὅχι μόνον τῶν προικιζομένων κινητῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀκινήτων, τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει. Πράγματι εἰς οὐδεμίαν τῶν γνωστῶν προικολαβῶν γίνεται μνεία τις περὶ τῶν ἀκινήτων, ἐνῶ εἶναι βέβαιον, ὅτι πάντοτε ἐπροικίζοντο καὶ ἀκίνητα. Προσέτι καὶ ἡ διατύπωσις τῶν προικολαβῶν τὰς ὁποίας δημοσιεύει ὁ Κανελλάκης² «*τανὶν δε θέλοντας πειεῖσε κε το εργον*», «*τανῖν δὲ θέλουν να πληρόσουν και το εργον*», ἀφίνει νὰ νοηθῇ, ὅτι πρόκειται περὶ συγκεντρώσεως τῶν κατὰ γένος ὀρισθέντων προικῶν εἰς τὸ προικοσύμφωνον καὶ ἀναφέρεται ἀπλῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς περὶ προικὸς συμβάσεως. Τὴν ἰδίαν ἔννοιαν τῆς ἐκτελέσεως, καὶ ὅχι τῆς τελειώσεως τῆς συμβάσεως ἔχουν καὶ αἱ εἰς τὰ κατωτέρω σελ. 24 σημ. 5 παρατιθέμενα προικοσύμφωνα τῶν ἐτῶν 1726, 1752 καὶ 1760 ἀναφερόμεναι ρῆτραι.

Ἡ σύνταξις τοῦ προικοσυμφώνου ἐγίνετο κατὰ κανόνα πρὸ τοῦ γάμου. Ὅλα

¹ Συνετάσσετο δὲ τὸ ἐγγράφον τῆς προικολαβῆς προφανῶς ἐκ λόγων προνοίας, διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ταυτότητος τῶν προικισθέντων κινητῶν ἐν περιπτώσει ἐπιστροφῆς τῆς προικὸς.

² Ἐνθ' ἀν., 395, 396.

τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς προικοσύμφωνα, ἐξαιρέσει ἑνός¹, φαίνεται ὅτι ἔχουν συνταχθῇ πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου². Ἡ σύστασις τῆς προικὸς γενομένη πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου, εἶναι εὐνόητον, ὅτι εἶχεν ὡς προϋπόθεσιν τὴν σύναψιν αὐτοῦ. Ἡ προϋπόθεσις αὕτη κατὰ κανόνα ἐμφανίζεται εἰς τὰ προικοσύμφωνα αὐτὰ ὡς σιωπηρὰ αἵρεσις (*conditio tacita*), τῆς κυριότητος τῶν προικιζομένων μὴ μεταβιβαζομένης πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου³, ἢ καὶ ὡς ρητὴ αἵρεσις⁴, ἐνίοτε ὁμως τίθεται καὶ ὡς μέλλουσα αἰτία (*causa futura*), μεταβιβαζομένης τῆς κυριότητος τῶν προικιζομένων ἀπὸ τῆς συντάξεως τοῦ προικοσυμφώνου καὶ πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου⁵.

Εἰς τινὰ προικοσύμφωνα καὶ εἰδικῶς εἰς τὸ ἐν Κανελλάκη (404/6) καὶ εἰς τὰ ἐν Παραρτήματι 9 (ἔτ. 1607), 16 (ἔτ. 1628) καὶ 33 (ἔτ. 1714) συμφωνεῖται ἐν περιπτώσει παραβάσεως τῶν ὅρων τοῦ προικοσυμφώνου ποινικὴ ρήτρα, ρητῶς συνομολογουμένου εἰς τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ὅτι, ἐκτὸς τῆς καταπτώσεως τοῦ προστίμου, ἡ σύμβασις ὅπωςδῆποτε παραμένει ἰσχυρά. Καὶ εἰς μὲν τὰ τρία πρῶτα ἐκ τῶν ἀνωτέρω προικοσυμφώνων δὲν καθορίζεται ὑπὲρ τίνος τὸ συνομολογούμενον πρόστιμον, εἰς τὸ τέταρτον ὁμως ἐξ αὐτῶν τοῦ ἔτους 1714 τὸ συμφωνούμενον πρόστιμον ὀνομάζεται «*ποινὴ ἐκκλησιαστικὴ*», δηλαδὴ ὅτι ἐν περιπτώσει παραβάσεως θὰ κατέπιπτεν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. Νομίζομεν ὅτι καὶ εἰς τὰ ἄλλα δύο προικοσύμφωνα τὸ πρόστιμον, καίτοι δὲν καθορίζεται ὑπὲρ τίνος συνεφωνεῖτο, ἦτο ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας.

¹ Εἶναι τοῦτο τὸ ἐν Παραρτήματι 30 (ἔτ. 1692) προικοσύμφωνον τοῦ νοταρίου Καλαμωτῆς Γ. Ἀληθινοῦ. Οἱ ἐν αὐτῷ συμβαλλόμενοι ἦσαν κάτοικοι Ἀρμολειῶν, ὅπου, φαίνεται, δὲν ὑπῆρχε τότε νοτάριος.

² Εἰς τινὰ προικοσύμφωνα γίνεται χρῆσις τοῦ ἀορίστου «*συνέζευξαν*» π. χ. εἰς ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 451, 457. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἔχει ἱερολογηθῇ ἤδη ὁ γάμος, ἀλλὰ μόνον ὅτι συνεφωνήθη, ἐγένετο μνηστεία. Διότι εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τούτων ἀναφέρεται κατωτέρω ἡ ἱερολογία (ἀπὸ τὴν ὥραν τῆς στεφανώσεως) ὡς μέλλουσα νὰ λάβῃ χώραν, εἰς δὲ τὸ δεύτερον συμφωνεῖται ἐν τέλει αὐτοῦ ποινικὴ ρήτρα ἐν περιπτώσει ἀνθαιρέτου λύσεως τῆς μνηστείας. Ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ἐὰν συνετάχθῃ πρὸ τοῦ γάμου, γεννᾷ τὸ ἐν Παραρτήματι 66 (ἔτ. 1804) προικοσύμφωνον. Τὸ ἐν Κανελλάκη (σ. 413) τοιοῦτο, ἐὰν παραβληθῇ ἡ διατύπωσις του πρὸς τὴν διατύπωσιν ἄλλων προικοσυμφώνων συνταχθέντων ἀναμφιβόλως πρὸ τοῦ γάμου, φαίνεται καὶ αὐτὸ συνταχθὲν πρὸ τοῦ γάμου.

³ Π. χ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀνωτ. 396, 404. Παράρτημα 22 (ἔτ. 1690) κ. ἄ.

⁴ Ἐνθ. ἀν. 452.

⁵ Π. χ. εἰς προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1752, εἰς Ἑφημερ. «*Παγχιακή*», ἀριθ. φύλλ. 257 τῆς 20 Ἀπριλίου 1911. Εἰς Παράρτημα 43 (ἔτ. 1726), «*...ταῦτα πάντα τῆς τὰ παραδίδουν ἀπὸ τὴν σήμερον...*», εἰς ἕτερον αὐτόθι 44 (ἔτ. 1726) «*ἀκόμη τῆς δίνουν ἀπὸ τὴν σήμερον τὸ προικίον αὐτῆς...*», εἰς ὁμοιον, αὐτόθι 62 (ἔτ. 1760) «*...πάντα τῆς τὰ παραδίνει ἀπὸ τὴν σήμερον τῆς θυγατέρας αὐτοῦ Ἀγγελοῦς τελείαν προῖκαν, νὰ τὰ ποιῇ ἀπὸ τὴν σήμερον ὡς θέλει καὶ βούλεται*».

Ἡ συνομολόγησις εἰς τὰς συμβάσεις ποινικῆς ρήτηρας ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ἀπετέλει δίκαιον σταθερῶς ἐφαρμοζόμενον ἐν τῇ βυζαντινῇ Ἀνατολῇ, κατὰ δὲ τὴν τουρκοκρατίαν, ἀντὶ τοῦ μὴ ὑπάρχοντος ἐλληνικοῦ δημοσίου, συνεφωνεῖτο τὸ πρόστιμον ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας¹ ἢ τῆς τοπικῆς ἀρχῆς². Προσέτι, ἐκτὸς τῆς ὑλικῆς ποινῆς τοῦ προστίμου, εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 17 (ἔτ. 1628) προικοσύμφωνον ἀπαντῶμεν τὴν συνομολόγησιν καὶ τῆς πνευματικῆς ποινῆς τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ Ἀρχιερέως.

Πλὴν τῆς ποινικῆς αὐτῆς ρήτηρας, ἡ ὁποία συνεφωνεῖτο ἐν περιπτώσει παραβάσεως τῶν ὅρων τῆς περὶ προικὸς συμβάσεως, εἰς ἐν προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1678³ συνομολογεῖται ποινικὴ ρήτρα ὑπὸ τῶν συμβαλλομένων γονέων τῶν μνηστευμένων διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς λύσεως τῆς μνηστείας, προφανῶς τῆς ὑπαιτίου, κατὰ τοῦ ὑπαιτίου τῆς λύσεως ὑπὲρ τοῦ ἀθώου μνηστῆρος. Τὴν ἰσχὺν τῆς τοιαύτης ποινικῆς ρήτηρας ἀναγνωρίζει καὶ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον⁴, ἴσχυε δὲ καὶ παρ' ἡμῖν⁵, ἀπαγορευθεῖσα τελευταίως ὑπὸ τοῦ Ἀστ. Κώδικος (ἄρθρ. 1346).

Β'. Ὑπόχρεοι πρὸς σύστασιν προικὸς καὶ σκοπὸς αὐτῆς. Εἰς μοναδικὸν ἐν Παραρτήματι 36 (ἔτ. 1724) προικοσύμφωνον παρίσταται αὕτη ἡ μελλόνυμφος συνιστῶσα τὴν προῖκα. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴ φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ δευτέρου γάμου τῆς νύμφης, διότι ὥς προῖκα φέρει αὕτη τὰ ὑπάρχοντα αὐτῆς καθὼς « εἶναι γραμμένα εἰς τὸ πρωτινὸν προικοσύμφωνον ». Τὸ γεγονὸς τοῦ δευτέρου γάμου εἶναι, νομίζομεν, ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἰδία νύμφη προβαίνει εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ προικοσυμφώνου.

Εἰς ὅλα τὰ ἄλλα προικοσύμφωνα δὲν παρουσιάζεται ποτὲ ἡ μελλόνυμφος προικίζουσα ἑαυτήν, ἀκόμη καὶ ὅταν εἶχεν ἰδίαν περιουσίαν, διότι λ.χ. εἶχε κληρονομήσει ἀποθανόντα γονέα⁶. Πάντοτε ἐμφανίζονται ὥς συνιστῶντες τὴν προῖκα οἱ γονεῖς, ἐὰν

¹ G. FERRARI, I documenti greci medioevali di diritto privato dell' Italia meridionale (Leipzig, 1910), 54. Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἐνθ' ἄν., 219 καὶ 220.

² Ἀνέκδοτον ἐν ἀντιγράφῳ Κ. Κανελλάκη συνυποσχετικὸν τοῦ ἔτους 1677. Εἰς ἀνέκδοτον ἐν ἀντιγράφῳ τοῦ ἰδίου ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1670 τὸ πρόστιμον συμφωνεῖται ὑπὲρ τοῦ Μουλᾶ, ὥς καὶ εἰς ὅμοιον τοῦ ἔτους 1682. Εἰς Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄν., 410, τὸ πρόστιμον συμφωνεῖται ὑπὲρ τοῦ Καδῆ κλπ.

³ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄν., 457.

⁴ Ἐπαναγ. XIV, 11.

⁵ Νεαρά 18 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (J. G. R., III, Coll. II, 91), Ἀρμεν. 4. 1. 24. Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἐνθ' ἄν., 32 ἐπ. καὶ σημ. 15. Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (Ἀθῆναι, 1944), 1117.

⁶ Παράρτημα 34 (ἔτ. 1722).

δὲ δὲν ζοῦν οὗτοι, ὁ πάππος καὶ ἡ μάμμη ἢ ὁ ἀδελφός. Ἐφ' ὅσον ζοῦν ἀμφοτέροι οἱ γονεῖς, προικίζουσιν ἀμφοτέροι, ἄλλως ὁ ἐπιζῶν πατὴρ ἢ ἡ μήτηρ¹.

Εἰς τὴν Χίον ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος, τουλάχιστον, ἐβάρυνε νομικὴ ὑποχρέωσις πρὸς σύστασιν προικός τόσον τὸν πατέρα ὅσον καὶ τὴν μητέρα², καὶ μάλιστα, καθὼς φαίνεται, ἀσχέτως τῆς ὑπάρξεως ἰδίας περιουσίας τῆς θυγατρὸς. Ἡ ὑποχρέωσις δὲ τῆς μητρὸς δὲν ἦτο ἐπιβοηθητική, ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον, ὁμοῦ μὲ τὸν πατέρα. Περὶ αὐτοῦ ἐκφράζονται σαφῶς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν προικοσύμφωνα, ἀναγράφοντα ὅτι κατὰ τὴν τάξιν τοῦ χωρίου, δηλαδή κατὰ τὸν νόμον, τὸ ἔθιμον, ὑπεχρεοῦτο ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ πρὸς προίκισιν ἐκ τῆς ἰδίας ἐκάτερος περιουσίας, ὅπως ὑπῆρχε καὶ ἀντίστοιχον δικαίωμα τῆς θυγατρὸς ν' ἀξιώσῃ τοῦτο. Οὕτως, εἰς προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1720³ ἀναγράφεται «τάττουσιν δὲ καὶ παραδίδουσιν <ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ> πρὸς αὐτὴν τὴν Ἀγγεροῦν διὰ προῖκα καὶ μερίδιον πατρικὰ καὶ μητρικὰ κατὰ τὴν τάξιν τοῦ χωρίου . . .». Ἐπίσης εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 44 (ἔτ. 1726) προικοσύμφωνον: «Τάττουσιν δὲ καὶ παραδίδουσιν πρὸς αὐτὴν τὴν Μαρίαν διὰ προῖκα καὶ μερίδιον πατρικὰ καὶ μητρικὰ κατὰ τὴν τάξιν τοῦ χωρίου τὰ κάτωθεν γεγραμμένα». Ὁμοίως καὶ εἰς τὸ εἰς Κανελλάκην⁴ τοῦ ἔτους 1722 «... προυτίζουσιν τὸ πάσα της διτzaίωμα πατρικὸν τzaὶ μητρικόν» κ. ἄ.

Ἐκ τῆς διατυπώσεως τῶν προικοσυμφώνων τούτων ὅχι μόνον προκύπτει ἡ νομικὴ ὑποχρέωσις ἀθροιστικῶς ἀμφοτέρων τῶν γονέων πρὸς προίκισιν, ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος τοῦ ἐθιμικοῦ αὐτοῦ κανόνος. Σκοπὸς τῆς προικός κατὰ τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τῆς Χίου δὲν ἦτο μόνον ἡ ἀνακούφισις τοῦ ἀνδρὸς ἐκ τῶν βαρῶν τοῦ γάμου ἢ, μᾶλλον, προκειμένου περὶ τῶν γεωργικῶν πληθυσμῶν τῆς ὑπαίθρου, ὁ μερισμός μεταξὺ τῶν συζύγων τῶν βαρῶν τοῦ γάμου. Ἡ προῖξ ἀπετέλει συγχρόνως καὶ κυρίως διὰ τὴν γυναῖκα καὶ προκαταβολὴν τοῦ ὅλου ἢ μέρους τοῦ κληρονομικοῦ της μεριδίου ἐπὶ τῆς περιουσίας ἀμφοτέρων τῶν γονέων της.

Εἰς ὅσα προικοσύμφωνα ἐμφανίζεται προικίζουσα μόνον ἡ μήτηρ, εἶναι πάντοτε χήρα⁵. Ἀλλὰ καὶ ὅταν συνομολογεῖ τὴν προῖκα μόνος ὁ πατήρ⁶, ἐκ τοῦ περιεχομένου

¹ Π. χ. Παράρτημα 11 (ἔτ. 1608), 19 (ἔτ. 1677) κ. ἄ.

² Διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἴσχυεν ἡ προϋπόθεσις τοῦ ἐπισήμου βυζαντινοῦ δικαίου τῆς «μεγάλης καὶ δεδοκιμασμένης ἢ νόμου (εἰδικῶς ἐγνωσμένης» αἰτίας. Βασιλ. 29. 1. 101.

³ Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἄν., 33.

⁴ Ἐνθ' ἄν., 481.

⁵ Π. χ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄν., 404, Ἐφημερ. «Παγχιακή», ἀριθ. φύλλ. 257 τῆς 20 Ἀπριλίου 1911, Παράρτημα 4 (ἔτ. 1606), 66 (ἔτ. 1804).

⁶ Παράρτημα 3 (ἔτ. 1606), 6 (ἔτ. 1607), 16 (ἔτ. 1628), 39 (ἔτ. 1725), 54 (ἔτ. 1736), 62 (ἔτ. 1760) κ. ἄ.

τοῦ προικοσυμφώνου ἐξάγεται, ὅτι δὲν ἔζη κατὰ τὴν σύνταξίν του ἢ μήτηρ τῆς μελλονύμφου. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ προικοσύμφωνα αὐτὰ ὁ προικίζων πατὴρ κρατεῖ ὠρισμένα περιουσιακὰ στοιχεῖα διὰ γεροντοτρόφια μόνον ἑαυτοῦ, ὅχι δὲ καὶ τῆς συζύγου του καὶ μητρὸς τῆς προικιζομένης, ἐνῶ εἰς ἃς περιπτώσεις ζοῦν ἀμφοτέρω οἱ γονεῖς συνήθως δηλοῦται ρητῶς, ὅτι κρατοῦνται τὰ γεροντοτρόφια ἐφ' ὅρου ζωῆς ἀμφοτέρων¹.

Ὅσάκις διὰ τοῦ προικοσυμφώνου συνιστᾶτο ὡς προῖξ ὁλόκληρον τὸ κληρονομικὸν μερίδιον τῆς προικιζομένης, ἐτίθετο εἰς τὸ προικοσύμφωνον εἰδικὴ ρήτρα, ἀποκλείουσα αὐτὴν ἀπὸ πάσης μετοχῆς τῆς ἐπὶ τῆς κληρονομίας τῶν προικοδοτῶν γονέων τῆς. Ἡ τοιαύτη ρήτρα εἰς τὰ ἔγγραφα ἐκφράζεται συνήθως διὰ τοῦ ὅρου « ἐξόπρουκο »², « ἐξεπρίκιν »³, « ἐξέπρουκη »⁴. « ἐξεπρουκισμένες »⁵, δηλαδή ὅτι ἔξω, ἐκτὸς τῆς προικὸς, οὐδὲν ἄλλο ἔχει νὰ λάβῃ ἢ προικιζομένη⁶. Ἐὰν ὡς προῖξ δὲν συνιστᾶτο ὁλόκληρον τὸ κληρονομικὸν μερίδιον τῆς θυγατρὸς, ἀλλὰ μέρος αὐτοῦ, τότε ἡ καθωρίζετο εἰς τὸ ἴδιον προικοσύμφωνον ὑπὸ τὴν νομικὴν μορφήν τῆς κληρονομικῆς συμβάσεως τὸ τί θὰ ἐλάμβανεν αὕτη ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ προικίζοντος⁷, ἢ οὐδὲν ἀνεφέρετο περὶ τῆς μετοχῆς τῆς προικιζομένης εἰς τὴν κληρονομίαν τῶν προικοδοτῶν γονέων.

Τὰς κληρονομικὰς συμβάσεις, τῶν ὁποίων τὴν ἰσχὺν ἠρνεῖτο τὸ ἰουστινιανεῖον δίκαιον (Κ.2.3.15 — Βασιλ. 11.1.76), ἐπέτρεψε δὲ ἐξαιρετικῶς μετὰ ταῦτα ἡ Νεαρά 19 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν ἀνωτέρω περίπτωσιν, τὸ δημῶδες δίκαιον, τόσον κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ὅσον καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ἀνεγνώριζεν ὑπὸ διαφόρους μορφὰς καὶ ἐφήρμοζεν εὐρύτατα ἢ πρακτικῇ⁸,

¹ Π. χ. Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ. ἀν., 34, Παράρτημα 44 (ἔτ. 1726), 53 (ἔτ. 1737).

² Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 452.

³ Παράρτημα 58 (ἔτ. 1746) «... ἐξέπρουκην, νὰ μὴ ἔχη πλέον νὰ κάμῃ εἰς τὰ λοιπά, μήτε σὲ καλὸν μήτε εἰς χρέος...».

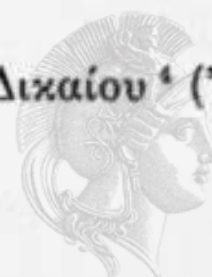
⁴ Παράρτημα 43 (ἔτ. 1726) «... νὰ εἶναι ξέπρουκη», καὶ 66 (ἔτ. 1804) «... Καὶ ἀπὸ τῆ σήμερον ἐβγαίνει ἡ Μαροῦ ἐξέπρουκη».

⁵ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 403. Ἡ μετοχὴ «ἐξεπρουκισμένος» μὲ ἀνάλογον σημασίαν ἀπαντᾷ καὶ ἐν Ἀνδρῶ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα. Βλ. Μ. Crusii, Turcograecia (Basileae, 1584), 220.

⁶ Μία μορφή κληρονομικῆς συμβάσεως. Βλ. καὶ Παράρτημα 9 (ἔτ. 1608).

⁷ Π. χ. Παράρτημα 18 (ἔτ. 1672), «... τὸ δὲ ἕτερον ἐμισὸν τὸ κρατίζει μὲ τὰ ἑτερα, ἥτι καὶ αἱ εἶναι ἀπ' ὅξω... καὶ τὸ ἐναπολειφθὲν τὸ κρατίζει ὁ παπᾶ Μιχαλὶς ἕως ἐφ' ὅρου ζωῆς αὐτοῦ καὶ ἐκδημοῦντος αὐτοῦ νὰ εἶναι καὶ αὐτὸ τῆς Ἀγγελροῦς». Αὐτόθι 44 (ἔτ. 1726) «... Κρατίζουν καὶ ὁ πεθερὸς καὶ ἡ πεθερὰ γεροντοτρόφια τὸ χωράφιν... τὰ ὁποῖα γεροντοτρόφια νὰ εἶναι εἰς τοὺς δύο γονεῖς, εἰς ὅλην τὴν ζωὴν, καὶ ἀποθανόντος τῶν δύο γονέων, νὰ τὰ μοιράζον ὅλα τὰ παιδιά πέντε μερίδια, νὰ ἀπηλογοῦνται εἰς καλὸν καὶ εἰς κακόν». Εἰς κακὸν σημαίνει εἰς τὰ χρέη. Παράρτημα 7 (ἔτ. 1607), 43 (ἔτ. 1726) κ. ἄ.

⁸ Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 226 ἐπ. Γ. ΜΠΑΛΗ, Ἐγχειρίδιον Κληρονομικοῦ Δικαίου⁴ (Ἀθῆ-

καὶ δὲν ἀποτελοῦν αὐταὶ νεωτερισμὸν εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν προικοσύμφωνα.

Εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὡς προῖξ δὲν ἐδίδετο ὁλόκληρον τὸ κληρονομικὸν μερίδιον τῆς προικιζομένης, οὔτε εἰς τὸ προικοσύμφωνον δι' εἰδικῆς κληρονομικῆς συμφωνίας καθορίζετο τὸ τί θὰ λάβῃ αὕτη ἐκ τῆς κληρονομίας τῶν προικοδοτῶν γονέων, ἢ προικιζομένη ἐκληρονόμει ἀπὸ τοὺς προικίσαντας γονεῖς τὸ ἐξ ἀδιαθέτου μερίδιόν της, ἐφ' ὅσον ὁμως συνεισέφερε προηγουμένως πᾶν ὅ,τι εἶχε λάβει αὕτη κατὰ τὸ προικοσύμφωνον¹ ὡς προῖκα καὶ προτιμήν².

Καὶ αὐταὶ μὲν εἶναι αἱ ὑποχρεώσεις τῶν γονέων πρὸς προίκισιν τῆς θυγατρὸς. Ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξιν ὁμως, τὰς προϋποθέσεις καὶ τὴν φύσιν γενικῶς τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ πάππου καὶ τῆς μάμμης πρὸς προίκισιν τῆς ἐγγόνης στερούμεθα ἐπαρκῶν πηγῶν πρὸς λύσιν τῶν ζητημάτων αὐτῶν. Ὑπάρχει ἓν μοναδικόν, τὸ ἐν Παραρτήματι 34 (ἔτους 1722) προικοσύμφωνον, ἐκ τοῦ ὁποίου προκύπτει ὅτι δὲν ἔζη κανεὶς ἀπὸ τοὺς γονεῖς τῆς μελλονύμφου, φέρονται δὲ δι' αὐτοῦ συνιστῶντες τὴν προῖκα οἱ πρὸς μητρὸς πάππος καὶ μάμμη ἀφ' ἑνός, καὶ οἱ πρὸς πατρὸς πάππος καὶ μάμμη ἀφ' ἑτέρου.

Καὶ οἱ μὲν πρὸς μητρὸς ἀνιόντες οὗτοι παρέχουν ὡς προῖκα ὅσα περιουσιακὰ στοιχεῖα περιελάμβανε τὸ προικοσύμφωνον τῆς θυγατρὸς τῶν καὶ μητρὸς τῆς προικιζομένης. Πλὴν ὁμως αὐτῶν, φαίνεται ὅτι τὴν προικίζουν καὶ δι' ἰδίας αὐτῶν περιουσίας. «*Τάττουσιν δὲ καὶ παραδίδουν πρὸς αὐτὴν τὴν Καλὴν <τὴν ἐγγόνην τῶν> κατὰ τὸ προικοσύμφωνον τῆς μητέρας της. Ἐν πρώτοις . . . προικίον καὶ πᾶν ἕτερον . . . Ταῦτα πάντα τῆς τὰ παραδίδουν τελείαν προῖκαν. Ἀκόμη τοῦ Ἀφροδισίου τὴν μισὴν σκάλαν μὲ τὴν συκιάν, πλησίον ὁ Κωστιαρῆς, καὶ εἰς τὰ Χειμωνικὰ ἢ κάτω σκάλα καὶ ἀπὸ πάνω ἢ μισὴ σκάλα νότιον μέρος μὲ δύο ἐλιές πλησίον τὰ κληρονομικὰ νὰ εἶναι καὶ αὐτὰ εἰς τὸ ζάπτιν της*». Νομίζομεν ὅτι ἡ σκάλα τοῦ Ἀφροδισίου καὶ τὰ ἄλλα τὰ κείμενα πλησίον τῶν κληρονομικῶν (προφανῶς τῆς προικιζομένης) προέρχονται ἐκ τῆς ἰδίας περιουσίας τῶν προικοδοτῶν πάππου καὶ μάμμης ἐκ μητρὸς. Οἱ δὲ πάππος καὶ μάμμη ἐκ πατρὸς συνιστοῦν ὡς προῖκα τῆς μελλονύμφου ἐγγόνης τὸ μερίδιον τοῦ ἀποθανόντος πατρὸς της. «*Ἀκόμη τῆς δίνει καὶ ὁ Κωνσταντῆς καὶ ἡ Κατερινὴ τῆς ἐγγόνης τῆς νύμφης τὸ μερίδιον τοῦ πατρὸς αὐτῆς, τὰ σπίτια . . . κλπ.*», προσέτι δὲ συμφωνεῖται ρητῶς ὅτι «*...νὰ μετέχῃ ἡ νύμφη εἰς τὰ γεροντοτρόφια <τῶν προικιζόντων ἀνιόντων τούτων> καὶ οὕλισες ὅπου τῶν εὗρε-*

ναι, 1938), § 19. G. MICHAÉLIDÈS - NOUAROS, Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit byzantin (Paris, 1937), ἰδίᾳ § 79 ἐπ. Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἀν., 1201 ἐπ. Καὶ κατωτέρω.

¹ Ἔθιμα Χίου, «Ἑλληνικά», ἐνθ' ἀν., 302, MAURER. ἐνθ' ἀν., § 50.

² Παραρτήμα 20 (διανομὴ κληρονομίας ἔτους 1679).

θοῦν εἰς ἐκαλὸν καὶ εἰς ἐκακόν, καθὼς ἔστερξαν αὐτοὶ καὶ τὰ παιδιὰ των <οἱ θεῖοι τῆς μελλονύμφου> ».

Ὡς πρὸς τὰ προικιζόμενα ὑπὸ τῶν ἐκ πατρὸς πάππου καὶ μάμμης γεννᾶται ἀμφιβολία, τί ἐννοοῦν οὗτοι μὲ τὸ « μερίδιον τοῦ πατρὸς αὐτῆς ». Τὸ μερίδιον τῆς μελλονύμφου ἐπὶ τῆς κληρονομικῆς περιουσίας τοῦ πατρὸς αὐτῆς καὶ υἱοῦ τῶν προικιζόντων, ἢ τὸ μερίδιον τοῦ πατρὸς τῆς προικιζομένης ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν προικοδοτῶν γονέων του, εἰς τὸ ὁποῖον, κατόπιν τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς της, ὑπεισέρχεται ἡ μελλονύμφος ἐγγόνη; Τὸ ζήτημα θὰ ἐλύετο μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν εἶχομεν εἰς χεῖράς μας τὸ προικοσύμφωνον τοῦ πατρὸς της ἢ ἐγνωρίζομεν, ἐὰν εἶχε λάβει χώραν νέμησις¹ μεταξὺ τῶν γονέων τοῦ πατρὸς τῆς προικιζομένης καὶ τοῦ πατρὸς της καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν του. Ἦδη, στηριζόμενοι εἰς μόνον τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀσαφοῦς εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ προικοσυμφώνου τούτου, ἀποκλίνομεν εἰς τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἀποθανὼν πατὴρ τῆς μελλονύμφου εἶχεν ἤδη λάβει ζῶν τὸ ἀνάλογον μερίδιόν του ἐκ τῆς περιουσίας τῶν γονέων του, καὶ ἡ προίκις τῆς νύμφης ἐγγόνης ὑπὸ τῶν ἐκ πατρὸς πάππου καὶ μάμμης της γίνεται ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς κληρονομικῆς περιουσίας τοῦ πατρὸς της. Εἰς τοῦτο καταλήγομεν, διότι ἐκ τοῦ προικοσυμφώνου ἐξάγεται ὅτι ὁ πάππος καὶ ἡ μάμμη οὗτοι δὲν εἶχον μετὰ τὴν σύστασιν τῆς προικὸς πρὸς τὴν ἐγγόνην ἄλλην περιουσίαν, ἀλλὰ μόνον τὰ γεροντοτρόφια καὶ οὐλises, δηλαδὴ τὰ οἰκιακὰ ἔπιπλα καὶ σκεύη, ἐνῶ ἄλλως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχον καὶ ἄλλην περιουσίαν, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸ προικοσύμφωνον εἶχον καὶ ἄλλα τέκνα, πλὴν τοῦ πατρὸς τῆς προικιζομένης. Δὲν φαίνεται δὲ νὰ ἀπέμενεν εἰς αὐτοὺς ἄλλη περιουσία, πλὴν τῶν γεροντοτροφίων καὶ τῶν ἐπίπλων, διότι, ἐὰν ἀπέμενε, θὰ ἐδηλοῦτο εἰς τὸ προικοσύμφωνον ἐὰν ἡ προικιζομένη θὰ εἶχεν ἢ ὄχι μερίδιον καὶ ἐπὶ τῆς λοιπῆς ἀπομενούσης περιουσίας τῶν προικιζόντων καὶ ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν γεροντοτροφίων. Τὸ νὰ ἀπομένουν λοιπὸν εἰς αὐτοὺς μόνον τὰ « γεροντοτρόφια καὶ οὐλises », δεικνύει ὅτι τὴν λοιπὴν περιουσίαν των εἶχον παραχωρήσει εἰς τὰ τέκνα των προηγουμένως διὰ προικοσυμβολαίων ἢ νεμήσεως, καὶ ἦτο φυσικὸν καὶ ὁ πατὴρ τῆς μελλονύμφου νὰ εἶχε λάβει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ μερίδιόν του.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ προικοσυμφώνου γίνεται καὶ ἐξόφλησις ὑπὸ τῆς προικιζομένης χρέους τοῦ πατρὸς της πρὸς τὸν ἐκ πατρὸς πάππον της.

Κατὰ ταῦτα, ἐκ τοῦ προικοσυμφώνου ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ μελλονύμφος ἐγγόνη εἶχεν ἰδίαν περιουσίαν ἐκ τῆς κληρονομίας τῶν γονέων της. Γεννᾶται λοιπὸν ἐξ αὐτοῦ ἡ ἀπορία, ἐὰν ἡ ἐμφάνισις εἰς τοῦτο ὡς προικοδοτῶν τῶν ἀνιόντων αὐτῶν

¹ Καὶ αὕτῃ συνηθίζετο εἰς τὴν Χίον, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ σωζόμενα ἔγγραφα.

ἀμφοτέρων τῶν γραμμῶν ὀφείλεται μόνον εἰς λόγους εὐπρεπείας καὶ σεβασμοῦ ἢ καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκπροσωπήσεως τῆς μελλονύμφου, ἢ ὅποια ἦτο τυχὸν ἀνήλικος, ὅσα δὲ τὴν προικίζουσιν ἀποτελοῦν ἰδίαν αὐτῆς κληρονομικὴν περιουσίαν ἀπὸ τοὺς γονεῖς της, ἢ, ἐὰν προσέτι καὶ ἐξ ἰδίας αὐτῶν περιουσίας προσθέτουν εἰς τὴν προῖκα της, τὸ πράττουν ἐκ νομικῆς ὑποχρεώσεως πρὸς προίκισιν τῆς ὀρφανῆς ἐγγόνης των, καὶ ὅχι ἐκουσίως, ἐξ ἐλευθεριότητος; Ἐὰν δὲ ὑπῆρχε νομικὴ ὑποχρέωσις αὐτῶν πρὸς προίκισιν, μέχρι ποίου σημείου ἔφθανεν αὕτη;

Διὰ τὴν λύσιν πρέπει νὰ προστρέξωμεν εἰς μίαν διάταξιν τοῦ εἰς τὴν Χίον ἰσχύοντος κληρονομικοῦ δικαίου τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς Χίου εἰς τὴν ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴν εἰς τὴν πρώτην τάξιν καλοῦνται, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τέκνα, καὶ οἱ γονεῖς, ὅχι ὅμως καὶ οἱ ἀπώτεροι ἀνιόντες. Τοῦτο μᾶς πληροφορεῖ ἡ Ἐκθεσις τοῦ Γ. Καλογνώμου¹. Ὁ Δ. Γκίνης θεωρεῖ ἀσαφῆ ἐν τούτῳ τὴν διατύπωσιν τῆς Ἐκθέσεως καὶ νομίζει πιθανώτερον, ὅτι εἰς τὴν πρώτην τάξιν καλοῦνται μόνον οἱ κατιόντες². Ἐν τούτοις εἶναι ὀρθὸν τὸ ἐκτιθέμενον ὑπὸ τοῦ Καλογνώμου, ὅτι εἰς τὴν πρώτην τάξιν καλοῦνται τόσον τὰ τέκνα ὅσον καὶ οἱ γονεῖς τοῦ ἀποβιοῦντος ἀδιαθέτου, ἐπιβεβαιούμενον καὶ ὑπὸ σωζομένων ἐγγράφων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν τοῦ ἔτους 1681 εὑρηται δημοσιευμένον³. Ἀπὸ τὸ ἐγγραφον αὐτὸ ἐξάγεται σαφῶς ὅτι ὁ ἀποβιώσας ἀδιάθετος κατέλιπε τρία τέκνα, σύζυγον καὶ μητέρα, ὡς κληρονόμος δὲ παρουσιάζεται καὶ ἡ τελευταία ὁμοῦ μὲ τὰ τέκνα καὶ τὴν σύζυγον.

Συμφώνως πρὸς τὴν διάταξιν αὐτήν, οἱ προικίζοντες τὴν ἐγγόνην ἀνιόντες εἶχον συγκληρονομήσει ἕκαστον μέρος τὸ ἴδιον τέκνον, γονέα τῆς μελλονύμφου. Κατ' ἀκολουθίαν, οἱ ἐκ μητρὸς πάππος καὶ μάμμη, ἐκτὸς τῶν ἐπιδοθέντων εἰς τὴν ἐγγόνην ἐξ ἐλευθεριότητος, ὡς ἐγένετο δεκτὸν ἀνωτέρω, ἰδίων κτημάτων, μὴ περιλαμβανομένων εἰς τὴν προῖκα τῆς μητρὸς της, εἶχον ἴδια κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ μέρους αὐτῆς τῆς προικὸς τῆς ἀποβιωσάσης θυγατρὸς των. Συνιστῶντες λοιπὸν οὗτοι ὡς προῖκα εἰς τὴν ἐγγόνην ὁλόκληρον τὴν κατὰ τὸ προικοσύμφωνον τῆς μητρὸς της τοιαύτην, ἐπροίκιζον καὶ τὸ ἴδιον αὐτῶν κληρονομικὸν μερίδιον ἐπ' αὐτῆς. Ἐπίσης καὶ οἱ πρὸς πατρός πάππος καὶ μάμμη προικίζοντες τὸ μερίδιον τοῦ πατρὸς τῆς ἐγγόνης, τὸ ὅποιον, ὡς ἐδέχθημεν, ἦτο ἴδια αὐτοῦ περιουσία, συνιστοῦν ὡς προῖκα αὐτῆς καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ πατρικοῦ της μεριδίου κλη-

¹ «Ἑλληνικά», ἐνθ' ἀν., 301.

² Αὐτόθι, σημ. 1.

³ ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 248/50. Ἡ διάταξις αὕτη περὶ κληρονομικοῦ δικαιώματος καὶ τῶν γονέων εἶναι τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου (J. D. LUCIANI, ἐνθ' ἀν., 227. Δ. Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ, 30 καὶ 47) καὶ ἐφηρμόζετο σταθερῶς ὑπὸ τῶν Χίων.

ρονομικὸν ἐξ ἀδιαθέτου δικαίωμά των¹. Προφανῶς δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι προικοδοτοῦν ὁλόκληρον τὸ μερίδιον τοῦ πατρός της, ἀφοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γεροντοτροφία καὶ « τὶς οὕλισες », δὲν τοὺς ἀπέμενε ἄλλη περιουσία².

Ἦδη ὥς πρὸς τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ προικοδότησις τοῦ κληρονομικοῦ μεριδίου τῶν πάππου καὶ μάμμης ἐπὶ τῆς κληρονομίας τῶν γονέων τῆς μελλονύμφου ἀποτελῇ πρᾶξιν ἐλευθεριότητος ἀπλῶς ἢ ἐκπλήρως νομικῆς ὑποχρεώσεως ἐξ ἐθιμικοῦ κανόνος, θεωροῦμεν πιθανώτερον τὸ δεύτερον, ἀποβλέποντες εἰς τὴν σχέσιν τοῦ εἰς τὴν Χίον ἰσχύοντος προικῶν δικαίου πρὸς τὸ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς. Νομίζομεν δὲ ὅτι ἡ νομικὴ τῶν αὐτῆ ὑποχρέωσις περιελάμβανε τὸ περιελθὼν εἰς αὐτοὺς ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ γονέως τῆς μελλονύμφου ἐγγόνης μερίδιον, δι' αὐτὸ δὲ ὁ ἐκ πατρός πάππος ζητεῖ καὶ λαμβάνει παρ' αὐτῆς τὸ πρὸς αὐτὸν χρέος τοῦ πατρός της. Πέραν τῶν σημείων αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν νομικὴν ὑποχρέωσιν τῶν πάππου καὶ μάμμης πρὸς σύστασιν προικὸς εἰς τὴν ἐγγόνην δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν.

Ὡς πρὸς τὴν ὑποχρέωσιν τῶν ἀδελφῶν πρὸς προίκισιν τῆς ἀδελφῆς, δύο μόνον προικοσύμφωνα, τὰ ἐν Παραρτήματι 5 (ἔτ. 1607) καὶ 17 (ἔτ. 1628), γνωρίζομεν, εἰς τὰ ὁποῖα προικίζων εἶναι μόνον ὁ ἀδελφός, ἀποβιωσάντων τῶν γονέων. Ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, ἡ προίκισις ὠρισμένων ἀκινήτων γίνεται ἐκ τῆς περιουσίας τῆς προαποβιωσάσης μητρός. Ἀλλὰ καὶ ὥς πρὸς τὰ λοιπὰ προικιζόμενα, διαφαίνεται ὅτι καὶ αὐτὰ προέρχονται ἐκ τῆς πατρομητρικῆς ἀδιανεμήτου εἰσέτι κληρονομίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας, καὶ μετὰ τὸ προικοσύμφωνον, διατηρεῖ ἡ προικιζομένη τὸ τυχὸν ὑπόλοιπον ἐκ τοῦ κληρονομικοῦ μεριδίου της³.

Ἀνάλογον εἶναι τὸ περιεχόμενον καὶ τοῦ δευτέρου προικοσυμφώνου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ προικίζων ἀδελφός ἀναφέρει ὅτι τὴν « σύζευξιν κάμνει μετὰ συμβουλῆς καὶ θελήσεως τῶν ἀδελφιῶν του » καὶ ἀπομένει ἐγγυητῆς ὅτι τὰ ἐν τῷ προι-

¹ Ἐὰν δεχθῇ τις τὴν ἐναντίαν ἐκδοχήν, ὅτι δηλαδή οἱ ἐκ πατρός ἀνιόντες προικίζον ἐνταῦθα τὸ ἐπὶ τῆς ἰδίας των περιουσίας μερίδιον τοῦ πατρός τῆς προικιζομένης, τότε εἶναι ἀκόμη περισσότερον εὐλογον νὰ δεχθῇ τις ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶχον οὗτοι νομικὴν ὑποχρέωσιν πρὸς προίκισιν τῆς ἐγγόνης, δεδομένου ὅτι ὁ πατήρ της δὲν εἶχε λάβει ζῶν τὸ πατρομητρικὸν του μερίδιον, ἢ δὲ προῖξ εἰς τὴν Χίον ἀπετέλει κυρίως προκαταβολὴν τοῦ πατρικοῦ καὶ μητρικοῦ κλήρου.

² Ἀλλὰ καὶ ἡ φρασεολογία τοῦ προικοσυμφώνου εἶναι σαφής, διότι, ἐὰν ὥς προῖξ δὲν ἐδίδοτο ὁλόκληρον τὸ μερίδιον τοῦ πατρός της, ἀντὶ « μερίδιον » θ' ἀνεγράφετο εἰς αὐτὸ ἡ συνήθης τῶν ἐγγράφων φράσις « ὅ,τι τῆς ἤγγιζε ἀπὸ τοῦ μερίδιον τοῦ πατρός της ». Ἐπίσης τὸ αὐτὸ θ' ἀνεγράφετο καὶ διὰ τὴν προῖκα τῆς μητρός της.

³ « ... καὶ ἀπὸ τ' ἀπομεινοτά μου πράγματα, ἣν (ἂν) ἀπομείνου, νὰ παίρῃ ἢ δίδῃ ἐφάνη ἢ μερίδα », τοῦ ὁποίου πιθανῶς τὸ ὀρθὸν ἔχει « παίρῃ ἢ νὰ δίδῃ ἢ νύμφη ».

κοσυμφώνω συμφωνούμενα θὰ εἶναι ἔγκυρα πάντοτε, δηλαδή ἀναλαμβάνει οὗτος τὴν εὐθύνην διὰ τὸ ἀπρόσβλητον τῆς προικὸς ἐκ μέρους τῶν λοιπῶν μὴ συμπραττόντων ἀδελφῶν, προφανῶς διότι ἐξ ἀδιανεμήτου κληρονομικῆς πατρομητρικῆς περιουσίας ὅλων τῶν ἀδελφῶν γίνεται ἡ προίικις, καὶ ὄχι ἐξ ἀτομικῆς περιουσίας τοῦ ἐν τῷ προικοσυμφώνῳ παρισταμένου ἀδελφοῦ. Τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν ἐνισχύει καὶ τὸ ὅλον περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου.

Οὕτω, νομίζομεν ὅτι εἰς τὰ προικοσύμφωνα ταῦτα ἡ σύστασις τῆς προικὸς παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ γίνεται κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ τόπου ἀπλῶς καὶ μόνον ἐκ λόγων εὐπρεπείας, ἵνα μὴ παρουσιάζεται ἡ μελλόνυμφος ἐστερημένη οἰκογενειακῆς προστασίας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐν ἐλλείψει ἀδελφοῦ θὰ ἐγένετο ἡ συνομολόγησις τῆς προικὸς ὑπὸ τοῦ πλησιεστέρου συγγενοῦς, καὶ διότι ἐπὶ τῶν προικιζομένων εἶχε καὶ ὁ ἀδελφὸς μερίδιον, οὕτω δὲ ἡ προίικις ἐνεῖχεν ἐν ἑαυτῇ καὶ μερικὴν διανομήν. Κατὰ ταῦτα, ἐκ τῶν προικοσυμφώνων αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ νομικὴ ὑποχρέωσις τοῦ ἀδελφοῦ πρὸς προίικισιν τῆς ἀδελφῆς ἐξ ἰδίας του περιουσίας.

Εἰς τὴν Ἑκθεσιν ὁμως τοῦ Καλογνώμου περὶ τῶν Ἑθίμων τῆς Χίου¹ ἐπεξηγεῖται ὅτι οἱ ἀδελφοὶ εἶχον ὑποχρέωσιν πρὸς προίικισιν τῆς ἀδελφῆς εἰς τὴν περίπτωσιν μόνον κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπῆρχεν ἐπαρκὴς πατρομητρικὴ περιουσία. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν αὐτοῦ στερούμεθα ἐγγράφων. Ὅπωςδήποτε, ἡ εἰς τὴν Ἑκθεσιν συσχέτισις τῆς πρὸς προίικισιν τῆς ἀδελφῆς ὑποχρεώσεως τοῦ ἀδελφοῦ μετὰ τῆς διαφορᾶς τοῦ κληρονομικοῦ μεριδίου μεταξὺ τῶν διαφόρου φύλου τέκνων, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δὲν δικαιολογεῖται.

Εἰς ἑννέα ἐκ τῶν ἐν Παραρτήματι προικοσυμφώνων, ἦτοι τὰ 12 (ἔτ. 1608), 14 (ἔτ. 1612), 24 (ἔτ. 1690), 28 (ἔτ. 1691), 30 (ἔτ. 1692), 32 (ἔτ. 1705), 41 (ἔτ. 1725), 43 (ἔτ. 1726) καὶ 46 (ἔτ. 1735) ἐμφανίζονται, εἰς μὲν τὸ δεύτερον καὶ τὸ πέμπτον ὁ πατὴρ συναινοῦντος καὶ τοῦ υἱοῦ· εἰς τὸ πρῶτον, τρίτον, τέταρτον, ἕκτον, ἑβδομον καὶ ὄγδοον ἡ χήρα μήτηρ μετὰ τῶν υἱῶν· εἰς δὲ τὸ τελευταῖον ὁ πατὴρ καὶ ἡ κόρη του (ἀδελφὴ τῆς προικιζομένης) νὰ «προικοσυμφωνίζουν». Εἰς αὐτά, εἶναι προφανές, ἰδίᾳ ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν δευτέρου καὶ πέμπτου ἐκ τούτων, ὅτι ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἀδελφοῦ ἢ τῆς ἀδελφῆς τῆς μελλονύμφου ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ σύστασις τῆς προικὸς ἐγένετο καὶ ἐκ περιουσιακῶν στοιχείων τῆς κληρονομίας τοῦ ἀποβιώσαντος πατρὸς ἢ μητρός, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦτο συγκληρονόμος καὶ ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφή, διὰ τῆς συμπράξεως δὲ τῶν ἀδελφῶν, συγκληρονόμων τῆς προικιζομένης, καθίστατο ἔγκυρος καὶ ἀπρόσβλητος ἡ σύστασις τῆς προικὸς ἐπὶ τῶν ἐπικοίνων περιουσιακῶν αὐτῶν στοιχείων. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δέ

¹ «Ἑλληνικά», ἐνθ' ἀν., 300, καὶ εἰς σημ. 1 τὸ διεξοδικώτερον γαλλικὸν κείμενον.

ἃς σημειωθῇ ὅτι αἱ ἀνωτέρω περιπτώσεις εἶναι ἐξαιρετικά, καὶ ὅτι εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐκ τῶν γνωστῶν προικοσυμφώνων, καίτοι ὑπάρχουν ἀδελφοὶ τῆς προικιζομένης, ἐφ' ὅσον ζοῦν ἀμφοτέρω οἱ γονεῖς, ἐμφανίζονται οὗτοι συμπράττοντες ἢ καὶ ἀπλῶς παριστάμενοι κατὰ τὴν σύστασιν τῆς προικὸς ὑπὸ τῶν γονέων¹.

Εἰς μερικὰ ἐκ τῶν προικοσυμφώνων, ἐκτὸς τῶν γονέων, συνιστοῦν ὡς προῖκα ὠρισμένα ἀντικείμενα καὶ ἄλλα πρόσωπα, συνήθως συγγενεῖς π.χ. πάππος², μάμμη³ θεῖος⁴. Ἡ ὑπὸ τῶν τελευταίων τούτων συνιστωμένη προῖξ ἔχει προφανῶς τὸν χαρακτήρα τῆς ἐκουσίας (*dos voluntaria*).

Γ. *Ἡ προῖξ συνεστιῶτος τοῦ γάμου.* — Διαρκοῦντος τοῦ γάμου κυρία τῆς προικὸς ἦτο ἡ σύζυγος, καὶ ὄχι ὁ ἀνὴρ. Μόνον οἱ καρποὶ καὶ ἡ χρῆσις τῶν προικῶν φαίνεται ὅτι ἦσαν κοινοὶ εἰς τοὺς συζύγους.

Εἰς τὰ ἔθιμα τῆς Χίου⁵ ἀναφέρεται, ὅτι ἡ προῖξ ἦτο κοινὴ εἰς τοὺς συζύγους καὶ τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεννώμενα τέκνα. Ἐν τούτοις, κατὰ νομικὴν ἀκρίβειαν πρέπει νὰ γίνη δεκτὸν ὅτι κυρία τῆς προικὸς διαρκοῦντος τοῦ γάμου ἦτο μόνη ἡ

¹ Οὕτω δὲν ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ προικοσύμφωνα τῆς Χίου τὸ φαινόμενον τὸ ὁποῖον συναντῶμεν εἰς ἄλλης φύσεως ἑλληνικά δικαιοπρακτικά ἔγγραφα περὶ ἀκινήτων, περιέχοντα ἰδίᾳ πωλήσεις, καὶ κατὰ τὸ ὁποῖον εἰς τὰ ἔγγραφα ταῦτα παρίστανται πωλοῦντες ἢ συναινοῦντες εἰς τὴν πώλησιν ὄχι μόνον ἀμφοτέρω οἱ σύζυγοι, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἢ ἄλλοι συγγενεῖς, οἱ ὅποιοι βάσει τοῦ ἐπισήμου βυζαντινοῦ δικαίου δὲν φαίνονται ὡς συνδικαιοῦχοι (βλ. λ. χ. πωλήσεις τῶν ἐτῶν 1218 καὶ 1255 ἐκ Κάτω Ἰταλίας (εἰς I. MINERVINI, *In quatuor Graeca diplomata* (Neapoli, 1840), 5, 49), τοῦ ἔτ. 1234 ἐκ Σμύρνης (εἰς MIKLOSICH et MÜLLER, *Acta* IV, 32/3), τοῦ ἔτ. 1358 ἐκ Μακεδονίας (εἰς *Actes de l'Athos*, II *Actes du Pantocrator*, publiés par LOUIS PETIT, εἰς Παράρτημα I' τόμου Βυζαντινῶν Χρονικῶν Πετροπόλεως, 4/7), τοῦ ἔτ. 1646 ἐκ Χίου (εἰς ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 209) κλπ.). Κατ' ἀκολουθίαν δὲν παρίσταται ἀνάγκη ν' ἀσχοληθῶμεν καὶ μὲ τὴν ἐξήγησιν τῆς τοιαύτης συμπράξεως τῶν τέκνων ἢ ἄλλων συγγενῶν, περὶ τῆς ὁποίας ὑφίσταται ἀβεβαιότης καὶ διαφωνία. Διὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. τὸν τελευταῖον ἐπιχειρήσαντα νὰ δώσῃ ἐρμηνείαν Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΝ εἰς τὸ ἔργον του *Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον* (Ἀθῆναι, 1946), 64 ἐπ., ὡς καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφεῖς, ἔτι δὲ G. FERRARI, *Ricerche sul diritto ereditario in Occidente nell'alto medio evo con speciale riguardo all'Italia* (Padova, 1914), 108, ὁ ὁποῖος διαπιστοῖ τὴν ὑπαρξιν τῆς ἰδίας συνηθείας καὶ εἰς τὰ ἔγγραφα ἀπαλλοτριώσεως τοῦ Λογγοβαρδικοῦ βασιλείου. Ἡ εἰς τὰ χιακὰ προικοσύμφωνα σύμπραξις ἀμφοτέρων τῶν γονέων διὰ τὴν σύστασιν τῆς προικὸς ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ προίκισις, ὡς ἐσημειώθη ἤδη, ἐγένετο ἐκ τῆς παρουσίας ἀμφοτέρων τῶν γονέων.

² Παράρτημα 42 (ἔτ. 1725).

³ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 481.

⁴ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 405.

⁵ «Ἑλληνικά», ἐνθ' ἀν., 302.

γυνή. Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἀπὸ ἐγγράφον πωλήσεως προικῶν ἀκινήτου, εἰς τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται ὡς πωλήτρια ἡ σύζυγος, ὁ δὲ σύζυγος ἀπλῶς παρίσταται συναινῶν¹. Καὶ ἡ κυριότης τῆς γυναικὸς ἐπὶ τῆς προικὸς, συνεστῶτος τοῦ γάμου εἶναι ἀπόρροια ἀρχῆς τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ καὶ ἐλληνιστικοῦ δικαίου².

Ὡς πρὸς τὸ ἀπαλλοτριωτὸν ἢ μὴ τῶν προικῶν διαρκοῦντος τοῦ γάμου, ἡ Ἔκθεσις περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Χίου ἀρκεῖται νὰ σημειώσῃ ὅτι « ἡ προῖξ τῆς γυναικὸς ἐθεωρεῖτο ὡς κτῆμα ἀνεκποίητον ». Τὸ ἀναπαλλοτριωτὸν ὅμως δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν ἐγγράφων, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐκ τοῦ παρατεθέντος ἀνωτέρω³ τοιούτου ἐξάγεται τὸ ἀπαλλοτριωτὸν κατ' ἀρχὴν τῶν προικῶν ἀκινήτων.

Ἐὰν ἡ ἀπαλλοτριώσις αὐτῶν ἐπετρέπετο ἄνευ περιορισμῶν ἢ μόνον ἐπὶ τῇ ὑπάρξει ὠρισμένων προϋποθέσεων (λ.χ. ἄφευκτος ἀνάγκη), δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίαι, οὔτε ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου ἐξάγεται σχετικόν τι. Πάντως διὰ τὴν ἀπαλλοτριώσιν τῶν προικῶν ἀπητεῖτο ἡ συναίνεσις τοῦ συζύγου. Κατὰ τὰ προειρημένα, ἡ προῖξ ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπεριορίστως πρὸς προίκισιν τῶν τέκνων.

Δ. *Ἡ προῖξ μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου.* — Εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν προικοσύμφωνα δὲν ἀπαντῶσι συμφωνίαι ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τῆς προικὸς μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου. Φαίνεται ὅτι πάντοτε ἐφηρμόζετο ὁ νόμος, τὰ ἔθιμα.

Ἡ Ἔκθεσις περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Χίου παρέρχεται ἐν σιγῇ τὰ τῆς τύχης τῆς προικὸς μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου, καὶ μόνον μία διάταξις ἐπὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου σχετικὴ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὑπάρχει, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος κατωτέρω. Τοιουτοτρόπως, ἐκτὸς τῆς διατάξεως αὐτῆς, ὡς μόνη πηγὴ διὰ τὸ θέμα ἀπομένουν τὰ ὀλίγα γνωστὰ ἐγγραφα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἐπαρκῆ νὰ μᾶς διαφωτίσουν εἰς ὅλα τὰ σημεῖα.

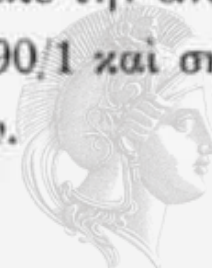
Ὡς συνέπεια τῆς ἀρχῆς ὅτι κυρία τῆς προικὸς συνεστῶτος τοῦ γάμου ἦτο ἡ γυνή, πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι λυομένου τοῦ γάμου θανάτῳ τοῦ ἀνδρὸς ἢ διαζυγίῳ, ἡ προῖξ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ εἰς τὴν γυναῖκα, καὶ δὴ ὡς ἰδιοκτησίᾳ της. Περὶ αὐτοῦ δὲν ὑπάρχουν ρηταὶ μαρτυρίαι⁴, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀρνητικὸν γεγονὸς ὅτι τὰ ὀλίγα ἐγγραφα, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ὁμιλοῦν περὶ τῆς προικὸς, εἰς τὴν περί-

¹ ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 257.

² Κ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ. Αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου κατὰ τὴν περίοδον 1910—1926, εἰς Ἑπετηρίδα Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, Α' (Ἀθῆναι, 1927), 215. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ ἐκποίησις τῶν προικῶν ἀκινήτων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, εἰς Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, ΣΤ', 546 ἐπ. Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἀν., 12, 1086, 1089.

³ ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν. Περὶ τῆς ἐκποιήσεως τῶν προικῶν βλέπε τὴν ἄνω μελέτην τοῦ Ἀ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, ἔτι δὲ καὶ Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἀν., 1090/1 καὶ σημ. 70.

⁴ Ἐκτός, ἴσως, τοῦ κατωτέρω ἐν § 9 ἐρμηνευομένου προικοσυμφώνου.

πτωσιν αὐτήν, σιγοῦν, ἀφίνοντα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν ἡδύνατο νὰ γεννηθῇ τοιοῦτο ζήτημα, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἰδίας τῆς γυναικὸς περιουσίας. Τοῦτο δὲ πολὺ εὐλόγως, ἐὰν προστεθῇ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ προῖξ δὲν ἀπετέλει μόνον μέρος τῆς περιουσίας τῆς γυναικὸς, ἀλλὰ κατὰ κανόνα καὶ τὸ σύνολον τοῦ κληρονομικοῦ μεριδίου τῆς ἐπὶ τῆς πατρικῆς καὶ μητρικῆς τῆς περιουσίας.

Σχετικῶς μὲ τὴν περίπτωσιν τῆς λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ τῆς γυναικὸς καὶ ἀνυπαρξίας τέκνων, εἰς τὴν Ἑκθεσιν περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Χίου περιέχεται ἡ ἐξῆς ἀπάντησις: «ὅταν τὸ ἀνδρόγυνον ἦτο ἄτεκνον, καὶ ἤθελεν ἀποθάνῃ θάτερον αὐτῶν, ὁ ἐπιζῶν ἐκληρονομοῦσε τὸ ἥμισυ τῆς οὐσίας του, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ κληρονόμοι καὶ τοῦτο ἐξ ἀδιαθέτου»¹. Συμφώνως μὲ αὐτήν τὸ ἥμισυ τῆς προικὸς ὡς καὶ τὸ ἥμισυ τῆς λοιπῆς ὑπαρχούσης τυχὸν ἐξωπροίκου περιουσίας τῆς γυναικὸς πρέπει νὰ περιήρχετο κληρονομικῶς δικαιώματι εἰς τὸν σύζυγον, τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ εἰς τοὺς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους τῆς. Ἑγγραφον ἐπιβεβαιοῦν τὴν τοιαύτην ἀπάντησιν ὡς πρὸς τὸ κληρονομικὸν μερίδιον τοῦ συζύγου ἐπὶ τῆς κληρονομίας τῆς ἄνευ τέκνων ἀποβιούσης συζύγου δὲν συνηντήσαμεν.

Ἀντιθέτως διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ τῆς γυναικὸς, ὑπαρχόντων δὲ τέκνων, ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἔγγραφα. Ἐξ αὐτῶν σαφῶς προκύπτει ὅτι ποσοστὸν ἐκ τῆς κληρονομίας τῆς περιήρχετο καὶ εἰς τὸν ἐπιβιοῦντα σύζυγον. Τοιοῦτοτρόπως, εἰς τὴν ἐν Παραρτήματι 48 (ἔτ. 1736) διανομὴν κληρονομίας φέρονται ὡς συγκληρονόμοι τῆς συζύγου ὁ σύζυγος καὶ τὰ τρία τέκνα των. Εἰς ἄλλην ἐν Παραρτήματι 63 (ἔτ. 1766) ὁμοίαν διανομὴν ἐμφανίζονται ὡς συγκληρονόμοι ἡ θυγάτηρ, ἡ μήτηρ, τρεῖς ἀδελφαί τῆς καὶ ὁ σύζυγος. Εἰς τὸ δεύτερον αὐτὸ ἔγγραφον γίνεται ρητὴ μνεία ὅτι «ἐμοίρασαν τὸ μερίδιο τῆς ἀπεθαμένης κατὰ τὸν φειτουφᾶν τοῦ ἀφέντη μουφτῆ», δηλαδὴ κατὰ τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον. Ἐπίσης εἰς τὴν ἐν Παραρτήματι 65 (ἔτ. 1774) διανομὴν κληρονομίας ἡ ἀποβιώσασα σύζυγος ἀφῆκε παιδίον, σύζυγον καὶ γονεῖς. Τὸ παιδίον ἀπέθανε μετέπειτα καὶ γίνεται ἡ διανομὴ τῆς κληρονομίας μεταξὺ τοῦ συζύγου καὶ τῶν γονέων². Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ ἔγγραφα ἐννοεῖται ὅτι πρόκειται περὶ κληρονομίας ἐξ ἀδιαθέτου, δὲν φαίνεται ὅμως ποῖον ἦτο τὸ μερίδιον τοῦ συζύγου.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἔγγραφα, καθὼς καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα, ἐπίσης δὲ καὶ ἀπὸ τὴν Ἑκθεσιν περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Χίου, ὡς ἐξετέθη ἤδη, ἐξάγεται ἀναμφισβητήτως

¹ «Ἑλληνικά», ἐνθ' ἀν., 302.

² Ὅσον ἀφορᾷ τὴν συμβιβαστικὴν διανομὴν περιουσίας ἀποβιώσασας συζύγου τοῦ ἔτους 1572, δημοσιευθείσης εἰς ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 189.193 καὶ ἀναδημοσιευθείσης ὑπὸ Γ. ΖΟΛΩΤΑ εἰς Δ. ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗ, Ἰουστινιάναι - Χίος (Σύρος, 1900), 555/6, φαίνεται ὅτι αὕτη ἐγένετο ἐν ὄψει τοῦ ἐπὶ γενοατοκρατίας ἰσχύοντος δικαίου.

ὅτι εἰς τὴν νῆσον¹ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας ὡς κληρονομικὸν δίκαιον ἐπὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς ἐφηρομόζετο γενικῶς τὸ ὀθωμανικόν², τὸ ὅποιον, καὶ ὅταν ὑπῆρχον τέκνα, ἀνεγνώριζεν εἰς τὸν σύζυγον κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς κληρονομίας τῆς συζύγου, ἀνερχόμενον ἐν συνδρομῇ τέκνων εἰς τὸ $\frac{1}{4}$, ἐν ἀνυπαρξίᾳ δὲ τοιούτων εἰς τὸ $\frac{1}{2}$ ³.

Ἐκ τῆς ὑπάρξεως ὅμως τοῦ ἀμέσως κατωτέρω ἐγγράφου φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν κατοχὴν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Γενοατῶν ὁ σύζυγος, λυομένου τοῦ γάμου θανάτῳ τῆς γυναικός, εἶχε κέρδος ἐπὶ τῆς προικός.

Κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν λοιπὸν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς εἰσῆχθη εἰς πᾶσαν περίπτωσιν κληρονομικὸν δικαίωμα τοῦ συζύγου ἐπὶ τῆς κληρονομίας τῆς γυναικός (ἢ ὅποια κατὰ κανόνα συνίστατο εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν προῖκα), ἴσως δὲ κατὰ ποσοστὸν ἀνώτερον τοῦ κατὰ τὴν γενοατοκρατίαν κέρδους ἐπὶ τῆς προικός. Τὸ κέρδος αὐτὸ τοῦ συζύγου ἐπὶ γενοατοκρατίας θ' ἀπερροφήθη καὶ θὰ συνεχωνεύθη εἰς τὸ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν μερίδιον τοῦ συζύγου ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἐν τούτοις, ἡ ἔννοια τοῦ κέρδους τοῦ συζύγου ἐπὶ τῆς προικός φαίνεται ὅτι διετηρήθη ἐκ τῆς γενοατοκρατίας καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν. Τοῦτο καθιστᾷ, τουλάχιστον, πιθανὸν τὸ ἐν Παραρτήματι 47 (ἔτ. 1736) πωλητήριο, εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται ὅτι τὸ πωλούμενον ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὰ τέκνα του ἀκίνητον περιῆλθεν εἰς αὐτὸν τίτλῳ ἀντι-

¹ Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν δι' ὁμοίων ἀχτναμέδων εὐνοηθεῖσαν Νάξον.

² Τοῦτο δέχεται, ἀλλ' ἄνευ ἀποδείξεων, εἰς ἄρθρον του καὶ ὁ Γ. ΜΑΥΡΟΣ, Αἱ περὶ δικαίου ἀντιλήψεις τοῦ χιακοῦ λαοῦ, εἰς περιοδικὸν τοῦ ἐν Χίῳ Συλλόγου Ἀργέντη, Α' (Ἀθῆναι, 1938), 678, ὁ ὅποιος λέγει ὅτι «τὴν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴν διαδοχὴν ἐδίκαζον τὰ τουρκικὰ δικαστήρια βάσει τῶν τουρκικῶν νόμων. Διὰ δὲ τὴν διανομὴν οἱ κληρονόμοι κατέφευγον εἰς τὸν Μουφτήν, ὁ ὅποιος ἔκαμνε τὴν διανομὴν τῆς κληρονομικῆς περιουσίας βάσει τῶν τουρκικῶν νόμων, ἐκδίδων τὸν σχετικὸν «φειφᾶν». Τὸν φειφᾶν δὲ τοῦτον ἐλάμβανον ὑπ' ὄψει τὰ τουρκικὰ δικαστήρια, ὁσάκις ἡ διαφορὰ ἤγετο ἐνώπιόν των πρὸς λύσιν». — Οἱ Χῖοι ὅμως ἐφρόντιζον κατὰ κανόνα ν' ἀποφεύγουν τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ νόμου, διότι διὰ πράξεων ἐν ζῳῇ (συστάσεων προικός, νεμήσεων, εἰκονικῶν πωλήσεων, δωρεῶν, κληρονομικῶν συμβάσεων, αἱ ὅποιαι πράξεις ἐν ζῳῇ ἦσαν ἰσχυραὶ κατὰ τὰ προνόμια) διέθετον ἐν μέρει ἢ καὶ ἐν ὅλῳ τὴν περιουσίαν των, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ κατὰ τὸν θάνατόν των ἀξιόλογος κληρονομικὴ περιουσία. Ἡ σύνταξις διαθηκῶν ὑπὸ τῶν ἐγγάμων λαϊκῶν δὲν ἦτο συνήθης. Συνηθέστερον συνέτασσον τοιαύτας οἱ μοναχοί. Μεταξὺ τῶν ἐν ζῳῇ πράξεων διαθέσεως τῆς περιουσίας πρέπει νὰ σημειωθῇ καὶ τὸ ἐν Παραρτήματι 40 (ἔτ. 1725) ἐγγράφον, διὰ τοῦ ὁποίου μήτηρ καθορίζει τὴν ἐκ ρουχισμοῦ προῖκα τῆς θυγατρὸς της, καὶ ὄχι διὰ προικοσυμφώνου. Ἐπίσης ἡ αὐτόθι 56 (ἔτ. 1737) πράξις, διὰ τῆς ὁποίας μήτηρ συνιστᾷ προτιμὴν εἰς θυγατέρα της, καὶ ὄχι διὰ προικοσυμφώνου.

³ J. D. LUCIANI, ἐνθ' ἂν., 208, 211. M. CARAVOKYRO, Le droit successoral en Turquie (Constantinople, 1898), 25., A. N. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ, ἐνθ' ἂν., 33.

φάττου ἀπὸ τὴν σύζυγόν του καὶ μητέρα τῶν ἀγοραστῶν, « τὸ εἶχεν ἀντιφέτον (sic) ἀπὸ τὴν σύμβιον αὐτοῦ ».

Ὁ ὄρος ἀντιφάττο, περὶ τοῦ ὁποίου λεπτομερῶς διαλαμβάνομεν κατωτέρω εἰς τὴν § 7, εἰσαχθεὶς εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν γενοατοκρατίαν¹, ἐπεξετάθη εἰς τὴν νῆσον λίαν πιθανῶς πρὸς δήλωσιν καὶ τοῦ κέρδους τοῦ συζύγου ἐπὶ τῆς προικός. Τὴν ἀνάμνησιν δὲ αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ διασώζει ἡ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν χρῆσις του πρὸς δήλωσιν τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος τοῦ συζύγου ἐπὶ τῆς κληρονομίας τῆς γυναικός.

Προκειμένου περὶ τῶν μὴ ἀναλωτῶν ἀντικειμένων τῆς προικός, τὰ ὅποια ἀνεφέροντο εἰς τὰς προικολαβάς, ὑπάρχει εἰς μερικὰς ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἡ ἑξῆς ρήτρα: « ὁμολογεῖ ἡ νύφη καὶ ὁ γαμπρὸς πὼς ἔλαβαν ὅλην τὴν προῖκαν αὐτῶν ἀπὸ τοὺς δύο γονεῖς καὶ ἀπομένει ὁ γαμπρὸς ἐγγνητῆς καὶ προικανάδοχος εἰς αὐτὴν τὴν προῖκαν εἰς καιρὸν δεόμενον, ἐν καιρῷ ἐπιστροφῆς »². Ἐπίσης ὁ Ἀ. Πασπάτης³ καταχωρεῖ, προφανῶς ἐξ ἀποσπάσματος προικολαβῆς, τὴν ἀκόλουθον φράσιν: « καὶ ἀπομένει ὁ γαμπρὸς ἐγγινυς καὶ προικανάδοχος ἰσαυτην τιν προικαν ἧς καιρον διορισμενον ἐν καιρῷ ἐπιστροφῆς ». Εἰς ἕτερον δὲ ἔγγραφον προικολαβῆς⁴ περιέχεται ἡ ρήτρα: « τασὶ ο ἀνωθεν γαβρὸς νὰ τα καμὴ καλὰ εἰς κερὸν δεομενον οπου ο Θεὸς νὰ μὴν το δόσι ».

Ὁ Πασπάτης⁵ ἐρμηνεύων τὴν λέξιν προικανάδοχος⁶ σημειοῖ ὅτι « οὕτω καλεῖται ὁ ἀναδεχόμενος τὴν προῖκα πρὸ τοῦ γάμου, ἵνα τὴν παραδώσῃ πρὸς τοὺς νυμφευθέντας ἢ καὶ πρὸς τοὺς γονεῖς, ἂν δὲν τελεσθῇ ὁ γάμος. Ἐπίσης δὲ οὕτω καλεῖται ὁ γαμβρὸς, ὁ καταθέτων χρήματα ἢ κτήματα πρὸς ἀπόδοσιν τῆς προικός ». Καὶ προικανάδοχον μὲν ὑπὸ τὴν πρώτην σημασίαν, ἥτοι τρίτον πρόσωπον, ἡμεῖς τουλάχιστον, εἰς οὐδὲν ἔγγραφον συνηντήσαμεν. Ὡς προικανάδοχον δὲ τὸν γαμβρόν' ἀπηντήσαμεν μόνον εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀναφερομένας ὥς καὶ τὴν κατωτέρω ρήτρας, ἐκ τῶν ὁποίων ὁμως δὲν προκύπτει ὅτι ὁ γαμβρὸς εἶχε καταθέσει χρήματα ἢ κτήματα πρὸς ἀπόδοσιν τῆς προικός. Νομίζομεν ὅθεν ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ τριαύτης καταθέσεως χρημάτων ἢ παροχῆς ὑποθήκης ἐπὶ κτημάτων του, διότι, ἄλλως, θὰ ἐγίνετο εἰδικὸς λόγος εἰς τὰς προικολαβὰς αὐτὰς περὶ τούτου. Καὶ ἐὰν μὲν

¹ Βλέπε ἀναδημοσίευσιν ἐγγράφου τοῦ ἔτους 1572, περὶ ἧς ἀνωτέρω σελ. 35 σημ. 2.

² Παράρτημα 59 (προικολαβὴ τοῦ ἔτους 1746).

³ Ἐνθ' ἀν., 301, ὑπὸ τὴν λέξιν προικανάδοχος.

⁴ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 395.

⁵ Ἐνθ' ἀν.

⁶ Ὁ ὄρος οὗτος ὑπὸ τὸν τύπον « προικανάδοχος » ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸν Ἑρωτόκριτον (Β. 625-6), ἀλλὰ μὲ τὴν σημασίαν τοῦ προικοδότης. Βλ. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, εἰς Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον, Α', 172/3 (Παράρτημα « Ἀθηνᾶς », 25 (Ἀθῆναι, 1914).

ἀφεώρα χρηματικὴν ἐγγύησιν, ἦτο φυσικὸν νὰ ὠρίζετο τὸ ποσὸν ὡς καὶ τὸ πρόσωπον, εἰς τὸ ὁποῖον παρεδίδοντο τὰ χρήματα. Ἐὰν δὲ ἐπρόκειτο περὶ ὑποθήκης, θὰ ὑπῆρχεν ἡ φράσις « καὶ δουλώνει τὰ ἑαυτοῦ πάντα », ἡ ὁποία ἀπαντᾷ συνήθως εἰς ἔγγραφα πωλήσεως¹, ἢ ἄλλη ἀνάλογος.

Διὰ τῶν ὅρων ἐγγυητῆς καὶ προικανάδοχος οὐδὲν ἄλλο νομίζομεν ὅτι γίνεται εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς παρούσης ἐποχῆς ἢ νὰ δηλοῦται κατὰ πλεονασμὸν ἢ σχέσις κατὰ νόμον τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν προῖκα, ὅτι δηλαδή ἀναδέχεται αὐτὴν ὡς προικολήπτῃς πρὸς χρήσιν καὶ κάρπωσιν, καθὼς καὶ ἡ νόμιμος ὑποχρέωσίς του, ὅπως ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου ἀποδώσῃ αὐτὴν ὡς τὴν παρέλαβεν, εὐθυνόμενος ἄλλως². Τὸ ὅτι δὲ πρόκειται περὶ πλεοναστικῆς ἐκφράσεως, ἐνισχύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μόνον εἰς ὀλίγας προικολαβὰς ἀπαντᾷ ἡ ρήτρα αὕτη, προσέτι δὲ ἐκ τῆς διατυπώσεως καὶ ἄλλης ἀνεκδότου προικολαβῆς τοῦ ἔτους 1725, εἰς τὴν ὁποίαν ὁμολογοῦν ὅτι μένουν ἐγγυηταὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἐπιστροφῆς τῆς προικὸς ἀμφοτέρωι οἱ σύζυγοι, ἐνῶ προφανῶς ἡ σύζυγος εἶναι αὐτὴ ἡ δικαιούχος³.

Ἴσως ἡ ρήτρα αὕτη περὶ προικανადόχου νὰ εἶναι λείψανον τυπικῶν βυζαντινῶν προικοσυμβολαίων, εἰς τὰ ὁποία φαίνεται ὅτι συνηθίζετο ν' ἀναδέχεται πραγματι τρίτον πρόσωπον τὴν ἐγγύησιν περὶ τῆς συντηρήσεως καὶ ἐπιστροφῆς ἐν καιρῷ τῆς προικὸς, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο προικανάδοχος ἢ προικοανάδοχος⁴.

Ἐπίσης ὡς πρὸς τὸν ὅρον ἐγγυητῆς, παρίσταται πολὺ πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν Χίον εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν ὁ γαμβρὸς παρείχεν ὑποθήκην ἐπὶ τῶν ἀκινήτων του πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς προικὸς, καὶ εἰς τοιαύτην ἀναφέρεται ἡ ρήτρα τοῦ ἐν Παραρτήματι 11 (ἔτ. 1608) προικοσυμφώνου « . . . καὶ περὶ τὰ πράγματα ὅπου ἔχει δο<υ>λωμένα, ὁπότε εὐλογήθηκε, δὲ τὰ <ἔ>χει ἀδο<ύ>λωτα, νὰ ἔχη νὰ παίρῃ μέσα εἰς {σ}τὰ γεροθρόφια ».

Καὶ ἐὰν ὅμως ὑπῆρχε παλαιότερον ἡ συνήθεια αὕτη, ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν πρέπει νὰ κατηργήθῃ, διότι εἰς οὐδὲν μεταγενέστερον ἔγγραφον

¹ ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 197, 200, 208, 211, 227 κ. ἄ.

² Μήπως ἡ ρήτρα αὕτη εἶναι λείψανον τῆς παλαιστάτης διακρίσεως μεταξὺ χρέους (debitum) καὶ δεσμοῦ (obligatio); Περὶ αὐτῆς βλ. Κ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἀν., 25 ἐπ. Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ ἐνθ' ἀν., 694 ἐπ.

³ Ἡ σχετικὴ ρήτρα τῆς προικολαβῆς αὐτῆς ἔχει οὕτω: « Τὴν σήμερον ὁμολογοῦν ἐδῶ παρόντες | ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη πῶς ἔλαβαν ὅλην | τὴν προῖκα αὐτῶν ἀπὸ τοὺς γονεῖς αὐτῶν καὶ δὲν ἔχουν νὰ τῶν γυρεύσουν πλεόν πολὺν ἢ ὀλίγον ἀπὸ τὴν ἄνωθεν προῖκαν καὶ ἀπομένουν ἐγγυητάδες » εἰς καιρὸν ἐπιστροφῆς, καθὼς ἔστρεξαν ».

⁴ Βλ. ΜΙΚΛΟΣΙΧ et MÜLLER, Acta et Diplomata, II, 374, 402. Ἐγγυητὴν διὰ τὴν προῖκα τὸν πατέρα τοῦ γαμβροῦ βλ. εἰς ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1337 ἐκ Ρόδου δημοσιευόμενον ὑπὸ τοῦ Ι. ΣΑΚΕΛΛΙΩΝΟΣ, Πατριακὴ Βιβλιοθήκη (Ἀθῆναι, 1890), 116.

ἀπαντᾷ ρήτρα παροχῆς ὑποθήκης, θὰ παρέμεινε δὲ κατὰ συμβολαιογραφικὴν παράδοσιν μόνη ἢ δήλωσις τῆς ἐγγυήσεως, καὶ αὕτη σπανίως ἀναφερομένη εἰς τὰς γνωστὰς προικολαβὰς.

Περὶ τοῦ ζητήματος ἂν ἡ γυνὴ εἶχε νόμιμον ὑποθήκην ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς διὰ τὴν προῖκα της, μία καὶ μόνη πληροφορία μᾶς παρέχεται ἀπὸ τὰ ἔθιμα τῆς Χίου, ὅτι « ἐὰν ὁ σύζυγος ἐμπόρευε, ἐὰν ἤθελε πτωχεύσῃ, ἡ προῖξ ἔχαιρε σιωπηρὰν νόμιμον ὑποθήκην ἐπὶ τῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου οὐσίας του ».

Ε. Δαπάναι. — Διὰ τὰς δαπάνας του ἐπὶ τῆς προικὸς, φαίνεται ὅτι ὁ σύζυγος εἶχε δικαίωμα ἀποζημιώσεως.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1572¹ ὑπάρχει ὁ ἑξῆς ὅρος: « Ὁμοίως ἔλαβε (ὁ σύζυγος) καὶ ἕτερα δουκάτα Χίου κ' εἴκοσι διὰ τὸ Φάνζον τῶν ρούχων, ἅπερ ἔλαβε προῖκα δουκάτα Χίου σ' ». Ὑποθέτομεν ὅτι δι' αὐτοῦ ἐννοοῦν οἱ συμβαλλόμενοι, ὅτι ὁ σύζυγος διὰ τοῦ προικοσυμφώνου ἀντὶ ρούχων τῆς συζύγου εἰς εἶδος, εἶχε λάβει ὡς προῖκα μετρητὰ δουκάτα 100 διὰ νὰ κατασκευάσῃ αὐτὰ ὁ ἴδιος. Ὁ τοιοῦτος δὲ καθορισμὸς ὠρισμένων ἀντικειμένων τῆς προικὸς, ὡς εἶδομεν², δὲν ἦτο σπάνιος. Ὁ σύζυγος λοιπὸν εἶχε δαπανήσῃ ἐξ ἰδίων διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ρούχων αὐτῶν δουκάτα 20, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς προικὸς κρατεῖ. Ἡ λέξις « φάνζον » νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ γαλλικὴ λέξις façon.

§ 5. Ἐμπασίδιον³.

Ὁ ὅρος ἐμπασίδιον ἀπαντᾷ εἰς χιακὰ ἔγγραφα τόσον τοῦ 17ου ὅσον καὶ τοῦ

¹ ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 191.

² Ἀνωτέρω, σ. 17, καὶ Παράρτημα 12 (ἔτ. 1608).

³ Ὁ ὅρος οὗτος δὲν πρέπει νὰ συγχυσθῇ πρὸς τὸν ἐπίσης εἰς τὴν Χίον ἀπαντῶντα τοιοῦτον « ἐμβατίκιον », ὁ ὅποιος ἀφορᾷ εἰς σχέσιν ἐμφυτευτικὴν, ἰδίᾳ ἐπὶ μοναστηριακῶν ἀκινήτων (ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 122, 125, 143, 144, 145, 162, 201, 268, Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν., Γ' (μέρος β) 474, 476-7, 478). Κατὰ τὸν Α. ΚΟΡΑΗΝ (Ἄτακτα, Δ' (μέρος α), 18) οὗτος εἶναι συνώνυμος πρὸς τὴν investitura, ὅρον, ὡς γνωστόν, φεουδαλικὸν σημαίνοντα τὴν περιβολήν, ἔνδυσιν τοῦ φεοῦδου. Τὸ ἐμβατίκιον μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ τέλους διὰ τὴν εἰσδοχὴν εἰς ἐμφυτευτικὸν κτῆμα, ἢ καὶ αὐτῆς τῆς ἐμφυτεύσεως ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὡς π.χ. εἰς Νάξον (Ἔθιμα Νάξου τοῦ 1810, Κεφ. Η', εἰς Θέμιδα, Σγούτα, Ε', 155/6), εἰς Κέρκυραν ΦΡ. ΑΛΒΑΝΑ, Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ συναλλαγῶν γνωστῶν ὑπὸ τὰ ὀνόματα Συγκράταιαι, Σολιάτικα, Κανισκεύσεις καὶ Πάκτα, εἰς Περιοδικὸν Δικηγορικὸν Συλλόγον Ἀθηνῶν, Β' 14/5, καὶ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Σχέδιον ἐπὶ τῆς Ἐπιμόρτου συναλλαγῆς (Ἐπιτροπεία πρὸς σύνταξιν Σχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι, 1900, 9), εἰς Κεφαλληνίαν.

Ἐπίσης πρέπει νὰ διακριθῇ ὁ ὅρος οὗτος ἀπὸ τὸν ὅρον « ἐμβατίκια » ἢ « ἐμβατοίκια » τῆς

18ου και 19ου αιώνας¹. Ἐκτὸς τοῦ τύπου ἐμπασίδιον, καὶ εἰς πληθυντικὸν ἐμπασίδια², μὲ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς σημασίαν χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔγγραφα καὶ οἱ τύποι πασίδιον³, μπασίδια⁴, ἐμπατικιὸν⁵ καὶ ἐμπατίκια καὶ μπατίκια⁶, πατίκι⁷, ἐπατίκι⁸ καὶ ἐμπατίκι⁹. Προσέτι δὲ ἀντὶ τοῦ ὅρου αὐτοῦ χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὅρος χάρισμα ἢ τέλειον χάρισμα¹⁰.

Διὰ τὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως, ὁ Α. Πασπάτης¹¹ εἰκάζει ὅτι προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν λέξιν ἔμβασις ἐκ τοῦ ρήματος ἐμβαίνω προφερομένου συνήθως ἐμπαίνω. Τὴν ἐξηγεῖ δὲ ὡς σημαίνουσιν τὰ προγαμιαῖα δῶρα ἢ τὰ προικῶα δῶρα Ὁ Κανελλάκης¹² τῆς ἀποδίδει τὴν ἔννοιαν τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς. Τέλος ὁ Ζολώτας εἰς μὲν τὸν τόμον Α' (μέρος β'), 232, ὑποσημείωσις, τῆς Ἱστορίας του κάτωθι ἀποσπασματικῶν περιλήψεων προικολαβῶν ἢ προικοσυμφώνων σημειοῖ ἐπὶ λέξει τὰ ἐξῆς: « Προγαμιὰ ἢ τέλειον χάρισμα λέγεται ἢ ἄλλως προγαμιαία δωρεά. Ὁ γαμβρὸς πρὸ παντὸς ἄλλου δώρου παρεῖχε τῇ νύμφῃ: τὰ μπασίδια, εἰς κτῆμα ἢ χοῖμα, ἢ δὲ νύμφῃ ἀνταπέδιδε τὸ δῶρον εἰς ροῦχα μπατίκια (τοῦ γαμβροῦ) »¹³, χωρὶς ὅμως νὰ παραπέμπῃ εἰς ἔγγραφα. Εἰς δὲ τὸν τόμον Γ' (μέρος β'), 678 σημ. 1, ἐκθέτει

ἐκκλησιαστικῆς πράξεως (Χ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Τουρκικὰ ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς Χίου (Ἀθῆναι, 1920), 4, 40), τὰ ὅποια ἦσαν ἐπισκοπικὸν τέλος, χρηματικὸν ποσὸν πληρωνόμενον ὑπὸ τῶν ἱερέων διὰ τὴν παραχώρησιν ἐκκλησίας ἢ ἐνορίας. Οὗτος ἦτο ἐν χρήσει εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς ἑλληνικὰς χώρας (π.χ. Ἐγγραφοὶ τοῦ ἔτους 1727 εἰς ΜΙΚΛΟΣΙΧ et MÜLLER, Acta et Diplomata, VI (Vindobonae, 1887), 335. Ὁμοίον τοῦ ἔτους 1737, εἰς περιοδικὸν «Θρακικά», Η', 50, κλπ.

¹ Ἡ λέξις ἐμπασίδιον εὐρίσκεται εἰς Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 33/4, 148 (ἔτ. 1720, 1723, καὶ 1748), Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν., Γ' (μέρος β'), 678, σημ. 1 (ἔτ. 1830), καὶ εἰς Παράρτημα 34 (ἔτ. 1722), 35, 38 (ἔτ. 1724), 39, 41, 42 (ἔτ. 1725), 43, 44 (ἔτ. 1726), 49 (ἔτ. 1736), 52, 53, 54, 55, 57 (ἔτ. 1737), 58 (ἔτ. 1746), 62 (ἔτ. 1760).

² Παράρτημα 18 (ἔτ. 1672), 37 (ἔτ. 1724), 53 (ἔτ. 1737), 61 (ἔτ. 1759), 62 (ἔτ. 1760).

³ Παράρτημα 66 (ἔτ. 1804).

⁴ Παράρτημα 37 (ἔτ. 1724).

⁵ Εἰς Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 414 (ἔτ. 1685), καὶ Παράρτημα 33 (ἔτ. 1714).

⁶ Παράρτημα 32 (ἔτ. 1705), 45 (ἔτ. 1734).

⁷ Παράρτημα 14 (ἔτ. 1612).

⁸ Παράρτημα 3, 4 (ἔτ. 1606), 6, 8 (ἔτ. 1607), 10, 13 (ἔτ. 1608), 15 (ἔτ. 1613), 16 (ἔτ. 1628).

⁹ Παράρτημα 61 (ἔτ. 1759).

¹⁰ Παράρτημα 1 (ἔτ. 1601), 7 (ἔτ. 1607), 22, 24 (ἔτ. 1690), 25, 26, 28, 29, (ἔτ. 1691).

¹¹ Ἐνθ' ἀν., 148.

¹² Ἐνθ' ἀν., 414.

¹³ «Ροῦχα μπατίκια» τοῦ γαμβροῦ δὲν συναντήσαμεν εἰς τὰ ἔγγραφα, τὰ ὅποια ἔχομεν ὑπ' ὄψει μας.

ὅτι ἐλαττοῦσιν οἱ γέροντες καὶ οἱ προεστοὶ διὰ τῆς καταχωριζομένης αὐτόθι ἀποφάσεώς των « τὸ ποσὸν ἐθίμου παλαιοῦ, τῆς προγαμαίας τοῦτέστιν δωρεᾶς, ἣτις ἐκαλεῖτο ἀνέκαθεν ἐμπασίδι ἢ προτιμή. . . κλπ. ». Δηλαδή ἐνταῦθα θεωρεῖ τὸν ὅρον συνώνυμον πρὸς τὴν προτιμὴν καὶ ἀποδίδει καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τῆς προγαμαίας δωρεᾶς, βεβαιοῖ δὲ προσέτι ὅτι τὸ ἐμπασίδιον ἀποτελεῖ θεσμόν ὀφειλόμενον εἰς ἔθιμον παλαιόν. Αὐταὶ εἶναι, καθ' ὅσον γνωρίζω, αἱ μέχρι σήμερον δοθεῖσαι ἐρμηνεῖαι εἰς τὸν ὅρον αὐτόν, ὅλαι δὲ προέρχονται ἀπὸ φιλολόγους¹ καὶ εἶναι προφανῶς ἀνεπαρκεῖς διὰ τὸν νομικόν.

Ἦδη προκειμένου νὰ ἐπιχειρηθῇ ὁ εἰδικώτερος καθορισμὸς τοῦ ὅρου ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως, εἶναι σκόπιμον νὰ προταχθοῦν γενικαί τινες παρατηρήσεις ἐξαγόμεναι ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας.

Ὁ θεσμὸς τοῦ ἐμπασιδίου φαίνεται ὅτι πράγματι ὀφείλεται εἰς ἔθιμον πολὺ παλαιόν, διότι ὁ ὅρος οὗτος ἦτο ἤδη εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ 17ου αἰῶνος πολὺ διαδεδομένος. Ἀπὸ τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν προικοσύμφωνα καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι ὁ ὅρος ἐμπασίδιον εἰς ὅλα τὰ ἔγγραφα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος παρουσιάζεται σαφῶς διακεκριμένος καὶ διάφορος ἐνὸς ἄλλου ὅρου, τῆς προτιμῆς ἢ προτιμήσεως, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ εἰδικὸς λόγος εἰς τὴν ἐπομένην παράγραφον. Ἀντιθέτως, εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ ὅρος προτιμή φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ταυτόσημος πρὸς τὸν ὅρον ἐμπασίδιον².

Ἀντικείμενον τοῦ ἐμπασιδίου εἶναι ἀκίνητα ἢ καὶ κινητά, ἀδιαφόρως. Τῆς προτιμῆς τὸ ἀντικείμενον οὐδέποτε συνίστατο ἐκ κινητῶν. Πλὴν τούτου, δὲν ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν σύστασιν τοῦ ἐμπασιδίου ἡ ὑπαρξίς προτιμῆς, ὅπως καὶ τὸ ἀντίθετον. Ἐχομεν προικοσύμφωνα εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχει προτιμή χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐμπασίδιον³, ἢ ἐμπασίδιον χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ προτιμή⁴, ἢ συνυπάρχουν ἀμφοτέρω⁵. Τὸ ἐμπασίδιον συνεφωνεῖτο συνήθως διὰ τοῦ προικοσυμφώνου. Σπανίως ὁμως καὶ εἰς ὠρισμένας περιφερείας (εἰδικῶς, καθόσον γνωρίζομεν, τὴν Καλαμω-

¹ Ὁ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗΣ, τοῦ ὁποίου ἡ συμβολὴ εἰς τὴν λαογραφίαν τῆς Χίου εἶναι πολλῆς ἀξίας, σημειωτέον ὅτι δὲν ἦτο φιλόλογος κατ' ἐπάγγελμα, ἀλλ' ἐμπορευόμενος, Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἔνθ' ἀν., 25.

² Παράρτημα 66 (ἔτ. 1804), Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἔνθ' ἀν., Γ' (μέρος β), 678 ὑπόσημ.

³ Π. χ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἔνθ' ἀν., 396, 451, καὶ προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1752, εἰς Ἑφημερίδα «Παγχιακή», ἀριθ. φύλλ. 257 τῆς 20 Ἀπριλίου 1911.

⁴ Π. χ. Παράρτημα 18 (ἔτ. 1672).

⁵ Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἔνθ' ἀν., 33, Κ. Κανελλάκη, ἔνθ' ἀν., 414 καὶ Παράρτημα 16 (ἔτ. 1628), 44 (ἔτ. 1726), 58 (ἔτ. 1746) κ. ἄ.

τήν), ἡ σύστασις τοῦ ἐμπασιδίου ἐγίνετο καὶ δι' ἰδιαιτέρου ἐγγράφου μετὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ προικοσυμφώνου, συνεστῶτός δὲ τοῦ γάμου¹.

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὸ ἐμπασίδιον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, πρέπει νὰ διακριθοῦν δύο περίοδοι: Ἡ μέχρι τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἡ μετ' αὐτό.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, καὶ συγκεκριμένως εἰς τὰ ἀρχαιότερα εἰς ἡμᾶς γνωστὰ προικοσύμφωνα τῶν ἐτῶν 1601 - 1608, τοῦτο συναντιᾶται συνιστώμενον τόσον ἐκ μέρους τῆς νύμφης πρὸς τὸν γαμβρὸν, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην. Ὑπάρχει εἰς αὐτὰ σύστασις ἐμπασιδίου ἢ ἐκατέρωθεν² ἢ πρὸς μόνον τὸν γαμβρὸν³ ἢ μόνην τὴν νύμφην⁴. Ἀπὸ τοῦ ἔτους ὅμως 1612 οὐδεμίαν σύστασιν ἐμπασιδίου ἐκ μέρους τῆς νύμφης πρὸς τὸν γαμβρὸν συνηντήσαμεν⁵, ἐκ τούτου δὲ πρέπει νὰ συναχθῇ ὅτι ἡ πρὸς τὸν γαμβρὸν σύστασις ἐμπασιδίου ἔκτοτε ἢ μετὰ τινὰ ἔτη ἔπαυσεν ὁριστικῶς νὰ ἐφαρμόζεται, καταργηθεῖσα οὕτω.

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον ἀπαντᾷ ἡ σύστασις ἐμπασιδίου εἰς ὅλα κατὰ κανόνα τὰ προικοσύμφωνα, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ἀλλὰ μόνον ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην, οὐχὶ καὶ ἀντιθέτως. Ἐπίσης δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον συναντῶμεν καὶ τὸν ὅρον προγαμιαία δωρεά. Ὅσάκις ὅμως εἰς τὰ προικοσύμφωνα ἀναφέρεται ὁ ὅρος προγαμιαία δωρεά, οὗτος συνάπτεται πάντοτε μετὰ τοῦ ὅρου ἐμπασίδιον.

Καὶ εἰδικῶς, τὸν ὅρον προγαμιαία δωρεά εὑρομεν εἰς δύο μόνον προικοσύμφωνα. Εἰς ἓν τοῦ 18ου καὶ εἰς ἄλλο τοῦ 19ου αἰῶνος, εἰς ἀμφοτέρω δὲ συνημμένως μετὰ τοῦ ὅρου ἐμπασίδιον, μὲ τὰς ἀκολουθοῦσας διατυπώσεις:

¹ Παράρτημα 21 (ἔτ. 1689), 23 (ἔτ. 1690), 25 (ἔτ. 1691).

² Παράρτημα 4 (ἔτ. 1606), 6, 8 (ἔτ. 1607) 13 (ἔτ. 1608).

³ Παράρτημα 7 (ἔτ. 1607), 9, 10 (ἔτ. 1608).

⁴ Παράρτημα 3 (ἔτ. 1606), 6 (ἔτ. 1607), 14 (ἔτ. 1612), 15 (ἔτ. 1613).

⁵ Εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 39 (ἔτ. 1725) προικοσύμφωνον ἡ ἔννοια τῆς φράσεως «δίνουν καὶ οἱ γονεῖς τῆς νύμφης ἐμπασίδιον καὶ τέλειον χάρισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης...» εἶναι ὅτι «Δίνουν καὶ οἱ γονεῖς (τοῦ γαμβροῦ) τῆς νύμφης ἐμπασίδιον... κλπ.», αἱ δὲ λέξεις «τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης» ἀποτελοῦν πλεονασμὸν ἀπαντῶντα καὶ εἰς ἄλλα προικοσύμφωνα (βλέπε κατωτέρω σελ. 57 σημ. 1). Διότι ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ προικοσυμφώνου αὐτοῦ προκύπτει σαφῶς ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς συντάξεώς του δὲν ἔζη ἡ μήτηρ τῆς νύμφης, ὅλας δὲ τὰς ἐκ μέρους τῆς ἐπιδόσεις συνομολογεῖ μόνος ὁ πατήρ της (ὁ «παπᾶς της»). Ἐπομένως καὶ τὸ ἐμπασίδιον ἐὰν ἐδίδετο ἐκ μέρους τῆς νύμφης πρὸς τὸν γαμβρὸν, θὰ τὸ συνίστα ὁ πατήρ της μόνος, καὶ ὅχι οἱ γονεῖς της, προσέτι δὲ διὰ τοῦ μετὰ τὸ ρῆμα «δίνουν» ὑπάρχοντος «καὶ» ἀντιδιαστέλλονται ἡ παροχὴ αὕτη, ὡς καὶ αἱ ἐπόμεναι, ὡς γενόμεναι ἐκ μέρους τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ, πρὸς τὰς προηγουμένας, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἐκ μέρους τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης.

Εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 18 (ἔτ. 1672) προικοσύμφωνον: «Ἔτι δίδουν καὶ τῆς νύμφης διὰ ἐμπασίδια τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς ἕνα. . . κλπ.»

Εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 66 (ἔτ. 1804): «Ἔτι τῆς δίνει διὰ προγαμιὰν δωρεὰν προτιμὴν ὁ Σταμάτης ὁ ἀνὴρ αὐτῆς καὶ ἡ πεθεργιά τῆς Μαρούκας πασίδιον χωράφιον. . .». Ἐξ ἄλλου εἰς τὰ περισσότερα προικοσύμφωνα τοῦ 18ου αἰῶνος τὸ ἐμπασίδιον χαρακτηρίζεται ὡς ἑξῆς: «ἐμπασίδιον καὶ τέλειον χάριστῆρι» (Παράρτημα 34 (ἔτ. 1722), «ἐμπασίδιον καὶ τέλειον χάρισμαν» (Παράρτημα 35 (ἔτ. 1724), 39, 42 (ἔτ. 1725), 58 (ἔτ. 1746) κ. ἄ., «ἐμπασίδια. . . καὶ τέλειον χάρισμα» (Παράρτημα 62 (ἔτ. 1760).

Εἰς τὰ ἔγγραφα αὐτά, τὰ περιέχοντα τὴν ἔκφρασιν «ἐμπασίδιον καὶ τέλειον χάρισμαν» κλπ., προφανῶς αἱ λέξεις ἐμπασίδιον καὶ τέλειον χάρισμα δὲν ἀποτελοῦν δύο χωριστὰς ἐννοίας, ἀλλ' ἡ διὰ τοῦ καὶ προστιθεμένη ἔκφρασις «τέλειον χάρισμα» χρησιμεύει πρὸς ὁρισμὸν τῆς συναπτομένης λέξεως «ἐμπασίδιον», ἥτοι τὸ ἐμπασίδιον εἶναι τέλειον χάρισμα. Οὕτω μᾶς ἐρμηνεύουν τὰ ἔγγραφα αὐτὰ τὸ ἐμπασίδιον.

Καὶ ἡ μὲν λέξις χάρισμα, ὡς γνωστόν, εἶναι τὸ δῶρον, ἡ δὲ τέλειον ἐνταῦθα σημαίνει ἐντελής, πλήρης ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως. Σημειωτέον ὅτι τὴν λέξιν τέλειον μὲ τὴν σημασίαν αὐτὴν χρησιμοποιοῦν καὶ εἰς διάφορα ἄλλα συναλλάγματα. Λ. χ. «τελείαν προῖκαν¹, τελεία πώλησις²», κλπ. Προφανῶς ἡ λέξις τέλειον δὲν ἀποτελεῖ εἰς τὰς ἐκφράσεις αὐτὰς ἢ πλεονασμόν, διότι καὶ μόνοι οἱ ὅροι χάρισμα, προῖξ, πώλησις ἦσαν νομικῶς ἀρκετοὶ πρὸς δήλωσιν τῆς βουλήσεως τῶν συμβαλλομένων.

Κατὰ ταῦτα, τὸ ἐμπασίδιον καθορίζεται ὡς τέλειον δῶρον. Ἐρμηνεύοντες λοιπόν, συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, τὰς παρατεθείσας ἐκφράσεις τῶν προικοσυμφώνων 18 (ἔτ. 1672) καὶ 66 (ἔτ. 1804) «δίδουν τῆς νύμφης διὰ ἐμπασίδια τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς», καὶ «ἔτι τῆς δίνει διὰ προγαμιὰν δωρεὰν προτιμὴν ὁ Σταμάτης. . . πασίδιον χωράφιον», πρέπει ν' ἀποδώσωμεν, τὴν μὲν πρώτην διὰ τοῦ «δίδουν τῆς νύμφης διὰ τέλεια δῶρα τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς», τὴν δὲ δευτέραν διὰ τοῦ «τῆς δίνει διὰ προγαμιαίαν δωρεὰν προτιμὴν. . . τέλειον δῶρον χωράφιον. . . κλπ.» Ἐν συνδυασμῷ πρὸς ταῦτα πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ἀκόμη ὅτι εἰς ὅσα προικοσύμφωνα χρησιμοποιεῖται μαζὶ μὲ τὸν ὅρον ἐμπασίδιον ὁ ὅρος προγαμιαία δωρεά, ποτὲ δὲν ἀπαντᾷ καὶ ὁ ὅρος χάρισμα, ἀλλὰ ὅπου ὑπάρχει ὁ δεύτερος, ἐλλεῖπει ὁ ὅρος προγαμιαία δωρεά. Ἀλλ' ὅμως, τόσον εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν, δηλαδή τῆς χρησιμοποίησεως μαζὶ μὲ τὸν ὅρον ἐμπασίδιον τοῦ ὅρου προγαμιαία δωρεά, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἄλλην, τοῦ τελείου χαρίσματος, πρόκειται περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς παροχῆς.

¹ Παράρτημα 34 (ἔτ. 1722) καὶ 62 (ἔτ. 1760).

² Γρ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 252, 258 κ. ἄ.

Καθίσταται τοιουτοτρόπως αναμφισβήτητον ὅτι ὁ θεσμός τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς ἦτο καὶ εἰς τὴν Χίον, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, γνωστός, ὁ ὅρος δὲ ἐμπασιδίου οὐδὲν ἄλλο ἦτο κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, εἰμὴ γαμικὴ παροχή, εἶδος προγαμιαίας δωρεᾶς, διακρινόμενον ὁμως ταύτης. Ἦσαν δηλαδὴ γνωστὰ δύο εἴδη γαμικῶν παροχῶν πρὸς τὴν γυναῖκα ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ γαμβροῦ.

Τὸ ἐμπασιδίον συνιστᾶτο πρὸς τὴν μελλόνυμφον ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ ἢ τρίτων συγγενῶν του. Καὶ συγκεκριμένως, εὐρίσκομεν τὴν σύστασιν ἐμπασιδίου εἴτε ὑπὸ τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ μόνων¹, εἴτε ὑπ' αὐτῶν καὶ τοῦ γαμβροῦ², εἴτε ὑπὸ μόνου τοῦ γαμβροῦ³, εἴτε ὑπὸ ἀδελφοῦ τοῦ γαμβροῦ⁴, εἴτε καὶ ὑπὸ θείου τοῦ γαμβροῦ⁵. Ἐπίσης καὶ θετοὶ γονεῖς τοῦ γαμβροῦ συνιστοῦν ἐμπασιδίον ὑπὲρ τῆς νύμφης⁶. Ἀκόμη ἀπαντῶμεν καὶ τὴν συνομολόγησιν δύο ἐμπασιδίων, ἑνὸς ὑπὸ τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ καὶ ἑτέρου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γαμβροῦ⁷.

Καὶ ναὶ μὲν ἡ σύστασις τοῦ ἐμπασιδίου δὲν ἦτο ὑποχρεωτική, τὸ γεγονὸς ὁμως ὅτι εἰς ὀλίγα προικοσύμφωνα ἐλλείπει τοῦτο, ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρχε λίαν διαδεδομένη ἡ συνήθεια τῆς συστάσεώς του. Πολλάκις συνιστᾶται ἐμπασιδίον χωρὶς ὁμως καὶ νὰ κατονομάζηται⁸, σαφῶς ὁμως διακρίνεται ἡ παροχὴ αὕτη τῶν λοιπῶν εἰς τὸ προικοσύμφωνον παροχῶν.

Ἀντικείμενον τοῦ ἐμπασιδίου εἶναι κατὰ κανόνα ἀκίνητα⁹. Σπανιώτερον ὁμως καὶ κινητά, εἴτε εἶδη ἐνδυμασίας καὶ στολισμοῦ, ἐπιπλα ἢ σκεύη οἰκιακά¹⁰, εἴτε χρηματικὸν ποσόν¹¹. Ἐνίοτε ἀντικείμενον αὐτοῦ εἶναι ἀκίνητα ὁμοῦ καὶ χρηματικὸν ποσόν¹².

Τὸ ἐμπασιδίον, ὡς ἐσημειώθη, συνιστᾶτο συνήθως διὰ τοῦ προικοσυμφώνου.

¹ Π. χ. Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 34, Παράρτημα 16 (ἔτ. 1628), 33 (ἔτ. 1714), 42 (ἔτ. 1725), 45 (ἔτ. 1734), 53, 54 (ἔτ. 1737).

² Π. χ. Παράρτημα 41 (ἔτ. 1725), 44 (ἔτ. 1726), 53, 55 (ἔτ. 1737), 62 (ἔτ. 1760), 66 (ἔτ. 1804).

³ Π. χ. Παράρτημα 34 (ἔτ. 1722), 35 (ἔτ. 1724), 43 (ἔτ. 1726), 58 (ἔτ. 1746).

⁴ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 414, Παράρτημα 49 (ἔτ. 1736).

⁵ Παράρτημα 6 (ἔτ. 1607).

⁶ Παράρτημα 18 (ἔτ. 1672).

⁷ Π. χ. Παράρτημα 28 (ἔτ. 1691) καὶ τὸ ἀμέσως ἀνωτέρω σημειούμενον προικοσύμφωνον.

⁸ Οὕτως εἰς Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 457 καὶ εἰς Παράρτημα 22 (ἔτ. 1690), «ἀκόμη τάττει καὶ φιλοδωρεῖ ὁ γαμβρὸς πρὸς τὴν συμβίαν αὐτοῦ τὴν Μαροῦν τὸ ὑπόστατικόν...».

⁹ Π. χ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 414, 457, Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 34, Παράρτημα 3, 4 (ἔτ. 1606), 10 (ἔτ. 1608) κ. ἄ.

¹⁰ Παράρτημα 18 (ἔτ. 1672).

¹¹ Π. χ. Παράρτημα 34 (ἔτ. 1722) «ἀσιλάνια 200».

¹² Παράρτημα 53, 55 (ἔτ. 1737), 62 (ἔτ. 1760).

Ἐφ' ὅσον δὲ ἐπρόκειτο περὶ κινητῶν (π.χ. ἐνδυμάτων, χρημάτων), πολλάκις εἰς τὰ προικοσύμφωνα ἐγένετο ρητὴ μνεῖα, ὅτι ταῦτα καὶ παρεδόθησαν εἰς χεῖρας τῆς νύμφης¹. Ἡ τοιαύτη παράδοσις ἔχουσα προφανῶς καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐννοιαν τῆς ἐκτελέσεως τῆς συμβάσεως καὶ ὄχι πράξεως μεταβιβαστικῆς κυριότητος, διότι αὕτη ἐπλήρχετο, ὡς ἐξετέθη ἀνωτέρω, διὰ μόνης τῆς συντάξεως τοῦ προικοσυμφώνου, εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ἐμπασιδίον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν προγαμιαίαν δωρεάν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀνήκει κατὰ νομὴν καὶ κυριότητα εἰς τὴν σύζυγον διαρκοῦντος τοῦ γάμου, καθὼς καὶ μετὰ τὴν λύσιν αὐτοῦ. Διὰ τῆς συστάσεως τοῦ ἐμπασιδίου ὁ συνιστῶν ἀπεξενοῦτο τῆς κυριότητος αὐτοῦ (ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται, εἶχε τοιαύτην) καὶ μετεβίβαζεν αὐτὴν εἰς τὴν γυναῖκα, ἡ ὁποία ἀμετακλήτως καθίστατο κυρία καὶ νομεὺς αὐτοῦ, ὄχι δὲ ὁ σύζυγος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν ἐπ' αὐτοῦ πλέον δικαίωμα.

Ἐφ' ὅσον τὸ ἐμπασιδίον συνιστᾶτο διὰ τοῦ προικοσυμφώνου, τὸ ὁποῖον κατὰ κανόνα συνετάσσετο πρὸ τοῦ γάμου, ἡ σύστασις αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ τῆς προικός, εἶχεν ὡς προϋπόθεσιν τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου². Τοῦτο προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ ἐν Παραρτήματι 37 (ἔτ. 1724) ἔγγραφον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀκυροῦται τὸ προικοσύμφωνον, ματαιωθέντος τοῦ γάμου, καὶ παραιτεῖται ἡ μελλόννυμφος τῶν ἐμπασιδίων, ὡς καὶ ὁ γαμβρὸς τῆς προικός. Ἡ προϋπόθεσις αὕτη, ὅπως καὶ ἐπὶ προικός, ἠδύνατο νὰ τεθῇ εἴτε ὡς αἵρεσις, ρητὴ ἢ σιωπηρά, εἴτε ὡς μέλλουσα αἰτία³.

Δεδομένου ὅτι κυρία ἀμετάκλητος τοῦ ἐμπασιδίου ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου καθίστατο ἡ γυνή, δὲν γεννῶνται καὶ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν τύχην τοῦ λυομένου τοῦ γάμου, διότι τοῦτο ἀκολουθεῖ τὴν τύχην τῆς ἐξωπροίλου περιουσίας τῆς γυναικός.

Περὶ τῆς τοιαύτης κυριότητος τῆς γυναικὸς ἐπὶ τοῦ ἐμπασιδίου ἔχομεν ἀρκούντως σαφεῖς μαρτυρίας, φαίνεται δὲ ὅτι τοῦτο συνηθίζετο εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς νήσου.

Καὶ πρῶτον εἰς τὰ ἐν Παραρτήματι 21 (ἔτ. 1689) καὶ 30 (ἔτ. 1692) ἔγγραφα, κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ ἐμπασιδίου τίθενται ἐν τῷ ἐγγράφῳ αἱ συνήθεις εἰς τὰς πωλήσεις ρήτραι, αἱ ἐνδεικτικαὶ τῆς μεταβιβάσεως τῶν ἐξουσιῶν τοῦ κυρίου εἰς τὸν

¹ Οὕτως εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 18 (ἔτ. 1672) προικοσύμφωνον γίνεται μνεῖα εἰς παρὰ πόδας μεταγενεστέραν πρᾶξιν «ἔδωκεν ἡ Ἀγγελῶ καὶ ὁ Μιχάλης <θετοὶ γονεῖς τοῦ γαμβροῦ> ὁ γαμβρὸς τὰ χαρίσματα τῆς νύμφης». Ἄλλοτε ὁμοίον Παράρτημα 34 (ἔτ. 1722), «... ἐμπασιδίον καὶ τέλειον χαριστήρι ἀσλάνια 200, ἡγουν 200, καὶ ὁμολογοῦν ἡ νύμφη καὶ τὰ πεθερικά πῶς τὰ ἔλαβαν εἰς χεῖρας τῆς νύμφης νὰ τὰ κάμῃ ὡς θέλει καὶ βούλεται».

² Τὸ αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἐκράτει καὶ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον.

³ Παράρτημα 29 (ἔτ. 1724).

ἀγοραστήν « νὰ ποιῇ. . . < ἡ νύμφη > ὡς θέλει καὶ βούλεται παντελεύθερον, πουλεῖν, χαρίζειν, προικοδοτεῖν, ἀνταλλάττεσθαι καὶ τὰ ἄλλα ὅμοια ¹ ».

Εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 38 (ἔτ. 1724) ἔγγραφον γίνεται ἐναλλαγὴ τῶν ἀκινήτων, τὰ ὅποια ἀπετέλουν τὸ ἐμπασιδίον, μὲ ἄλλο ἀκίνητον τοῦ συζύγου. Καὶ εἰς αὐτὸ ἐμφανίζεται ἡ σύζυγος ὡς κυρία αὐτοῦ, διότι γίνονται ἐκ μέρους τῆς διὰ τὸ ἐμπασιδίον αἱ συνήθεις εἰς τὰς πωλήσεις ρῆτραι, αἱ γενόμεναι ἐκ μέρους τοῦ πωλητοῦ πρὸς τὸν ἀγοραστήν πρὸς δήλωσιν τῆς μεταβιβάσεως εἰς αὐτὸν τῶν ἐξουσιῶν τοῦ κυρίου, « παρατίθει τὸ ἐμπασιδίον τῆς < ἡ σύζυγος > . . . πρὸς τὸν ἀνὴρ αὐτῆς νὰ τὸ ποιῇ αὐτὸ ὡς θέλει καὶ βούλεται, πωλεῖν, χαρίζειν καὶ ἕτερα, ὑποσχόμενοι ποιήσου χουζέτιον ».

Εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 60 (ἔτ. 1746) διανεμητήριον κληρονομικῆς περιουσίας, ἐκ Νενήτων, ἀτέκνου ἀποθανόντος συζύγου, μεταξὺ τῆς ἐπιβιωσάσης συζύγου του καὶ τῶν λοιπῶν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμων του ρητῶς διαστέλλεται εἰς τὰ ὑπὸ τῆς χήρας λαμβανόμενα « τὰ ὅσα τῆς εἶχεν χαρισμένα < ὁ ἀποβιώσας σύζυγος > ». Δηλαδή ταῦτα δὲν περιλαμβάνοντο εἰς τὴν κληρονομικὴν περιουσίαν τοῦ συζύγου, ἀλλ' ἀπετέλουν περιουσίαν τῆς συζύγου. Χαρισμένα δὲ προφανῶς ἐννοεῖ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐμπασιδίου.

Εἰς ἄλλο, τὸ ἐν Παραρτήματι 61 (ἔτ. 1759) ἔγγραφον, προερχόμενον καὶ αὐτὸ ἐκ κώδικος τοῦ χωρίου Νενήτων, κανονίζονται αἱ περιουσιακαὶ διαφοραὶ διαζευχθέντος ἀνδρογύνου. Τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ εἶχον προηγηθῇ ἄλλα τοιαῦτα. Μεταξὺ τῶν ἄλλων διαφορῶν τῶν διαζευχθέντων ἦτο καὶ ἡ διὰ τὰ ἐμπασιδία. Ὁ σύζυγος εἶχε συστήσει ἐμπασιδία, τὰ ὅποια ἡ ὑπὲρ ἧς ἡ σύστασις σύζυγος διὰ προηγουμένου ἐγγράφου εἶχε πωλήσει πρὸς τὸν σύζυγόν τῆς. Ἦδη, διὰ τοῦ τελευταίου τούτου συμβιβαστικοῦ ἐγγράφου ἀναγνωρίζεται ὡς καλῶς γενομένη ἡ πώλησις τῶν ἐμπασιδίων ὑπὸ τῆς συζύγου πρὸς τὸν σύζυγον, καὶ συνεπῶς ὁ τελευταῖος εἶναι κύριος αὐτῶν δυνάμει τῆς πωλήσεως. Ἐὰν ἡ σύζυγος δὲν ἦτο κατὰ νόμον κυρία ἀμετάκλητος τοῦ ἐμπασιδίου, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀνάγκη πωλήσεως πρὸς τὸν σύζυγον, ἵνα γίνῃ οὗτος κύριος αὐτῶν, οὔτε καὶ εἰδικὴ ἀναγνώρισις τῆς πωλήσεως καὶ τῆς συνεπείᾳ αὐτῆς κυριότητος τοῦ ἀνδρός. Οὕτως, ἐκ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ βεβαιοῦται ὅτι καὶ ἐν περιπτώσει διαζυγίου ἡ κυριότης τοῦ ἐμπασιδίου παρέμενεν εἰς τὴν γυναῖκα.

Πλὴν τῶν ἐγγράφων αὐτῶν, ἔχομεν καὶ ἄλλην μαρτυρίαν ἐκ δικαστικῆς ἀποφάσεως διὰ τὸ χωρίον Καλαμωτή, ἀναγομένην ὅμως εἰς χρόνους μεταγενεστέρους.

¹ Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο, ὡς καὶ εἰς τὰ ἐν Παραρτήματι 23 (ἔτ. 1690) καὶ 30 (ἔτ. 1692) χαρακτηριστικῶς τὸ ἐμπασιδίον καλεῖται « καθολικὸν ἐμπασιδίον ». ΔΗΜΙΑ ΔΟΗΝΩΝ

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 160 τοῦ 1890 ἀπόφασις τοῦ Διαρκοῦς Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου¹ ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἐμβασίδιον οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ προγαμιαία δωρεὰ καὶ ὅτι εἶχε προταθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ ἔθιμον, κατὰ τὸ ὁποῖον « τὸ ἐμβασίδιον ἐν Καλαμωτῇ τῆς Χίου εἶναι ἀποκλειστικὴ ἰδιοκτησία τῆς γυναικός, εἰς τὴν ὁποίαν χορηγεῖται κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ γάμου ». Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ἡσχολήθη μὲ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ προταθέντος ἔθιμου τούτου, διότι, καὶ ἐὰν ἤθελεν ἀποδειχθῇ ἡ ὑπαρ-
 ρίς αὐτοῦ, τὸ ἐθεώρει αὕτη ὡς ἀντικείμενον εἰς τὸν νόμον καὶ μὴ δυνάμενον νὰ κατισχύσῃ αὐτοῦ (!). Ἀνεξαρτήτως ὁμως τῆς ἀποδείξεως τοῦ ἔθιμου τούτου κατὰ τὴν δίκην, αἱ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων βεβαιώσεις θὰ ἐκρίνοντο ἀρκοῦσαι πρὸς ἐπιβεβαίωσίν του.

Αὐταὶ εἶναι αἱ πληροφορίες, αἱ ὅποιαί μᾶς παρέχονται ἀπὸ τὰ εἰς τὴν διάθε-
 σίν μας ἔγγραφα σχετικῶς πρὸς τὸ ἐμβασίδιον κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον. Νομί-
 ζομεν δὲ ὅτι εἶναι ἀρκεταί, διὰ νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν κατ' αὐτὴν μετὰ πολλῆς πιθα-
 νότητος τὴν φύσιν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς γαμικῆς αὐτῆς παροχῆς.

Πρὶν ἢ ὁμως προβῶμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς περὶ αὐτῶν γνώμης μας, πρέπει νὰ σημειωθοῦν καὶ τὰ ἑξῆς: Εἰς τὰ προικοσύμφωνα τῆς Χίου, ἐκτὸς τῶν μεταξὺ τῶν μελλονύμφων γαμικῶν παροχῶν, ὑπάρχει σαφῶς διακεκριμένη ἀπ' αὐτῶν ἡ σύστασις πρὸς τὸν γαμβρὸν ἐκ μέρους τῶν γονέων του ἢ τοῦ ἀδελφοῦ του παροχῆς καλουμένης καὶ αὐτῆς εἰς τὰ ἔγγραφα αὐτὰ προικὸς ἢ προικίου², προσέτι δὲ καὶ βλησίδιν³. Ὁ ὅρος βλησίδιν ἀπαντᾷ μὲ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν εἰς τὸ ἐν Παραρτή-
 ματι 45 (ἔτ. 1734) προικοσύμφωνον. Ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ αὐτόθι 13 (ἔτ. 1608), προικοσύμφωνον.

Γενικῶς ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὅρου αὐτοῦ, ὁ μὲν Du Cange δὲν προσ-
 θέτει νέον τι εἰς τὴν ὑπ' ὄψει περίπτωσιν. Ὁ G. Ferrari θεωρεῖ τὸ βλησίδιον ὡς
 σημαῖνον γαμικὸν κέρδος. Ὁ B. Φάβης δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι εἰς τὴν Μακε-
 δονίαν (Καταφύγι) ἐκαλοῦντο « τὰ εἰς τὴν νύμφην κατὰ τὸν γάμον διδόμενα

¹ Βλέπε αὐτὴν εἰς Μ. ΘΕΟΤΟΚΑ, Νομολογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Κωνσταν-
 τινούπολις, 1897), 337.

² Π. Χ. Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 34. Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 414. Παράρτημα 18 (ἔτ.
 1672), 62 (ἔτ. 1760) κ. ἄ.

³ Περὶ τοῦ βλησιδίου βλ. DU CANGE, Glossarium ad scriptores mediae et infimae
 graecitatis (Lugduni, 1688), εἰς λέξιν. Κ. ΣΑΘΑ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ΣΤ' (Παρίσιοι,
 1877), 608 σημ. 2. G. FERRARI, Formularii notarili inediti dell'età bizantina, ἐνθ' ἀν.,
 45 καὶ 79 σημ. 4. Β. ΦΑΒΗ, Ἀνάλεκτα Φιλολογικά, εἰς Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης
 καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, Ε' (Ἀθῆναι, 1920), 179 ἐπ. Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, Μεθοδολογικά καὶ ἐτυμολο-
 γικά, εἰς περιοδικὸν «Ἀθηνᾶ», ΛΗ' (Ἀθῆναι, 1926), 6 σημ. 2. G. MICHAÉLIDÈS—ΝΟΥΑΡΟΣ,
 ἐνθ' ἀν., 180 σημ. 2.

κοσμήματα, χρυσᾶ νομίσματα κλπ. ὡς δῶρον». Τέλος δὲ ὁ Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος ἀποκρούει, ὀρθῶς, τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ferrarī, ἀποδεχόμενος δὲ καὶ στηριζόμενος εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ Φάβη τὴν γενικεύει πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ εἰς Κ. Σάθα τυπικοῦ, καὶ θεωρεῖ ὅτι βλησίδιον ἐκαλεῖτο δῶρον, διάφορον τῆς προικός, διδόμενον εἰς τὴν σύζυγον ἢ τὸν σύζυγον ἐπ' εὐκαιρία τοῦ γάμου καὶ διεπόμενον ὑπὸ εἰδικῶν κανόνων, καὶ ὅτι παρόμοιον δῶρον εἰς ἄλλους τόπους καλεῖται σήμερον *γαμβρίκιον*. Ἡ πληροφορία τοῦ Β. Φάβη προφανῶς ἀφορᾷ τοπικὴν εἰς Καΐα φύγι σημασίαν τοῦ βλησιδίου, ἡ ὁποία νομίζομεν ὅτι ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν εἰδίκευσιν τῆς ἀρχικῆς πλατυτέρας σημασίας τοῦ ὅρου.

Καθ' ἡμᾶς, ὅχι μόνον εἰς τὸ ἀνωτέρω χιακὸν ἔγγραφον *βλησίδιον* ἀποκαλεῖται ἡ προῖξ τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ δύο τυπικὰ τὰ δημοσιευόμενα ὑπὸ τῶν Κ. Σάθα καὶ G. Ferrarī διὰ τοῦ βλησιδίου σημαίνονται περιληπτικῶς αἱ ἐκ μέρους τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄνδρα γαμικαὶ παροχαί, δηλαδή ἡ προῖξ¹ ἢ τὸ γαμβρίκιον τῶν τυπικῶν τοῦ Ferrarī ἢ ἀμφότεραι. Δὲν ἀπετέλει δὲ τὸ βλησίδιον ἰδίαν γαμικὴν παροχήν. Αὕτη ἦτο ἴσως καὶ ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ ὅρου, προελθοῦσα ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι αἱ γαμικαὶ αὗται παροχαὶ ἀπετέλουν συμβολὴν εἰς τὴν οἰκονομικὴν θεμελίωσιν τοῦ οἴκου. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ βλησιδίου τῶν βυζαντινῶν τυπικῶν ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ Μ. Μιχαηλίδου - Νουάρου ὡς ἰδιαιτέρου γαμικοῦ δώρου, διεπομένου ὑπὸ εἰδικῶν κανόνων καὶ διαφόρου τῆς προικός, δὲν νομίζομεν ὅτι δύναται νὰ στηριχθῇ, ἐκτὸς ἐὰν τὸ βλησίδιον θεωρηθῇ ὡς συνώνυμον τοῦ γαμβρικίου τῶν βυζαντινῶν τυπικῶν τοῦ Ferrarī, πρᾶγμα, καθ' ἡμᾶς, πολὺ ἀπίθανον.

Ὡς πρὸς τὸ *γαμβρίκιον*, φαίνεται ὅτι τοῦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν βυζαντινῶν τυπικῶν (12ος καὶ 13ος αἰῶν) ἦτο γαμικὸν δῶρον πρὸς τὸν μελλόγαμβρον ὑπαγόμενον εἰς εἰδικοὺς κανόνας καὶ διαστελλόμενον σαφῶς ἀπὸ τῆς προικός². Εἰδικῶς εἰς τὸ ἐν G. Ferrarī (σ. 44/5) τυπικόν, ὁ ὅρος *βλησίδεια* ἐτέθη εἰς πληθυντικόν, διότι δι' αὐτοῦ ὀνομάζουσιν τὰ ἀντικείμενα τῆς συνιστωμένης γαμικῆς παροχῆς ἀντὶ τῆς παροχῆς.

Διὰ τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὅρου τὴν ὁποίαν παραδεχόμεθα, ἐξηγεῖται ἀπροσκόπτως τὸ εἰς Σάθα τυπικόν, διὰ τοῦ ὁποίου παρέχονται ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ ἄνευ τέκνων ἴσα γαμικὰ κέρδη ἐπὶ τῶν παροχῶν τῶν συζύγων

¹ Τὸ βλησίδιον μὲ τὴν σημασίαν τοῦ βαλλομένου τῇ νύμφῃ δώρου ἢ τῆς προικός τὸ ἀναφέρει ὁ Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ (Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ ἡ Μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, εἰς *Byzantinische Zeitschrift*, III (Leipzig, 1894), 284) ὡς ἀπαντῶν εἰς κώδικα τῆς Μονῆς αὐτῆς τοῦ ἔτους 1603.

² G. FERRARI, ἐνθ' ἄν., 46. Βλ. καὶ ἀπόφασιν Χωματιανοῦ, εἰς I. καὶ II. ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, VII (Ἀθῆναι, 1931), 523.

ισχύτως τῆς ἰσότητος αὐτῶν τῶν παροχῶν). Προσέτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἀρμόζει καὶ εἰς τὸ ἐν G. Ferrarī τυπικὸν καὶ ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τοῦ λοιποῦ περιεχομένου αὐτοῦ. Δι' αὐτοῦ παρέχεται ὑπὸ τῶν γονέων τῆς μελλονύμφου γαμβρῖκιον (προῖξ κατ' οὐσίαν), ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι ὁ μελλόγαμβρος θὰ ὑπηρετήσῃ αὐτοὺς ὡς ἐσώγαμβρος ἐπὶ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα. Ἐὰν ὅμως δὲν τὸ πράξῃ καὶ παραβῇ πατιῶς τὴν ὑπόσχεσίν του ταύτην, θὰ ἐκπίπτῃ τῶν συσταθέντων ἀντικειμένων τοῦ γαμβρικού (βλησιδείων), θὰ παραλαμβάνῃ τὴν γυναῖκα του, καὶ μόνον ἀδελφικὴν τῆς γυναικὸς τοῦ μερίδα θὰ λαμβάνῃ κατὰ τὸν προσήκοντα χρόνον (θάνατον τῶν γονέων), καθὼς ὁ νόμος ὁρίζει, καὶ ἡ ὁποία μερὶς προδήλως ἦτο μικροτέρα τοῦ διὰ τοῦ προικοσυμφώνου συσταθέντος γαμβρικού, ἢ μᾶλλον αὐτοῦ σὺν τῇ ἀδελφικῇ μερίδι τῆς γυναικὸς. Ἡ ἰδία ἐρμηνεία μᾶς ὑποχρεοῖ νὰ προτιμῶμεν τὴν γραφὴν βλησίδι, ἀπὸ τῆς γραφῆς βλυσίδι.

Μετὰ τὴν παρέκβασιν αὐτὴν ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν θεσμόν τῆς προικὸς τοῦ ἀνδρός. Οὗτος εἶναι γνωστός, διότι συνηθίζετο καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν καὶ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰς Κυκλάδας, ἀποτελεῖ δὲ κατ' οὐσίαν προκαταβολικὴν παραχώρησιν μὲ ἄμεσον μεταβίβασίν τῆς κυριότητος μέρους ἢ τοῦ ὅλου τῆς κληρονομικῆς μερίδος τοῦ γαμβροῦ. ἐπὶ τῆς παρουσίας τῶν παραχωρούντων¹. Εἰς τὰ ὑπ' ὅψει μας ἔγγραφα τῆς Χίου ἡ σύστασις προικὸς τοῦ γαμβροῦ δὲν ἀποτελεῖ τὸν κανόνα. Συνήθως μόνον μικρὸν μέρος ἐκ τῆς πατρικῆς ἢ καὶ τῆς μητρικῆς² παρουσίας συνιστᾶτο εἰς αὐτὸν ὡς προῖξ. Προσέτι ἀπαντᾷ σύστασις τοιαύτης ὑπὸ ἀδελφοῦ του³.

Ἡ τοιούτου εἴδους σύμβασις εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔγγραφα ἔχει τὴν νομικὴν μορφήν τῆς ἀμετακλήτου αἰτίας θανάτου δωρεᾶς, δὲν εἶναι δὲ δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ, ὅτι κύριος σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις διὰ τὰ βάρη τοῦ γάμου, καὶ ἐν τούτῳ συμπίπτει πρὸς τὸν ἓνα τῶν σκοπῶν τῆς προικὸς τῆς γυναικὸς. Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ, ὅτι πρόκειται περὶ προικοσυμφώνων γεωργικῶν πληθυσμῶν, οἱ ὅποιοι προκειμένου νὰ συμπήξουν ἰδίαν ἀνεξάρτητον οἰκογένειαν εἶχον ἀνάγκην κτηματικῆς παρουσίας διὰ ν' ἀντλήσουν πόρον ζωῆς, ἀλλὰ καὶ κινητῶν (ἐπίπλων, σκευῶν, γεωργικῶν ἐργαλείων κλπ.) ἐκ τῆς παρουσίας τῶν γονέων

¹ Ὁ θεσμὸς οὗτος εἰς τινὰ μέρη ἐκαλεῖτο «ξέκομμα». Περὶ αὐτοῦ γενικῶς καὶ τῆς ἐξελίξεώς του βλέπε Κ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Φαλκίδιος νόμος ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ (Ἀθῆναι, 1912), 73 σημ. 5. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, εἰς περιοδικὸν «Δικαιοσύνη», Η', 123. Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 43, ἰδίᾳ σ. 244. Μ. ΜΙΧΑΕΛΙΔΗΣ-ΝΟΥΑΡΟΣ, ἐνθ' ἀν., § 86. Σχετικὰ ἔθιμα εἰς Ι. καὶ Π. ΖΕΠΩΝ, Jus Graecoromanum, Η' (Ἀθῆναι, 1931), 466.

² Παράρτημα 36 (ἔτ. 1724).

³ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 414.

των προερχομένων κατὰ τὸ πλεῖστον, διότι ἐσπάνιζον τὰ χρηματικὰ κεφάλαια πρὸς προμήθειαν αὐτῶν ἄλλοθεν, καὶ ἐὰν ἦτο τοῦτο δυνατόν, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὰ ἀκίνητα¹. Οὕτω λοιπόν, κυρία οἰκονομικὴ βάσις τοῦ γάμου ἦτο ἡ προῖξ τῆς γυναικός, εἰς τὴν ὁποίαν προσετίθετο καὶ ἡ προῖξ τοῦ ἀνδρός.

Ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς προικὸς αὐτῆς τοῦ ἀνδρός εἰς τὰ προικοσύμφωνα διακρίνεται σαφῶς τὸ ὑπὸ τοῦ ἀνδρός ἢ τῶν συγγενῶν του συνιστώμενον πρὸς τὴν γυναῖκα ἐμπασιδίον. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐμπασιδίου εἰς τὰς πηγὰς ὡς χαρίσματος, δώρου, διακρινομένου τῆς κυρίως προγαμιαίας δωρεᾶς, ἀποδεικνύει καὶ οὗτος ὅτι ἀρχικῶς εἶχεν εἰσαχθῆ ὡς μία sponsalitia largitas, ἡ ὁποία σὺν τῷ χρόνῳ, κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, ἐξειλίχθη εἰς γαμικὴν παροχὴν μὲ κύριον χαρακτῆρα μιᾶς προκαταβολικῆς παροχῆς πρὸς τὴν μελλόνυμφον κέρδους ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου, καὶ αὐτὸ ἦτο τὸ θεμελιώδες χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐμπασιδίου, τουλάχιστον ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος.

Εἶναι ἀληθές ὅτι, πλὴν τῆς παροχῆς αὐτῆς πρὸς τὴν γυναῖκα, καὶ ὁ θεσμὸς τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς, δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ὅπως καὶ ἐπὶ γενοατοκρατίας. Ὡς δὲ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ θεσμὸς τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν δὲν ἀπετέλει συμβατικὴν παροχὴν, ἀλλὰ κέρδος ἐκ τοῦ νόμου ἀνῆκον εἰς τὴν γυναῖκα ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ τοῦ ἀνδρός, ταυτιζόμενον πρὸς τὸ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα τῆς συζύγου ἐπὶ τῆς κληρονομίας τοῦ ἀνδρός.

Τὸ γεγονὸς ὅμως τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεσμοῦ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τύπον, ἀφ' ἑνὸς μὲν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι λόγος ἐμποδίζων τὴν ὑπαρξιν παραλλήλως καὶ ἄλλης συμβατικῆς γαμικῆς παροχῆς πρὸς τὴν γυναῖκα ὅπως εἶχεν ἀποβῆ τὸ ἐμπασιδίον κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἴσως ἡ προγαμιαία δωρεὰ ἢ νὰ μὴ ἦτο ἐπαρκὴς πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς γυναικός, ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου, ἢ ἀκόμη νὰ ἦτο ἀποτέλεσμα εὐνοίας πρὸς τὰς γυναῖκας ἢ συνύπαρξις καὶ ἄλλης πρὸς αὐτὴν γαμικῆς παροχῆς, δηλαδὴ τοῦ ἐμπασιδίου. Θεωροῦμεν δὲ πιθανώτερον τὸ πρῶτον, ἥτοι ὅτι ἡ μορφή τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς,

¹ Τοῦτο φαίνεται εὐκρινῶς εἰς τὴν σύστασιν τῆς προικὸς τῆς γυναικός, ἀντικείμενον τῆς ὁποίας ἀπετέλουν ὅλα τὰ εἶδη περιουσίας, λ. χ. ἀγροί, ἄμπελοι, δένδρα ὁπωροφόρα, ζῶα, οἰκία, εἶδη ρουχισμοῦ κλπ., ἐνίοτε ρητῶς δηλουμένου εἰς τὰ προικοσύμφωνα, ὅτι τοῦτο γίνεται «κατὰ τὴν τάξιν τοῦ χωρίου», δηλαδὴ τὸ ἐπιτόπιον ἔθιμον. Οὕτω λ. χ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ ἐνθ' ἀν., 452 διὰ τὴν οἰκίαν. Παράρτημα 5 (ἔτ. 1607) καὶ 13 (ἔτ. 1608) διὰ τὰ δένδρα. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐστερεῖτο ὁ προικοδότης ὠρισμένων περιουσιακῶν στοιχείων, ἀντ' αὐτῶν ἔδιδε τὴν ἀξίαν των εἰς μετρητά, Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 397, Παράρτημα 44 (ἔτ. 1726), ἢ ἄλλο ἀντικείμενον Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, αὐτόθι, 452.

αυτέστι τὸ δικαίωμα πιστώσεως τῆς συζύγου ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς τῆς κληρονομησόμενης κατὰ τὸν θάνατόν του, ἦτο λίαν ἀβεβαία ἐξασφάλις τῆς γυναικὸς εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν. Διότι κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἦτο συνήθως μετριάς ἢ καὶ μετριωτάτης ἀξίας ἡ περιουσία τοῦ ἀνδρός, ἐφ' ὅσον ἔζων οἱ γονεῖς αὐτοῦ καὶ διετήρουν εἰς χεῖρας τὴν περιουσίαν των, καὶ ἀόριστον τὸ καταληφθὲν ὄντως ὑπὸ τούτων εἰς τὸν σύζυγον μερίδιον ἐξ αὐτῆς, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ἀβεβαία ἡ δυνατότης ἱκανοποιήσεως τῆς γυναικός, ὅταν λ.χ. ὁ γάμος ἐλύετο διὰ προαποφασιστοῦ θανάτου τοῦ ἀνδρός της, ἦτοι πρὸ τῆς περιελεύσεως εἰς αὐτὸν διὰ πράξεως ἐν ζωῇ ἢ διὰ κληρονομίας τοῦ μεριδίου του ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν γονέων του. Ἐνῶ ἐξ ἄλλου, ἡ σύζυγος ἅμα τῷ γάμῳ της εἰσέφερεν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς προικὸς ὅχι μόνον ποσοστὸν τι μικρὸν ἢ μέγα περιουσίας, ἀλλὰ κατὰ κανόνα ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ μερίδιόν της ἐπὶ τῆς πατρικῆς καὶ τῆς μητρικῆς της περιουσίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας, λυομένου τοῦ γάμου θανάτῳ αὐτῆς, εἴτε ὑπῆρχον εἴτε δὲν ὑπῆρχον τέκνα ἐκ τοῦ γάμου, ὁ σύζυγος ἐκέκτητο κατὰ τὸν κρατοῦντα τότε νόμον κληρονομικὸν μερίδιον.

Ἄλλ' ἐπὶ πλέον, κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, καὶ ὑποτιθεμένης ἀναλογίας τῶν περιουσιῶν τῶν δύο συζύγων, καὶ μόνη ἡ κατὰ τὸ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν νῆσον ὀθωμανικὸν δίκαιον τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς ὑπάρχουσα μεγάλη ἀνισότης τῶν κληρονομικῶν μεριδίων τῶν συζύγων μεταξύ των ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἀνδρός¹, εἶναι ἀρκετὴ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν διατήρησιν καὶ ἐξέλιξιν εἰς ἀληθῆ γαμικὴν παροχὴν τοῦ πρὸς τὴν γυναῖκα ἐμπασιδίου. Διότι ναὶ μὲν ἡ ἰσότης τῶν γαμικῶν κερδῶν τῶν συζύγων δὲν φαίνεται ἐπιζητουμένη τότε εἰς τὴν Χίον, ἀλλ' ὅμως διαφαίνεται ὅτι ἦτο, καὶ μάλιστα κατὰ παράδοσιν, ἐπιθυμητὴ μία ἀναλογία τουλάχιστον μεταξύ των². Ὁ τελευταῖος οὗτος λόγος ὑποθέτομεν ὅτι ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ τὴν αἰτίαν τῆς καταργήσεως τοῦ ἀπὸ τῆς γενοατοκρατίας κρατοῦντος ἐθίμου τῆς συστάσεως ἐμπασιδίου καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα, καὶ ὅτι ἡ ἀντίθεσις αὕτη ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ πρὸς τὴν γυναῖκα ἐμπασιδίου ἐπιβεβαιοῖ τὰ ἀνωτέρω.

Ὅπως καὶ ἐὰν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, εἶναι βέβαιον ὅτι τοιαύτη παρουσιάζεται ἐκ τῶν ἐγγράφων ἡ φύσις καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ ἐμπασιδίου κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον αὐτοῦ. Ὅτι δὲ προέχων σκοπὸς του ἦτο ἡ προκαταβολικὴ παροχὴ κέρδους πρὸς τὴν γυναῖκα ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου, νομίζομεν ὅτι ἐξάγεται ἀρκετὰ σαφῶς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀνακούφισις τῶν

¹ Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ κλῆρος τοῦ συζύγου ἦτο διπλάσιος τοῦ τῆς συζύγου.

² Νομίζομεν ὅτι ἐνδεικτικὸν τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως ἀποτελεῖ τὸ ἐν Παραρτήματι 23 ἔτ. 1690) ἔγγραφον.

βαρῶν τοῦ γάμου ἡδύνατο νὰ γίνη ἐπαρκῶς καὶ διὰ τῆς προικὸς τοῦ ἀνδρός, ἡ ὁποία συνιστᾶτο πολλάκις παραλλήλως πρὸς τὸ ἐμπασιδίον εἰς τὸ αὐτὸ προικοσύμφωνον.

Οὕτως, ὁ κατὰ τὴν τελικὴν ἐξέλιξιν καὶ μορφήν τοῦ ἐμπασιδίου κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν σκοπὸς αὐτοῦ ταυτίζεται μὲ τὸν τοῦ θεωρήτρου. Δὲν νομίζομεν ὅμως ὅτι ἐκεῖνο προῆλθεν ἐκ τούτου. Στηριζόμενοι εἰς τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἐμπασιδίου, εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν εἰς τὴν Χίον ἀπαντῶσαν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν παλαιότεραν μορφήν του ὡς δώρου συνιστωμένου ὄχι μόνον πρὸς τὴν νύμφην, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν γαμβρὸν (χωρὶς νὰ πρόκειται περὶ δευτέρου γάμου τῆς νύμφης), ὡς ἐπίσης παραβάλλοντες τοῦτο πρὸς τὸ ἐν Καρπάθῳ «μπατίκι» καὶ τὰ «μπατίκια» τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ἀπαντῶντα δῶρα, περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω, θεωροῦμεν πιθανώτερον ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐμπασιδίου ἀνάγεται εἰς τὴν συνήθειαν τοῦ νὰ δίδονται μικρὰ δῶρα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ εὐτυχοῦς οἰκογενειακοῦ γεγονότος τοῦ γάμου, τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ αὐξηθέντα κατ' ἀξίαν ἔλαβον τὸν τύπον τῶν δωρεῶν μνηστείας, μὲ τελικὴν κατάληξιν τὸν περιορισμὸν τῆς συστάσεως αὐτοῦ πρὸς μόνην τὴν νύμφην, καὶ μὲ σκοπὸν τὴν προστασίαν τῆς ὡς χήρας.

Καὶ ἤδη περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὅρου ἐμπασιδίον. Γενικῶς πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ τύπος ἐμπασιδίον καὶ πασιδίον δὲν ἀπαντᾷ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εἰς ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδος.

Ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν του, ἀποδεχόμεθα τὴν γνώμην τοῦ Πασπάτη¹ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν λέξιν ἔμβασις, ἔμπασις, κατὰ τὸ στασιδίον (στάσις) βρεσιδίον (εὐρεσις), κτησιδίον (κτησις) κλπ. Ὡς γνωστόν, εἰς διάφορα μέρη καὶ ξένα καὶ ἑλληνικὰ ἀρκετὰ γαμικὰ δῶρα ἔλαβον τὴν ὀνομασίαν των ἐκ τῆς πράξεως ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὁποίας ἐδίδοντο. Οὕτω λ.χ. ὠνομάσθη τὸ συζυγικὸν δῶρον εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὸ δηλούμενον διὰ τοῦ ὅρου *dismontaduræ* ἢ *descensuræ*, τὸ ὁποῖον ἐδίδετο εἰς τὴν μελλόννυμφον ὅταν αὕτη εἰσῆρχετο τὸ πρῶτον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ μαζὶ μὲ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ γάμου καὶ κατήρχετο ἀπὸ τὸ ἄλογον, διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν νέαν κατοικίαν². Εἰς τὴν Κάρπαθον τὰ λεγόμενα στεφανιάτικα, δῶρα διδόμενα κατὰ τὴν στέψιν³.

¹ Ἐνθ' ἀν., 148.

² FR. BRANDILEONE, Studi preliminari sullo svolgimento storico dei rapporti patrimoniali fra coniugi in Italia, εἰς τὸ Archivio Giuridico «Filippo Serafini», vol. VIII, fasc. II (1901), καὶ εἰς Scritti di Storia del diritto privato Italiano, I (Bologna, 1931), 313.

³ EMM. ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗ, Δωρικὸν Ψήφισμα Καρπάθου (Ἀθῆναι, 1878), 58. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Καρπαθιακά (Ἀθῆναι, 1896), 190. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ—ΝΟΥΑΡΟΥ, Νομικά Ἔθιμα τῆς νήσου Καρπάθου (Ἀθῆναι, 1926), 12 καὶ 32.

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἀρχικῶς εἰς τὴν Χίον ἴσως κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν μελ-
 λυνύμφων διὰ τὴν στέψιν ἢ κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσημον ἐπίσκεψιν των εἰς τὴν
 οἰκίαν τῶν πενθερῶν ἐδίδετο εἰς αὐτοὺς δῶρον, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη ἐμπασίδιον,
 ὅτι ἀκριβῶς ἐδίδετο κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς εἰσόδου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι
 τοιοῦτο ἔθιμον δὲν μᾶς παρεδόθη περὶ τῆς Χίου. Τουλάχιστον ὁ Κανελλάκης¹, ὁ
 ποῖος περιγράφει τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου τοῦ χωρίου Πυργί, δὲν ἀναφέρει τοιαύτην
 ἐνηθίαν. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔχει σημασίαν, διότι εἶναι δυνατόν τὸ μὲν ἔθιμον, τὸ
 ὁποῖον ἦτο ἄλλως τε παλαιότατον, νὰ ἐλησμονήθῃ εἰς τὴν Χίον, νὰ παρέμεινε
 ὅμως ἐξ αὐτοῦ ἡ ὀνομασία τῆς παροχῆς.

Τοιοῦτο ἔθιμον καὶ ὀνομασίαν εὐρίσκομεν εἰς τὴν Κάρπαθον, ὅπου ὑπὸ τῆς
 πενθερᾶς προσφέρονται δῶρα εἰς τὸν γαμβρὸν τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν συνο-
 δευόμενος οὗτος ὑπὸ τῆς γαμηλίου πομπῆς ἔχει φθάσει εἰς τὸ κατώφλιον τῆς νυμ-
 φικῆς οἰκίας καὶ πρόκειται νὰ «ἔμβῃ» εἰς αὐτὴν διὰ νὰ γίνῃ ἡ στέψις. Τὰ δῶρα ὅμως
 αὐτὰ ἀποτελοῦν ἐκεῖ συμβολικὴν δωρεάν, καὶ οὐχὶ ἀληθῆ γαμικὴν παροχήν, καὶ ὀνο-
 μάζονται ἐμβατίκια². Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ὡς πρὸς τὸν λόγιον τύπον τοῦ ὅρου
 εὐρισκόμεθα πρὸ μιᾶς πολυτυπίας, ἀφοῦ ἐκ τῆς ἰδίας λέξεως ἔμβασις, εἴσοδος, ἔχο-
 μεν τὴν παραγωγὴν δύο διαφορετικῶν τύπων, ἥτοι τοῦ ἐμβατίκιον καὶ τοῦ ἐμπασίδιον.

Ὡς πρὸς τοὺς δημῶδεις ὅμως τύπους τοῦ ὅρου ἐμπασίδιον, ἐμπατίκι, ἐμπατι-
 κιόν, μπατίκια, οὗτοι εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς δημῶδεις τύπους τοῦ ἐμβατικίου.
 Οὕτως εἰς τὴν Κάρπαθον ὁ δημῶδης τύπος τοῦ ἐμβατικίου εἶναι ἐμπατίκι³. Ὡς
 σημειωθῇ ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην, ἴσως καὶ ἄλλαχοῦ, ἀπαντᾷ ὁ ὅρος
 μπατίκια πρὸς δήλωσιν γαμικῶν δώρων διδομένων εἰς ἀμφοτέρους τοὺς νεονύμ-
 φους παρὰ τῶν γονέων ἑνὸς ἐκάστου αὐτῶν, ἀλλὰ πάντοτε πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν
 τέκνον⁴. Εἰς τὴν Ἀνατ. Κρήτην μπατίκια ἔδιδαν καὶ εἰς τὸ νεοφώτιστον παιδίον
 καὶ εἰς τοὺς χειροτονουμένους ἱερωμένους⁵.

¹ Ἐνθ' ἄν., 140.

² ΕΜΜ. ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗ, Δωρικὸν Ψήφισμα, ἔνθ' ἄν., 58. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Καρπαθιακά, ἔνθ' ἄν., 190. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ—ΝΟΥΑΡΟΥ ἔνθ' ἄν. Ὡς ἀληθὴς γαμικὴ παροχὴ (ἄνευ ὅμως τῆς ὀνο-
 μασίας) ἀπαντᾷ αὕτη εἰς τὰ χωρία τῆς περιφερείας Μονεμβασίας, ὅπου μετὰ τὴν στέψιν
 προκειμένου νὰ εἰσέλθῃ τὸ πρῶτον ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, πρὶν αὕτη κατέβῃ
 τοῦ ἵππου (διότι μετέβαινεν ἐφιππος) ὁ πατὴρ τοῦ γαμβροῦ τῆς συνίστα παροχὴν ἀποτελουμέ-
 νην ἐκ ζώων ἢ δένδρων, καὶ τότε μόνον ἀφίππευεν αὕτη καὶ εἰσήρχετο εἰς τὸν οἶκον. (Ἐπι-
 θεώρησις «Ὡς» Περιοδ. Β'. Ἔτος Γ', Ἀριθ. 5 (Δεκέμβριος, 1947), 12.

³ Ζωγράφειος Ἀγών (Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως), Α' (Κων-
 σταντινούπολις, 1891), 322.

⁴ Βλέπε ὅμως καὶ Ν. ΠΟΛΙΤΟΥ, Λαογραφικὰ Σύμμικτα, Γ' (Ἀθῆναι, 1931), 240, σημ. 4.

⁵ Αἱ πληροφορίες περὶ τοῦ ἐθίμου αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην προέρχονται ἐκ τοῦ
 Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ἐξ ἄλλου, καὶ τοῦ ὅρου ἐμβατίκιον, δηλαδή τοῦ ἐμφυτευτικοῦ τελέσματος καὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ τέλους, οἱ δημώδεις τύποι εἶναι ἐμπατίκια, μπατίκι. Οὕτως εἰς τὴν Χίον¹, Κέρκυραν², Νάξον³, Κορώνην (Πυλίας)⁴, Ἄνδρον⁵ καὶ ἄλλαχοῦ.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐμπασίδιον ἔχομεν καὶ ἀπόφασιν τῆς 11 Φεβρουαρίου 1830 τῶν γερόντων καὶ προεστῶν τῆς Κοινότητος τοῦ χωρίου Καταρράκτης⁶. Φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς γάμους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐζητοῦντο ὑπερβολικὰ ἐμπασίδια ἐκ μέρους τῆς νύμφης, καὶ ἠναγκάσθη ἡ κοινότης αὕτη νὰ προβῇ εἰς τὸν καθορισμὸν ἑνὸς maximum τοῦ ἐμπασιδίου, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατο, κατὰ τὴν ἀπόφασιν, νὰ ὑπερβαίνη τὰ 200 γρόσια, ἐπὶ ἀπειλῇ κατὰ τῶν ζητούντων ἀνωτέρας ἀξίας τῶν 200 γροσίων τῆς πληρωμῆς προστίμου εἰς μὲν τὸν Ζαμπίτην 1500 γροσίων, εἰς δὲ τὴν χωριοεκκλησίαν 1000 γροσίων. Ἀκυρότης ὅμως τῆς ἀντιθέτου τυχὸν πρὸς τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν συμφωνίας δὲν ἀπαγγέλλεται.

Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἀξία μνείας εἶναι προσέτι ἡ φράσις « νὰ δίνουν καὶ διὰ ἐμπασίδιον, ἤγουν διὰ προτιμὴν γρ. 200 ». Δηλαδή τὸ ἔγγραφον ἐξομοιοῖ κατ' οὐσίαν τὸ ἐμπασίδιον πρὸς τὴν προτιμὴν. Ὁ Ζολώτας⁷ σχολιάζων τὸ ἔγγραφον αὐτὸ γράφει ὅτι πρόκειται περὶ προγαμιαίας δωρεᾶς, ἡ ὁποία ἐκαλεῖτο ἀνέκαθεν ἐμπασίδι ἢ προτιμή, τουτέστι, κατ' αὐτόν, πρόκειται περὶ ταυτοσήμων ὅρων, διὰ τῶν ὁποίων δηλοῦται ἡ προγαμιαία δωρεά.

Καίτοι ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Ζολώτα ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τὴν διατύπωσιν τοῦ ἀναφερομένου ἀνωτέρω ἐν σελ. 43 καὶ ἐν τῷ Παραρτήματι 66 (ἔτ. 1804) δημοσιευομένου προικοσυμφώνου, ἐν τούτοις νομίζομεν ὅτι ἐκ τοῦ ἔγγραφου τοῦ 1830 δὲν προκύπτει, ὥς φρονεῖ οὕτως, ὅτι τὸ ἐμπασίδιον καὶ ἡ προτιμή ἦτο εἷς καὶ ὁ αὐτὸς θεσμός, ἀλλ' ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ δύο θεσμῶν, ἀναλόγων ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρᾶξιν καὶ τὸ πρόσωπον πρὸς τὸ ὁποῖον ἐπεδίδοντο. Ἡ ἀκρίβεια αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου προτιμή, περὶ τῆς ὁποίας εὐθὺς ἀμέσως.

¹ «Ἐμπατήκια» εἰς ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1743, εἰς Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Χιακὰ Χρονικά, Α', 130

² ΦΡ. ΑΛΒΑΝΑ, ἐνθ' ἀν.

³ Π. ΖΕΡΑΕΝΤΗ, Φεουδαλικὴ Πολιτεία ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ (Ἐρμούπολις, 1925), 18.

⁴ «Μπατίχι».

⁵ Α. ΠΑΣΧΑΛΗ, Ἀνδριακὸν Γλωσσάριον (Ἀθῆναι, 1933) εἰς λ. μπατίκι.

⁶ Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν., Γ' (μέρος β), 678 ὑποσ.

⁷ Αὐτόθι.

§ 6. Προτιμή.

Καὶ τὸν ὅρον *προτιμή* ἀνευρίσκομεν πολὺ διαδεδομένον εἰς τὰ χιακὰ ἔγγραφα τοῦ 17ου, 18ου ὥς καὶ τοῦ 19ου αἰῶνος, τόσον εἰς ἐνικὸν ὅσον καὶ εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν (*προτιμές*)¹.

Ὁ Πασπάτης² τὸν θεωρεῖ ὡς προερχόμενον ἐκ τῆς ἐλληνικῆς λέξεως *προτιμία* σημαίνουσης τὴν προτίμησιν, καὶ τοῦ *προτιμίου*, ἀρραβῶνος. Πράγματι δὲ εἰς ἐκδεδομένον ὑπὸ τοῦ Κανελλάκη προικοσύμφωνον τοῦ ἔτους 1685³, ὡς καὶ εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 58 (ἔτ. 1746) γίνεται χρῆσις καὶ τοῦ ὅρου *προτίμησις* πρὸς δήλωσιν τῆς προτιμῆς. Κάτωθι δὲ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ προικοσυμφώνου ὁ Κανελλάκης ἀναγράφει εἰς σχόλιον, ὅτι ἐπειδὴ «ἐπροτίμησε τὴν κόρην μεθ' ἧς συναλάττεται, διὰ ταῦτα καὶ οἱ γονεῖς αὐτῆς τῆς προικίζουσιν τὸ χωράφι τοῦ Κάμπου, τὸ ὁποῖον εἶναι πλέον ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου ἐπρόκειτο νὰ τὴν προικίσουν». Εἰς ἄλλο δὲ μέρος ὁ ἴδιος χαρακτηρίζει τὴν προτιμὴν ὡς δῶρον προγαμιαῖον. Τέλος ὁ Ζολώτας, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω⁴, θεωρεῖ τὴν προτιμὴν ὡς προγαμιαίαν δωρεὰν καὶ τὴν ταυτίζει πρὸς τὸ ἐμπασίδιον. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ μὲν ἐξήγησις τοῦ Πασπάτη εἶναι πολὺ ἀόριστος, αἱ δὲ δύο ἄλλαι ἐρμηνεῖαι τοῦ Κανελλάκη ἀσυμβίβαστοι μεταξύ των.

Προκειμένου ἤδη νὰ προβῶμεν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σημασίας τοῦ ὅρου εἰς τὴν Χίον ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως, ἃς σημειωθῇ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ὅτι εἰς ὀλίγα μόνον ἀπὸ τὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα τὸν χρησιμοποιοῦν, καὶ ἐξ ὠρισμένης περιφερείας προερχόμενα, δίδεται ἐξήγησις τις αὐτοῦ, ἀλλὰ ὅλως ἀνεπαρκής, καὶ ἐπομένως ἐξ ἄλλων κυρίως στοιχείων, ἐμμέσως, θὰ ἐπιχειρηθῇ ὁ προσδιορισμὸς του. Καὶ εἰδικώτερον, πρέπει νὰ βασισθῶμεν εἰς τὸ ὅλον περιεχόμενον τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν ἔγγράφων, βοηθούμενοι ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν σημασίαν ἣν εἶχεν ὁ ὅρος εἰς ἄλλας νήσους, εἰς τὰς ὁποίας συναντᾶται.

Ἄς ἴδωμεν πρῶτον τὸ περιεχόμενον τῶν ἔγγράφων. Εἰς ὅλα τὰ ἔγγραφα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος, εἰς τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος, ἡ προτιμή ἀποτελεῖ

¹ Εἰς ἐνικὸν «*προτιμή*» βλ. εἰς Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄν., 405, Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἄν., 34. Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἄν., καὶ εἰς τὰ ἐν Παραρτήματι 35 (ἔτ. 1724), 42 (ἔτ. 1725), 43, 44 (ἔτ. 1726), 53 (ἔτ. 1737), 58 (ἔτ. 1746), 66 (ἔτ. 1804) κ. ἄ. Εἰς πληθυντικὸν «*προτιμές*» Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄν., 397, 451, 456, εἰς τὸ ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ προικοσύμφωνον εἰς Ἑφημερίδα «*Παγχιακή*», ἀριθ. φύλλ. 257 τῆς 27 Ἀπριλίου 1911 καὶ εἰς τὰ ἐν Παραρτήματι 1 (ἔτ. 1601), 3, 4 (ἔτ. 1606), 5, 8 (ἔτ. 1607), 9, 13 (ἔτ. 1608), 14 (ἔτ. 1612), 20 (ἔτ. 1679), 45 (ἔτ. 1734), 49 (ἔτ. 1736), 54 (ἔτ. 1737) κ. ἄ.

² Ἐνθ' ἄν., εἰς λέξιν *προτιμή*.

³ Ἐνθ' ἄν., 414.

⁴ Σελ. 41.

παροχήν, ἡ ὁποία συνιστᾶται κατὰ κανόνα διὰ τοῦ προικοσυμφώνου ὑπὸ τῶν προικοδοτῶν γονέων τῆς νύμφης, οὐδέποτε δὲ ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ ἢ τῶν συγγενῶν του πρὸς αὐτήν, πάντοτε δὲ ἡ σύστασις τῆς ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ πρόσωπον, πρὸς τὸ ὁποῖον συνιστᾶται καὶ ἡ προῖξ τῆς γυναικός. Πρὸς διασάφησιν τοῦ τελευταίου αὐτοῦ προσθέτομεν ὅτι ἡ προῖξ εἰς τὰ προικοσύμφωνα τῆς Χίου συνιστᾶτο ὑπὸ τοῦ προικοδότου—κατὰ τὰς ἐκφράσεις τῶν ἐγγράφων—εἴτε πρὸς «τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρόν», εἴτε πρὸς «τὴν νύμφην καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὸν γαμβρόν», εἴτε πρὸς «τὸν γαμβρόν διὰ πρόσωπον (λογαριασμόν) τῆς νύμφης», εἰς ἄλλα δὲ προικοσύμφωνα πρὸς μόνην τὴν νύμφην, χωρὶς ὅμως ἡ διαφορὰ τῶν χρησιμοποιουμένων ἐκφράσεων τούτων νὰ ἔχῃ καὶ οὐσιαστικὴν σημασίαν.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ διὰ τὴν προτιμήν. Εἰς ἕκαστον προικοσύμφωνον εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει σύστασις καὶ προτιμῆς, γίνεται αὕτη πρὸς ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ πρόσωπα ἢ τὸ πρόσωπον, πρὸς τὸ ὁποῖον συνιστᾶται καὶ ἡ προῖξ. Οὕτως, ἐὰν ἡ σύστασις τῆς προικὸς ἐγίνετο πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς συζύγους, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, καὶ ἡ προτιμὴ συνιστᾶτο ὁμοίως πρὸς τοὺς ἰδίους¹. Ἐὰν ἡ σύστασις τῆς προικὸς ἀπηυθύνετο πρὸς μόνην τὴν νύμφην, πρὸς μόνην αὐτὴν ἐγίνετο καὶ ἡ σύστασις τῆς προτιμῆς².

Ἐχομεν ὅμως καὶ τὴν σύστασιν προτιμῆς ὑπὸ μητρὸς πρὸς θυγατέρα οὐχὶ διὰ προικοσυμφώνου, ἀλλὰ δι' ἄλλου ἐγγράφου³, διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται συγχρόνως δωρεὰ τῆς μητρὸς καὶ πρὸς υἱόν τῆς ἀκινήτου ἐκ τῆς ἐπικτήτου αὐτῆς περιουσίας. Εἰς αὐτὸ δὲν παρίσταται σύζυγος τῆς θυγατρὸς, πρὸς τὴν ὁποίαν παρέχεται ἡ προτιμή, ἀλλ' οὔτε ἀκόμη προκύπτει ἐκ τοῦ ἐγγράφου, ἐὰν ἡ θυγάτηρ αὕτη ἦτο ἔγγαμος ἢ ὄχι.

Ἀντιθέτως, ἡ πρὸς τὸν γαμβρόν διδομένη προῖξ ἐκ μέρους τῶν γονέων του ἢ τοῦ ἀδελφοῦ συνιστᾶτο πάντοτε πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν γαμβρόν, οὐχὶ δὲ καὶ πρὸς τὴν νύμφην⁴. Τὸ δὲ ἐμπασίδιον, καὶ ὅταν συνωμολογεῖτο παρὰ τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ, συνιστᾶτο πρὸς μόνην τὴν νύμφην, καὶ ὄχι καὶ πρὸς τὸν γαμβρόν⁵ ἐξαιρέσει τριῶν προικοσυμφώνων, εἰς τὰ ὁποῖα φέρεται ὅτι ἡ σύστασις τοῦ ἐμπα-

¹ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 396/7, 404/5, 413/4, 451, 456.

² Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 33/4, Ἑφημερὶς «Παγχαϊκή», ἀρ. φύλλ. 257 τῆς 20 Ἀπριλίου 1911 *Παράρτημα* 35 (ἔτ. 1724), 42 (ἔτ. 1725), 43, 44 (ἔτ. 1726), 45 (ἔτ. 1734), 49 (ἔτ. 1736), 53, 54, 55 (ἔτ. 1737), 58 (ἔτ. 1746).

³ *Παράρτημα* 56 (ἔτ. 1737).

⁴ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 414, *Παράρτημα* 42 (ἔτ. 1725), 45 (ἔτ. 1734), 62 (ἔτ. 1760), Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 34.

⁵ *Παράρτημα* 16 (ἔτ. 1628), 18 (ἔτ. 1672), 21 (ἔτ. 1689), 24 (ἔτ. 1690), 33 (ἔτ. 1714), 44 (ἔτ. 1726), 45 (ἔτ. 1734) καὶ ἰδίᾳ 62 (ἔτ. 1760) κ. ἄ.

σιδίου γίνεται πρὸς τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρόν¹. Προφανῶς εἰς τὰ τελευταῖα αὐτὰ πρόκειται περὶ νομικῆς ἀκυρολογίας, — καὶ αἱ ἀκυρολογίαι δὲν ἦσαν σπάνιαι εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — καθ' ὅσον, ὡς εἶδομεν, τὸ ἐμπασίδιον ἀπετέλει περιούσιαν μόνης τῆς γυναικός.

Ἐξ ἄλλου, ἀντικείμενον τῆς προτιμῆς οὐδέποτε εἶναι κινητά, ἀλλὰ μόνον ἀκίνητα ἢ δένδρα². Καὶ εἰς ἄλλα μὲν προικοσύμφωνα ἀντικείμενον τῆς προτιμῆς εἶναι μόνον δένδρα³ ἢ ὠρισμένα, ἓνα ἢ δύο, ἀκίνητα⁴, εἰς ἄλλα ὅμως ὡς προτιμῆς συνιστῶνται συνήθως ὅλα σχεδὸν ἢ ὅλα ἐν γένει τὰ ἀκίνητα, ὅσα διὰ τοῦ προικοσυμφώνου δίδονται εἰς τὴν προικιζομένην⁵.

Εἰδικώτερον, εἰς τ' ἀρχαιότερα γνωστὰ εἰς ἡμᾶς προικοσύμφωνα, τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος, γίνεται σαφὴς διαστολὴ τῶν ἀκινήτων καὶ

¹ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 414, Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 34, καὶ *Παράρτημα* 39 (ἔτ. 1725). Περὶ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ βλέπε ἀνωτέρω σελ. 42 σημ. 5.

² Γίνεται διάκρισις εἰς τὸ κείμενον μεταξὺ ἀκινήτων καὶ δένδρων, διότι εὐρισκόμεθα εἰς τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας καὶ δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι κατὰ τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ρωμαϊκόν, εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις τὰ δένδρα ἀποτελοῦν ιδιοκτησίαν διακρινομένην τῆς τοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον φυτευθῇ καὶ ριζοβολήσῃ. Ἐφηρμόζοντο ἐπ' αὐτῶν διαφορετικοὶ νομικοὶ κανόνες, καὶ δὲν ἴσχυε πάντοτε ὁ κανὼν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου «τὰ ἐπικείμενα εἶκει τοῖς ὑποκειμένοις» (B. 50.1.6 § 12 «τὸ δένδρον τῇ γῇ συννπάγεται»), ἀλλὰ τὰ δένδρα ἐθεωροῦντο κατὰ τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὡς κινητὰ καὶ δυνάμενα ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενον ἰδίας ιδιοκτησίας, ἴσχυον δ' ἐπ' αὐτῶν καὶ ἰδιαίτεροι κανόνες κληρονομικῆς διαδοχῆς. (Βλ. ἀρθρ. 1019, 1020 Ἀστικοῦ Ὀθωμ. Κώδ., ἀρθρ. 25 τοῦ περὶ Γαιῶν νόμου τῆς 7 Ραμαζάν 1274 (1856), εἰς Μ. ΚΑΡΑΤΖΙΔΟΥ, Ἑρμηνεία τοῦ περὶ Γαιῶν νόμου ἐν Τουρκίᾳ (Ἀθῆναι, 1913), 28 καὶ 15, σημ. 1. Ν. ΕΛΕΥΘΕΡΙΔΟΥ, Ἡ ἀκίνητος ιδιοκτησία ἐν Τουρκίᾳ (Ἀθῆναι, 1903, 102 ἐπ.). — Καὶ ταῦτα ἀσχέτως πρὸς τὸ μὴ ἐρευνηθὲν ἀκόμη ἐπαρκῶς ζήτημα τῆς κυριότητος τῶν δένδρων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δημῶδες δίκαιον. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ βλέπε F. MAROI, Tracce di diritto bizantino nelle consuetudini del Dodecaneso, εἰς Atti del V Congresso Internazionale, εἰς Studi Bizantini, V, I (Roma, 1939), 676/7. — Περὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου βλ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Ἐμπράγματον δίκαιον, § 154 σημ. 2. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερόμενα παραδείγματα χωριστοῦ δικαιώματος ἐπὶ τῶν δένδρων ἀπαντῶντος εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα Βυτίαν, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ὡς δικαίωμα ἐπιφανείας, δὲν νομίζομεν ὅτι ἀπετέλει τοιοῦτο καὶ ἡδύνατο νὰ σχετίζεται μὲ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἦτο ἀρχικῶς δικαίωμα κυριότητος ἐπ' αὐτῶν.

³ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 397, 405, 414.

⁴ Π. Χ. Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., 34, *Παράρτημα* 35 (ἔτ. 1724), 42 (ἔτ. 1725), 49 (ἔτ. 1736), 53, 54, 55 (ἔτ. 1737).

⁵ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 451, 456, Ἐφημερίς «Παγχιακή», ἀριθ. φύλλ. 257, τῆς 20 Ἀπριλίου 1911, *Παράρτημα* 14 (ἔτ. 1612), 19 (ἔτ. 1677), 45 (ἔτ. 1734).

δένδρων τῶν διδομένων ὡς προτιμὲς ἀπὸ τῶν παρεχομένων ὡς μερίδιον ἢ ἀδελφομοίριον¹. Συνήθως τὰ δεύτερα² δὲν εἰδικεύονται³, ἀλλ' ἀναφέρονται περιληπτικῶς κατὰ γένος⁴ διὰ τῆς φράσεως « ἀπὸ τ' ἀπομείνοτά μου πράγματα ἡμερα καὶ ἄγρια δέντρα (ἢ καὶ πᾶν ἕτερα, δωρεές, χαρίσματα) νὰ παίρῃ ἀδελφικὴν μερίδα »⁵. Προκειμένου δὲ περὶ τῶν διδομένων ὡς προτιμὲς, καὶ ὅταν περιγράφονται ἀτομικῶς, οὐδέποτε δηλοῦται ὁ τίτλος κτήσεως τῶν προικιζόντων γονέων. Διὰ τὰ διδόμενα ὅμως ὡς μερίδιον καὶ περιγραφόμενα ἀτομικῶς, συνήθως καθορίζεται οὗτος, ποτὲ δὲ δὲν ἀπαντᾷ ὡς τίτλος κτήσεώς των ἢ γονικὴ κληρονομία, ἀλλὰ μόνον πράξεις ἐν ζωῇ ἢ κληρονομία παρ' ἄλλων προσώπων, πλὴν ἀνιόντων τῶν προικιζόντων γονέων⁶.

Ἐκτὸς αὐτῶν, εἰς οὐδὲν ἀπὸ τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς προικοσύμφωνα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι μόνον τέκνον τῶν προικιζόντων γονέων ἦτο ἢ προικιζομένη ὑπάρχει ἢ σύστασις προτιμῆς⁷.

Ἐξ ἄλλου δὲ εἰς ἐν τῶν ἀρχαιοτέρων προικοσυμφώνων, τὸ ἐν Παραρτήματι 14 (ἔτ. 1612), καίτοι ὑπάρχει, πλὴν τῆς προικιζομένης ὀρφανῆς μητρὸς θυγατρὸς, καὶ υἱός, ἐν τούτοις ἐπιδίδονται ὑπὸ τοῦ προικιστοῦ πατρὸς ὡς « προτιμὲς καὶ προυκί », ἄνευ ἰδιαίτερας περιγραφῆς αὐτῶν κατ' εἶδος, « ὅ,τι ἐπῆρεν ἀπὸ τῆς γυναίκας του ». Δηλαδὴ συνιστῶνται ὡς προτιμὲς ὅλα τὰ ἀκίνητα καὶ δένδρα ὅσα εἶχε λάβει ὁ προικοδότης πατήρ ὡς προῖκα κατὰ τὸν γάμον του μετὰ τῆς μητρὸς τῆς προικιζομένης, ἐξαιρέσει μιᾶς οἰκίας, καὶ τοῦτο διότι ὁ γαμβρὸς δὲν τὴν ἤθελεν. Ἄντ' αὐτῆς ὅμως ὁ πενθερὸς δίδει ἄλλο ἰδικόν του ἀκίνητον. Ἐπίσης συνιστᾷ οὗτος ὡς προῖκα καὶ τὸ προυκί τῆς μητρὸς της, ἥτοι τὴν ἐκ κινητῶν προῖκα της. Τελευταῖον δέ, διὰ τοῦ προικοσυμφώνου αὐτοῦ τῆς συνιστᾷ ὡς προῖκα ἐκ τῆς

¹ Π. χ. *Παράρτημα* 1 (ἔτ. 1601), 3, 4, 6 (ἔτ. 1606) κ. ἄ.

² Ἀλλὰ καὶ αἱ προτιμαί, λ. χ. *Παράρτημα* 8 (ἔτ. 1607), 12 (ἔτ. 1608), 14 (ἔτ. 1612).

³ Οὐχ' ἦττον ὅμως ἐνίοτε καὶ αὐτὰ περιγράφονται ἀτομικῶς, ὡς π. χ. εἰς τὰ ἐν *Παραρτήματι* 1 (ἔτ. 1601) καὶ 3 (ἔτ. 1606) προικοσύμφωνα. Μάλιστα εἰς τὸ πρῶτον τὸ ἴδιον ἀκίνητον ἐν μέρει μὲν (ὀργυιές-γ-) δίδεται ὡς προτιμή, κατὰ δὲ τὸ ὑπόλοιπον ὡς μερίδιον.

⁴ Ἡ λέξις « πράγματα » εἰς τὰ χιακὰ προικοσύμφωνα σημαίνει ἀκίνητα.

⁵ Π. χ. *Παράρτημα* 6, 7, 8, 10, 12 (ἔτ. 1607), 35 (ἔτ. 1724) κ. ἄ.

⁶ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄν., 404, ἡ κληρονομία τοῦ συζύγου, *Παράρτημα* 1 (ἔτ. 1601), 4 (ἔτ. 1606), ἀγορά, 9 (ἔτ. 1608) ἀνταλλαγή.

⁷ Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἄν., 480/1, *Παράρτημα* 15 (ἔτ. 1613), 16 (ἔτ. 1628), 18 (ἔτ. 1672), 27 (ἔτ. 1691), 33 (ἔτ. 1714), 39 (ἔτ. 1725). Ἀλλὰ καὶ ὅταν ὑπάρχουν περισσότερα τέκνα, ἄλλοτε μὲν συνιστῶνται προτιμὲς εἰς τὴν προικιζομένην (λ. χ. *Παράρτημα* 49 (ἔτ. 1736), 54, 55, 56 (ἔτ. 1737), ἄλλοτε δὲ ὄχι (π. χ. *Παράρτημα* 20 (ἔτ. 1679), 22 ἔτ. 1690), 46 (ἔτ. 1735), 66 (ἔτ. 1804).

ιδικῆς του ἐπικτήτου περιουσίας ἐλάχιστόν τι, « ἓνα ζωνάρι, τὸ ἔκαμεν ὁ ἀπὸς πεθερός ».

Προσέτι εἰς τὰ ἐν Παραρτήματι 3 (ἔτ. 1606) καὶ 6 (ἔτ. 1607), ἀντὶ τῶν κτημάτων εἰς τὸ πρῶτον, καὶ τοῦ προικίου εἰς τὸ δεύτερον τῆς ἀποβιωσάσης μητρὸς τῆς προικιζομένης καὶ συζύγου τοῦ προικοδότου, τὰ ὅποια εἶχεν ἀπαλλοτριώσει οὗτος, συνιστῶνται ὑπὸ τοῦ πατρὸς ὡς προῖξ ἄλλα ἰδικά του ἀκίνητα.

Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 41 (ἔτους 1725) προικοσύμφωνον, ὅπου προικίζει ἡ χήρα μήτηρ, προκειμένου περὶ τῶν ἀκινήτων δὲν ἀναφέρεται μὲν ὁ ὅρος « προτιμές », ἀντ' αὐτοῦ ὅμως ὑπάρχει ἡ ἔκφρασις « . . . παραδίδουσιν πρὸς αὐτὴν τὴν Κυριακοῦν διὰ προῖκα καὶ μερίδιον ἀπὸ τῆς μητέρας της κατὰ τὴν τάξιν τοῦ χωρίου . . . ».

Τέλος εἰς προικοσύμφωνα, ἀλλὰ μόνον ἐκ τοῦ χωρίου Καλαμωτῆς¹, ὑπάρχει ἐν τῷ τμήματι τῷ ἀφορῶντι τὴν σύστασιν τῆς προικὸς τῆς νύμφης πανομοιότυπος ἡ φράσις « καὶ διὰ χάριν προτιμές ».

Αὐτὰς τὰς εἰδήσεις παρέχουν τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔγγραφα σχετικῶς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς προτιμῆς.

Ἀναφορικῶς ἤδη πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως *προτιμή*, πλὴν τῆς Χίου, ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ εἰς τὴν Σύμην² καὶ εἰς τὴν Κάρπαθον, ὅπου ἀπαντᾷ καὶ εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν « προτιμές »³, ἴσως δὲ καὶ εἰς ἄλλας τῶν Δωδεκανήσων. Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ἐκτὸς τῆς λέξεως *προτιμή*, γίνεται χρῆσις εἰς τὴν Χίον μὲ τὴν ἰδίαν σημασίαν καὶ τῆς λέξεως « προτίμησις », ἡ ὅποια συναντᾶται καὶ εἰς τὴν Λέρον⁴.

Τὸν ὅρον ὅμως *προτιμή* ἀνευρίσκομεν ἅπαξ καὶ εἰς ἐλληνικὸν προικοσύμφωνον τοῦ 12ου αἰῶνος, κατὰ σύμπτωσιν, τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας⁵. Τὸ προικοσυμβόλαιον αὐτὸ τοῦ ἔτους 1166, συντεταγμένον κατὰ τὸν τύπον τῶν προικοσυμβολαίων τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας⁶, εἰς τὸ δεύτερον μέρος περιέχει τὴν σύστασιν τῆς προικὸς, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ πατὴρ τῆς νύμφης, καὶ ἡ ὅποια ἔκαλεῖτο τότε ἐκεῖ *ἀντιπροίκιον*. Ὁ προικοδότης πατὴρ ἀφοῦ δίδει εἰς τὸν γαμβρὸν ὠρισμένα εἶδη ἐνδυμασίας, ἔπειτα παρέχει καὶ εἰς τὴν θυγατέρα του διάφορα εἶδη ρουχισμοῦ ὡς καὶ

¹ Παραρτήμα 24 (ἔτ. 1690), 26, 28, 29 (ἔτ. 1691).

² Βλ. Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, Ἡ ὁρθόδοξος Κοινότης τῆς νήσου Σύμης, εἰς περιοδικὸν ὃ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, ΚΕ' (Κωνσταντινούπολις, 1895), 159.

³ Ζωγράφειος Ἀγών, ἐνθ' ἀν., Α' 325, Ε. ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗ, Καρπαθιακά, ἐνθ' ἀν., 123, 211.

⁴ Ὡς ἀναφέρει ὁ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΛΟΣ, ἐνθ' ἀν., 67.

⁵ TR. TRINCHERA, Syllabus graecarum membranarum (Neapoli, 1865) 224.

⁶ Περὶ τοῦ τυπικοῦ αὐτῶν βλ. G. FERRARI, I documenti greci medioevali di diritto privato dell'Italia meridionale (Leipzig, 1910), 63 ἐπ.

ἀκίνητα, εἰς τὸ τέλος δὲ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀκινήτων προσθέτει « καὶ ἔχη αὐτα προτιμή »¹. Ἀλλὰ καὶ τὸ μοναδικὸν αὐτὸ ἔγγραφον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν προσθέτει νέον τι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ ὅρος προτιμή εἶναι λέξις καθαρῶς ἐλληνικὴ καὶ ὅτι οὗτος ἀνάγεται εἰς πολὺ παλαιότεραν ἐποχὴν ἀπὸ τοὺς χρόνους μὲ τοὺς ὁποίους ἀσχολούμεθα ἤδη.

Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀνωτέρω, νομίζομεν ὅτι δὲν δύνανται ν' ἀντιταχθοῦν σοβαραὶ ἀντιρρήσεις, ὅτι εἰς τὰ χιακὰ αὐτὰ προικοσύμφωνα ὑπάρχουν ἴχνη καὶ λείψανα τοῦ ἔθιμου τῆς πρωτοκόρης ἢ κανακαρᾶς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου χρησιμοποιοῦνται οἱ ὅροι *προτιμή* ἢ *προτιμές* καὶ *προτίμησις*. Τὸ ἔθιμον αὐτὸ ἴσχυεν εἰς διαφόρους νήσους τῶν Δωδεκανήσων, μετὰ τῶν ὁποίων τὰ κληρονομικὰ καὶ οἰκογενειακὰ ἔθιμα τῆς Χίου φαίνεται ὅτι εἶχον ἄλλοτε πολλὴν ὁμοιότητα.

Εἰς τὰς νήσους αὐτάς, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου, ἐγίνετο διάκρισις μεταξὺ τῆς γονικῆς περιουσίας, ἥτοι τῆς προερχομένης ἐκ τῶν ἀνιόντων τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς, ἀπὸ τῆς ἐπικτήτου, τῆς κτηθείσης ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν γονέων, λ.χ. ἐξ ἀγορῶν, δωρεῶν κλπ. Καὶ εἰς μὲν τὴν Κάρπαθον, κατὰ τὸ ἔθιμον αὐτό, ὁ πρῶτος υἱός, *κανακάρης*, ἐφ' ὅσον ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ πρὸς πατρὸς πάππου του, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὸν κανόνα, ἐκληρονόμει ὁλόκληρον τὴν προγονικὴν ἐκ πατρὸς προερχομένην ἀκίνητον περιουσίαν². Ἐπίσης καὶ ἡ πρώτη κόρη, *κανακαρά* ὀνομαζομένη, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τῆς ἐκ μητρὸς μάμμης, ἐλάμβανεν ὡς προῖκα ἢ κληρονομίαν ὁλόκληρον τὴν ἐκ μητρὸς προερχομένην γονικὴν ἀκίνητον περιουσίαν³. Τὰ πρωτότοκα αὐτὰ τέκνα, ἐὰν ἤθελον νὰ συντρέξουν εἰς τὴν ἐπίκτητον κληρονομικὴν περιουσίαν τοῦ γονέως των, συνεισέφερον εἰς τὴν κληρονομίαν τούτου τὴν ληφθεῖσαν παρ' αὐτοῦ γονικὴν περιουσίαν, καὶ ἐλάμβανον τότε ἐκ τῆς ὅλης κληρονομίας τοῦ γονέως, γονικῆς καὶ ἐπικτήτου, ἐκτὸς τοῦ μεριδίου τέκνου, ἐπὶ πλέον ἓν ἢ δύο κτήματα, ἰσοδυναμοῦντα μὲ ἓν ἀκόμη μερίδιον καλούμενον

¹ Ὁ ἐκδότης τοῦ ἔγγραφου εἰς τὴν παρατιθμένην λατινικὴν μετάφρασιν αὐτοῦ ἀποδίδει τὴν φράσιν κατὰ προφανῆ παρανόησιν τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου διὰ τῶν «*et ipsum retinet pro pecunia soluta*», ἐνῶ ἡ ἐλευθέρωσις ἐκ τοῦ ἐνεχύρου τῶν ἡμεροδενδρίων εἶχε γίνεαι προδήλως παρὰ τοῦ πενθεροῦ καὶ διὰ χρημάτων του, ὅπωςδῆποτε δὲ ἡ προτιμή δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη τὴν σημασίαν τοῦ *pro pecunia soluta*, διότι τότε τὸ ἐλληνικὸν κείμενον θὰ ἔπρεπε νὰ λέγῃ «*ἀντὶ τιμῆς*», ποτὲ δὲ «*προτιμῆς*».

² Διὰ τὴν Χίον ἴχνη θεσμοῦ τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ, *κανακάρης*, ἴσως νὰ διασώξῃ τὸ ἐν Παραρτήματι 13 (ἔτ. 1608) προικοσύμφωνον.

³ Περὶ τοῦ ἔθιμου αὐτοῦ βλέπε ἐκτενῶς Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ — ΝΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἀν., 8, 19, 33 ἐπ., 101 ἐπ., ἔτι δὲ καὶ Ι. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ, Νομικὰ Ἐθιμα, εἰς Ἑφημερίδα «Πρωῖα» (Ἀθηνῶν) φύλλ. τῆς 2 Ὀκτωβρίου 1932.

προτιμή ἢ προτιμές, ἤτοι ἐλάμβανον ἔναντι τῶν λοιπῶν τέκνων δύο μερίδας¹. Εἰς δὲ τὴν Νίσυρον καὶ τὴν Κῶ ἡ πρωτότοκος θυγάτηρ ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ ὅλην σχεδὸν τὴν κτηματικὴν μητρικὴν περιουσίαν². Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ εἰς τὴν Τήλον καὶ Κάσον³. Εἰς τὴν Λέρον ἡ πρωτοκόρη ἐλάμβανε συνήθως ὡς προῖκα ἢ κληρονομίαν κατὰ τι περισσότερα κτήματα ἀπὸ τὰ ἄλλα τέκνα, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο *προτίμησις*⁴.

Ὡς εἶδομεν, ὁ Κανελλάκης ἐπεξηγῶν τὴν προτιμὴν λέγει ὅτι τὸ ἐπὶ πλεόν προικιζόμενον δίδεται ὑπὸ τῶν γονέων τῆς νύμφης, διότι ὁ γαμβρὸς ἐπροτίμησε τὴν κόρην των.

Ἡμεῖς στηριζόμενοι εἰς τὰ ἐκτεθέντα νομίζομεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Χίον εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν ἴσχυεν ἔθιμον, κατὰ τὸ ὅποιον ἡ πρωτότοκος θυγάτηρ ἐλάμβανεν ὡς προῖκα ἢ κληρονομίαν εἴτε ὁλόκληρον εἴτε μέγα μέρος ἐκ τῆς μητρικῆς ἀκινήτου περιουσίας, τὸ ὅποιον ἐκαλεῖτο *προτιμή* ἢ *προτιμές*. Ἐὰν ἐπρόκειτο, κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Κανελλάκη, ν' ἀνταποδοθῇ ἡ τιμὴ εἰς τὸν γαμβρόν, θὰ ἦτο φυσικὸν ἢ προτιμή νὰ μὴ συνιστᾶτο ὡς προίξ, ἀλλ' ὡς δωρεὰ μνηστείας πρὸς αὐτόν.

Ἡ διάσωσις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος μόνον ἰχνῶν τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ εἰς τὰ χιακὰ ἔγγραφα, ὡς καὶ τοῦ ὀνόματος, δεικνύει ὅτι οὗτος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τουλάχιστον τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως εἶχεν ἐκλείψει ἐκεῖ, ἐὰν μὴ καὶ πρότερον εἶχε μεταβληθῇ καὶ ἀλλοιωθῇ, τὸ ὅποιον θεωροῦμεν πιθανώτερον. Πάντως μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν νῆσον ὡς κληρονομικοῦ δικαίου τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς τοῦ ὀθωμανικοῦ, ἡ διατήρησις τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ φαίνεται δύσκολος, διότι μετὰ τοῦ δικαίου αὐτοῦ τὸ ἔθιμον τῶν πρωτοτοκίων εὐρίσκετο εἰς ἀντίθεσιν. Τὸ ὀθωμανικὸν κληρονομικὸν δίκαιον τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς ἀπένεμε κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τῆς κληρονομίας ἀμφοτέρων τῶν γονέων εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ τέκνα, ἴσα δὲ μερίδια εἰς ὅλα τὰ τέκνα τοῦ αὐτοῦ φύλου⁵.

¹ Ε.Μ. ΜΑΝΩΛΑΚΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 123, 211.

² Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ, ἐνθ' ἀν., 49, 53.

³ Αὐτόθι, 67/8, Δ. ΧΑΒΙΑΡΑ, ἐνθ' ἀν., 160/1.

⁴ Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ, ἐνθ' ἀν., 50. Ἀλλ' αἱ πληροφορίαι περὶ τῆς Λέρου ἀφορῶν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, πιθανὸν δὲ εἰς ἀρχαιοτέραν τὸ ἔθιμον νὰ ἦτο ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν ἄλλων ἀνωτέρω νήσων.

⁵ Δηλαδή ἐκληρονόμουν ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς τόσον τὰ ἄρρενα ὅσον καὶ τὰ θήλεα τέκνα. Ἀλλ' αἱ θυγατέρες ἐλάμβανον τὸ ἡμισυ τοῦ μεριδίου ἐκείνου τὸ ὅποιον ἐλάμβανον οἱ υἱοί. Βλέπε J. D. LUCIANI, ἐνθ' ἀν., 178/9, 193/4, 213/4, Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ, ἐνθ' ἀν., 34. Ἡ σχετικὴ ἀπάντησις τῆς Ἐκθέσεως τῶν ἐθίμων τῆς Χίου («Ἑλληνικά», ἐνθ' ἀν., 300) δὲν ἀποτελεῖ ἢ τὸν ὅρισμόν τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου. Βλ. καὶ Παράρτημα 63 (ἔτ. 1766).

Ἦτο ὑπομνησθῆ, ὅτι ἐκ τῆς τοιαύτης καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 14 (ἔτ. 1612) προικοσύμφωνον συμπράττει καὶ ὁ υἱὸς τοῦ προικοδότη καὶ ἀδελφὸς τῆς προικιζομένης. Προφανῶς εἶχεν οὗτος κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐκ τοῦ νόμου κληρονομικὸν μερίδιον ἐπὶ τῶν προικιζομένων πραγμάτων τῆς ἀποθανούσης μητρός, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο ἀπαραίτητος ἡ συναίνεσις του διὰ τὸ ἔγκυρον τῆς συστάσεως ὡς προικὸς τῆς ἀδελφῆς του καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν μεριδίου του.

Πρὸς τούτοις, σὺν τῷ χρόνῳ, πλὴν τῆς καταργήσεως τοῦ δικαιώματος τῆς πρωτοκόρης, ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς οἱ Χῖοι, ὡς ἐσημειώθη¹, ἀπέφευγον νὰ παρέχουν ἔδαφος ἐφαρμογῆς εἰς τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς, τὸ ὁποῖον καθώριζεν ἄνισα κληρονομικὰ μερίδια μεταξὺ ἀρρένων καὶ θηλέων τέκνων, καὶ ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς παρέμβασιν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, τοῦ *μουφτι*, ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν ἐξ ἀδιαθέτου. Πρὸς τοῦτο συνήθως ἀμφότεροι οἱ γονεῖς διὰ πράξεων ἐν ζωῇ ἐκανόνιζον οἱ ἴδιοι κατὰ βούλησιν τὸ μερίδιον ἐκάστου τέκνου ἐπὶ τῆς περιουσίας των, ἐντός, ἐννοεῖται, ὠρισμένων νομίμων ὁρίων ἀναλογίας ἐθιμικῶς δημιουργηθέντων². Διὰ τὰς θυγατέρας, μία τῶν κυριωτέρων πράξεων κανονισμοῦ τοῦ μεριδίου αὐτοῦ ἦτο καὶ ἡ προίκισις, καὶ διὰ τοῦ προικοσυμφώνου ἀπενέμετο ἐφεξῆς τὸ ὅλον ἢ μέρος τοῦ κληρονομικοῦ των μεριδίου, ἐνίοτε καὶ τῶν υἱῶν, ἐπὶ τῆς περιουσίας των.

¹ Ἀνωτέρω σ. 36, σημ. 2

² Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ εἰς τὴν προᾶξιν τὸ κληρονομικὸν μερίδιον τῶν τέκνων δὲν ἐκανονίζετο συνήθως συμφώνως πρὸς τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς, δηλ. κατὰ ἀνίσους μερίδας μεταξὺ ἀρρένων καὶ θηλέων, τῶν πρώτων λαμβανόντων διπλασίαν μερίδα τῆς τῶν δευτέρων, ἀλλ' ἴσον κατ' ἀρχὴν δι' ἀμφότερα τὰ γένη, ἐνίοτε δὲ καὶ μεγαλύτερον διὰ τὰς θυγατέρας. Τοῦτο σαφῶς ἐξάγεται ἀπὸ πλεῖστα προικοσύμφωνα, εἰς τὰ ὁποῖα, ἐκτὸς τῶν συνιστωμένων προτιμῶν καὶ προικίου, διὰ τὰ ὑπόλοιπα περιουσιακὰ στοιχεῖα, συνήθως δὲ καὶ δι' αὐτὰ τὰ γεροντοτρόφια, παρέχεται διὰ τοῦ προικοσυμφώνου (ὑπὸ τὴν νομικὴν μορφήν κληρονομικῆς συμβάσεως) ἴση μὲ τὰ ἄλλα τέκνα, ἄρρενα ἢ θήλεα, μερὶς (ἀδελφομοῖρι) εἰς τὴν προικιζομένην, διὰ τὴν ὁποῖαν, πρὸς ἄρσιν πάσης ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὸ μέγεθός της, τὴν θεωροῦν καὶ αὐτὴν χαρακτηριστικῶς ὡς «ἀγόριν» (βλ. τὸ ἐν Παραρτήματι 55 (ἔτ. 1737) προικοσύμφωνον. Τὴν αὐτὴν ἰσότητά τοῦ ἀδελφομοιρίου καθιεροῦν καὶ τὰ ἐν Παραρτήματι 1 (ἔτ. 1601) (διὰ τὰ γεροντοτρόφια) 7 (ἔτ. 1607), 35 (ἔτ. 1724), 41 (ἔτ. 1725), 43 καὶ 44 (ἔτ. 1726). Ἡ τυχὸν δὲ περιορισμένη διαφορὰ τῶν διδομένων διὰ πράξεων ἐν ζωῇ κληρονομικῶν μεριδίων μεταξὺ τῶν τέκνων ἐβασίζετο εἰς τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον διατηρούμενον, ἀλλὰ καὶ ἐξελισσόμενον οὕτως ἐμμέσως, ἢ ὠφείλετο εἰς προσωπικοὺς λόγους τῶν γονέων πρὸς ὠρισμένα τέκνα ἀσχέτους πρὸς τὸ φύλον των (βλ. τὰ ἀνωτέρω σημειούμενα προικοσύμφωνα καὶ τὰ ἐν Παραρτήματι 49 (ἔτ. 1736) καὶ 54 (ἔτ. 1737).

Ὅπως καὶ ἐὰν ἔχη ἡ ἀρχικὴ αἰτία τῆς προτιμῆς καὶ ἡ μορφή τοῦ περὶ αὐτῆς ἐθίμου εἰς τὴν Χίον, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τουλάχιστον, τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔγγραφα παρουσιάζουν ὅτι εἶχεν ἀλλοιωθῇ ὁ θεσμὸς αὐτῆς, ἡ δὲ προτιμὴ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἤρχισε ν' ἀποτελῇ ἀπλοῦν δῶρον ἢ *συμβολικὴν* μᾶλλον παροχὴν καταλήξασα νὰ εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν προῖκα. Διότι αὕτη συνιστᾶτο, ὅχι μόνον εἰς τὴν πρωτοκόρην, ἀλλὰ πολλάκις εἰς ὅλα τὰ τέκνα, ἀδιακρίτως καὶ φύλου ἀκόμη¹, ἀπετέλει δὲ μέρος τοῦ πατρικοῦ² ἢ, συνηθέστερον, τοῦ μητρικοῦ κλήρου, προήρχετο ὅμως πάντοτε ἐκ τῆς ἀκινήτου γονικῆς περιουσίας τῶν γονέων, καὶ οὐχὶ τῆς ἐπικτήτου.

Τὸν χαρακτῆρα δὲ τοῦτον τῆς προτιμῆς ὡς δώρου πρὸς τὴν νύμφην ἐκ μέρους τῶν ἰδίων τῆς γονέων δηλοῖ ἀκριβῶς ἡ εἰς τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα προικοσύμφωνα τῆς Καλαμωτῆς³ ὑπάρχουσα φράσις « *διὰ χάριν προτιμές* ». Ἐπίσης τὸν συμβολικὸν πλέον χαρακτῆρα αὐτὸν τῆς προτιμῆς ἐνδεικνύει καὶ τὸ ἐν Παραρτήματι 20 (ἔτ. 1679) διανεμητήριον, διὰ τοῦ ὁποίου διανέμεται ἡ πατρικὴ κληρονομία, εἰς τὴν ὁποίαν μετέχουν καὶ δύο ἔγγαμοι θυγατέρες, ἐπίπροικοι ἤδη. Ἀπὸ αὐτὸ προκύπτει ὅτι ἡ μία τῶν θυγατέρων εἶχε λάβει προτιμές. Κατὰ τὴν κατάρτισιν δὲ τῶν μεριδίων αὐτῶν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ συσταθεῖσαι ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἐξ ἀκινήτων προτιμές, δηλαδή γίνεται συνεισφορὰ αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐξάγεται ὅτι λαμβάνει ἡ ἔχουσα τὰς προτιμὰς μεγαλυτέραν μερίδα, ἀλλ' ἀντιθέτως ὑπολογίζεται ἡ προτιμὴ πρὸς ἐξίσωσιν τῆς μερίδος τῆς ἄλλης θυγατρὸς, τῆς μὴ λαβούσης τοιαύτας.

Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι οὐδὲν ἔγγραφον συναντᾶται, ἀπὸ τὸ ὁποῖον νὰ φαίνεται ποῖα ἦτο ἡ τύχη τῆς προτιμῆς λυομένου τοῦ γάμου. Ἐξ ὅλων ὅθεν τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν ὅτι ἡ προτιμὴ ἠκολούθει κατὰ πάντα τὴν τύχην τῆς προίκος, τόσον κατὰ τὴν διάρκειαν ὅσον καὶ κατὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου, καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν διέφερε κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ μόνον κατ' ὄνομα.

Ἐπανερχόμενοι ἐνταῦθα εἰς τὰ εἰς τὸ τέλος τῆς προηγουμένης παραγράφου ἀναφερόμενα σχετικῶς μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἐμπασιδίου ὡς προτιμῆς, ἐξακολουθοῦμεν νὰ νομίζωμεν ὅτι εἶναι ἀπίθανος ἡ ἐκδοχὴ ὅτι τὸ ἐμπασίδιον ἔφερε καὶ τὸ ὄνομα προτιμῆς. Τοῦτο ἀποκρούεται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα προικοσύμφωνα τοῦ

¹ Βλ. π. χ. τὰ ἐν Παραρτήματι 49 (ἔτ. 1736), 54 καὶ 55 (ἔτ. 1737) προικοσύμφωνα καὶ ἀπόσπασμα συμβολαίου τοῦ ἔτους 1772, εἰς Α. ΠΑΣΠΑΤΗ, ἐνθ' ἀν., εἰς λέξ. προτιμή.

² Οὕτως εἰς τὸ εἰς Κ. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, ἐνθ' ἀν., 414, προικοσύμφωνον, τὴν προτίμησιν (προτιμὴν) συνιστᾷ μόνον ὁ πατήρ καὶ ἐκ τῆς ἰδίας του περιουσίας. Βλ. καὶ τὸ ἐν Παραρτήματι 1 (ἔτ. 1601) προικοσύμφωνον.

³ Ἀνωτέρω σ. 59 σημ. 1.

17ου καὶ 18ου αἰῶνος, εἰς τὰ ὁποῖα συνιστῶνται καὶ αἱ δύο παροχαί, καὶ εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται ἐναλλαγὴ τῶν ὅρων αὐτῶν μεταξὺ τῶν δύο τούτων παροχῶν. Ἄλλως τε οὐτε εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 66 (ἔτ. 1804) προικοσύμφωνον γίνεται ἀντικατάστασις τοῦ ὅρου ἐμπασίδιον διὰ τοῦ τῆς προτιμῆς, ἀλλὰ ἐπεξηγεῖται διὰ τοῦ ὅρου προτιμὴ ὁ ὅρος προγαμιαία δωρεά, ἴσως ἐξ ἀμαθείας τοῦ γραφέως τοῦ ἐγγράφου.

Θεωροῦμεν δὲ ὡς πιθανώτερον ὅτι καὶ εἰς τὸ ἐγγράφον τῆς Κοινότητος Καταρράκτου τοῦ ἔτους 1830 ἐξ ἀγνοίας τῆς ἀρχικῆς φύσεως τῶν δύο θεσμῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἶχον ἀλλοιωθῇ, γίνεται ἀπλῶς ἐπεξήγησις τοῦ ὅρου ἐμπασίδιον διὰ τῆς προτιμῆς, θεωρουμένης καὶ αὐτῆς ὡς παροχῆς χαριστικῆς, ἢ ὁποία ἐδίδετο διὰ τὸν γάμον καὶ ἀνῆκεν, ὅπως καὶ τὸ ἐμπασίδιον, εἰς τὴν γυναῖκα. Ἄλλὰ καὶ ἐὰν πράγματι ὁ ὅρος προτιμὴ ἐχρησιμοποιήθῃ εἰς τὴν Χίον πρὸς δήλωσιν καὶ τοῦ ἐμπασιδίου, τοῦτο θὰ ἐγένετο εἰς ὑστέραν ἐποχὴν καὶ τοπικῶς, εἰς ὠρισμένα μόνον χωρία τῆς νήσου. Σημειωτέον ὅτι τόσον ὁ Καταρράκτης, ὅσον καὶ ἡ Καλαμωτή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται τὸ προικοσύμφωνον τοῦ 1804, εἶναι ἀμφότερα χωρία τῆς νοτίου Χίου.

§ 7. Ἀντιφάττο.

Ὁ ὅρος αὐτὸς δὲν παρουσιάζεται εἰς οὐδὲν ἀπὸ τὰ χιακὰ προικοσύμφωνα τὰ ὁποῖα ἔχομεν ὑπ' ὄψει μας, ἀλλὰ μόνον εἰς ἄλλου εἴδους νομικὰ ἐγγράφα τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας. Καὶ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς ἀπόσπασμα ἐγγράφου καταχωριζόμενον ὑπὸ τοῦ Α. Πασπάτη¹. Οὗτος ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν ὅρον, ἀλλ' οὐτε τὴν προέλευσίν του ἐγνώριζεν, οὐτε τὴν εἰς τὸ παρ' αὐτοῦ παρατιθέμενον ἀπόσπασμα ἔννοιάν του ἠννόησεν.

Ὁ ὅρος ἀντιφάττο δὲν ἀποτελεῖ ἢ πλήρη μεταγραμματισμὸν τῆς ἰταλικῆς λέξεως antifatto, λατινιστὶ δὲ antifactum ἢ antefactum². Ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν γενικῶς ἐξέλιξιν τοῦ θεσμοῦ τοῦ antifatto³ ἀρκούμεθα νὰ σημειώσωμεν ὅτι οὗτος ἐθεωρεῖτο καὶ ἠννοεῖτο ὡς προγαμιαία δωρεά, donatio propter nuptias, τῆς ὁποίας εἰς πολλὰ μέρη ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα. Ὁ θεσμὸς ὅμως οὗτος μᾶς ἐνδιαφέρει εἰδικῶς εἰς τὴν Γενούην, διότι προφανῶς ὁ ὅρος ἀντιφάττο εἰς τὴν Χίον εἶναι λείψανον τῆς γενοατοκρατίας. Εἰς τὴν Γενούην τὸ antifatto ὡς θεσμὸς ἐθιμικὸς ὑπῆρχεν ἤδη ἐν χρήσει κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, ἥτοι πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Γενοατῶν, καὶ ἀπετέλει κέρδος τῆς ἀνευ

¹ Ἐνθ' ἀν. εἰς λέξ. ἀντίφατον.

² FR. BRANDILEONE, ἔνθ' ἀν., 275, σημ. 1, 295 σημ. 2.

³ Βλέπε περὶ αὐτῶν, αὐτόθι, 269 ἐπ.

τέκνων γυναικὸς ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρὸς διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ αὐτοῦ, ὡς ἀντιστοιχῶς ὑπῆρχε τὸ κέρδος τοῦ ἄνευ τέκνων ἀνδρὸς ἐπὶ τῆς προικὸς λυομένου τοῦ γάμου θανάτῳ τῆς γυναικός.

Τὸ antifatto εἰς τὴν Γενούην ἦτο ἀρχικῶς συμβατικόν, τὸ δὲ ποσὸν αὐτοῦ, κατὰ μὲν τὸ Ὑπατικὸν Ψήφισμα τοῦ ἔτους 1143 δὲν ἠδύνατο νὰ συμφωνηθῇ ἀνώτερον τῶν 100 λίβρων, εἰς τὰ νεώτερα δὲ τοῦ 1143 Στατοῦτα τῆς Γενούης φαίνεται ὅτι ἀφίετο ἄνευ περιορισμοῦ τὸ ποσὸν τοῦ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν συμβαλλομένων, ἀλλὰ κατ' ἔθιμον δὲν συνεφωνεῖτο μεγαλύτερον τῆς προικός, ἀλλ' ἴσον ἢ κατώτερον αὐτῆς.

Μεταγενεστέρως τοῦ 1143, παρὰ τὸ συμβατικὸν antifatto εἰσήχθη τὸ νόμιμον antifatto ὀφειλόμενον εἰς τὴν γυναῖκα πάντοτε ὅταν ἔλειπον εἰδικαὶ συμφωνίαι. Τοῦτο ἦτο ἴσον μὲ τὸ ἥμισυ τῆς προικός, ὡς αὕτη δὲν ὑπερέβαινε τὰς 200 λίβρας, οὐχὶ δὲ ἀνώτερον τῶν 100 λίβρων, ὡς αὕτη ἦτο ἀνωτέρα τῶν 200 λίβρων, διατηρηθέντος μόνον ἐπὶ τοῦ νομίμου antifatto τοῦ ὁρίου τοῦ καθορισθέντος ὑπὸ τοῦ Ὑπατικοῦ Ψηφίσματος τοῦ 1143¹. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ μέτρον αὐτὸ ἐνὸς maximum 100 λίβρων τοῦ νομίμου antifatto ἴσχυεν εἰς Γενούην καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκόμη τῆς κυριαρχίας τῶν Γενοατῶν ἐπὶ τῆς Χίου, ὡς τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ ἔγγραφον ἐκ Γενούης τοῦ ἔτους 1453 τοῦ Δουκὸς αὐτῆς πρὸς τὸν Ποδεσταῖτον τῆς Χίου Γ. Ἰουστινιανόν². Καὶ κατ' ἀκολουθίαν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπαραλλάκτως ἴσχυεν ὁ θεσμὸς τοῦ antifactum καὶ ἐπὶ τῶν ζώντων εἰς τὴν Χίον κατὰ τὸ γενοατικὸν δίκαιον, δηλαδὴ κατὰ τὰ ἔθιμα καὶ τὰ Στατοῦτα τῆς Γενούης.

Εἶναι φυσικὸν νὰ εἰσήχθη εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν γενοατοκρατίαν ὅχι μόνον τὸ ὄνομα τοῦ θεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ θεσμός, τόσον εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν Ἰταλῶν, ὅσον καὶ εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰταλῶν μικτοὺς γάμους. Δὲν γνωρίζομεν χιακὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς γενοατοκρατίας, ὥστε νὰ πληροφορηθῶμεν πότε ἀκριβῶς εἰσήχθη εἰς τὴν νῆσον ὁ θεσμὸς αὐτὸς καὶ μεταξὺ τῶν ἐντοπίων. Πάντως δὲν θὰ ἐβράδυνεν ἐπὶ πολὺ, θὰ ἔλαβε δὲ ἀρκετὴν διάδοσιν διὰ νὰ διατηρῇται τὸ ὄνομά του δύο αἰῶνας περίπου μετὰ τὴν λῆξιν τῆς κυριαρχίας τῆς Γενούης ἐπὶ τῆς νήσου. Τὰ μόνα ἔγγραφα τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν γνωστὰ καὶ ἀναφέρουν τὸ ὄνομα τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ ἀνάγονται εἰς τὸν 16ον, 17ον καὶ 18ον αἰῶνα.

Καὶ συγκεκριμένως, τὸ ἀντιφάττο ἀπηντήσαμεν εἰς τὰ ἀκόλουθα ἔγγραφα. Πρῶτον, εἰς ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1572, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Γ. Ζολώτα γενομένην

¹ Αὐτόθι, 273/4.

² Τοῦτο παρατίθεται εἰς μετάφρασιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Γ. ΖΟΛΩΤΑ, ἐνθ' ἀν. Β', 669/670. Κατ' αὐτὸ ἐπὶ προικὸς συμποσομένης εἰς 5250 λίβρας, τὸ antifatto ἀνῆρχετο εἰς 100 λίβρας.

ἀναδημοσίευσίν του¹. Εἰς τοῦτο φαίνεται ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ συμβατικοῦ ἀντιφάττου, ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ τὸ ποσὸν αὐτοῦ. Προσέτι δὲ ἐκ τῆς χρονολογίας τοῦ ἐγγράφου τούτου, συνταχθέντος ἕξ μόλις ἔτη μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν τῆς νήσου, παρίσταται σχεδὸν βέβαιον ὅτι ὁ γάμος, διὰ τὸν ὁποῖον εἶχε συστηθῇ ἢ διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου διανεμομένη προίξ, εἶχε τελεσθῇ ἐπὶ γενοατοκρατίας.

Δεύτερον, εἰς ἀνέκδοτον κατάλογον ἀφιερώσεων τῆς 9 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1622 περιλαμβανόμενον εἰς κώδικα τῆς Μονῆς Μουνδῶν κειμένης πλησίον τοῦ χωρίου Διευχὰ τῆς βορείου Χίου, ἀντιγραφέντα ὑπὸ τοῦ Κ. Κανελλάκη. Τὸ σχετικὸν μέρος ἔχει ὡς ἑξῆς: + Ἀκόμη ἀφιερώνει ἡ Καρβουνίχη συμβία τοῦ παπᾶ Νιαμονίτη τοῦ Νικήτα, ἡ κόρη τοῦ Θεοδώρου Θεριοῦ, εἰς τὸ μοναστήρι τὸ χωράφι ὁποῦ ἐπῆρεν ἀντιφάττο ἀπὸ τοῦ ἀνδρός της ἐν τῇ θέσει στὰ Πυριὰ στὴ Βουκολιὰ πλησίον οἱ Χαρτουλάρου καὶ ἡ ἀγ. Κυριακὴ καὶ Λέων Ἀρνέλης καὶ τὸ Λαγκάδι καὶ νὰ μνημονεύονται Νιαμονίτου καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου, Ξένου, Ἡλίας Καλῆς καὶ Καρβουνίχης μάρτυρες. . . . ».

Τρίτον, εἰς ἀπόσπασμα ἐγγράφου τῆς 15 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1699 ἐκ κώδικος τοῦ χωρίου Νενήτων τῆς νοτίου Χίου, παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ Πασπάτη², καὶ ἔχον ὡς ἀκολουθῶς: « καὶ πρωτον μεν ελαβεν. . . . το ητη της ιγγηζεν απο του ανηρ αυτης νικολαου δια αντήφατον το ωκταριν το σπητη του γίρου ».

Τέταρτον, εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν καὶ ἐν τῷ Παραρτήματι 47 (ἔτ. 1736) δημοσιευόμενον πωλητήριο, ἐκ Νενήτων ἐπίσης³, διὰ τοῦ ὁποίου πατήρ πωλεῖ κτῆμα πρὸς τὰ τέκνα του περιελθὸν εἰς αὐτὸν τίτλῳ ἀντιφάττου ἐκ τῆς συζύγου του καὶ μητρὸς τῶν ἀγοραστῶν.

Καὶ πέμπτον, εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 64 (ἔτ. 1766) ἐγγραφον διανομῆς κληρονομίας, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος τοῦ πάππου καὶ μάμμη ἐκ πατρὸς τῶν ἀνηλίκων παραιτεῖται καὶ δέχεται « νὰ μὴν ἔχη νὰ πάρῃ ἢ ὀκτώρι ἢ ἀντιφάττον ἢ γάλα » ἐκ τῶν κληρονομιῶν τοῦ συζύγου της καὶ πάππου τῶν ἀνηλίκων ὡς καὶ τοῦ υἱοῦ της καὶ πατρὸς αὐτῶν.

Ἐξ αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ὁ ὅρος ἀντιφάττο ἦτο ἐν χρήσει τόσον εἰς τὰ χωρία τῆς βορείου, ὅσον καὶ τῆς νοτίου Χίου.

Τὸ ὑπὸ τοῦ Πασπάτη παρατιθέμενον ἀπόσπασμα προφανῶς ἀνήκει εἰς ἐγγραφον διανομῆς κληρονομικῆς περιουσίας ἀποβιώσαντος συζύγου. Κατὰ τὴν διανομὴν αὐτὴν λαμβάνει ἡ σύζυγος τὸ σπίτι τοῦ Γύρου ἔναντι τοῦ ἀντιφάττου, τὸ ὁποῖον τῆς ἀνήκει ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ ἀνδρός της, καὶ ἀνέρχεται τὸ μερίδιόν της

¹ Ἀνωτέρω σελ. 35 σημ. 2.

² Ἐνθ' ἀν., 73.

³ Σελίς 36 - 7.

αὐτὸ εἰς τὸ ὄγδοον αὐτῆς. Δηλαδή τὸ ἀντιφάττο, κατὰ τὸ ἀπόσπασμα, ἀνέρχεται εἰς τὸ $\frac{1}{8}$ τῆς κληρονομικῆς περιουσίας τοῦ συζύγου καὶ αὐτὸ ἀντιπροσωπεύει κατ' ἀξίαν τὸ σπίτι τοῦ Γύρου, τὸ ὁποῖον ἔλαβεν αὕτη διὰ τῆς διανομῆς. Ἐξ ἄλλου μνημονευθέντος ἤδη ἐγγράφου τοῦ ἔτους 1681 ἐκ τοῦ χωρίου Δαφνῶνος¹ τῆς μέσης Χίου, προκύπτει ὅτι τὸ κληρονομικὸν μερίδιον τῆς χήρας ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ συζύγου, ὑπαρχόντων παίδων, ἀνέρχεται εἰς τὸ $\frac{1}{8}$ αὐτῆς.

Τὸ αὐτὸ ἐξάγεται καὶ ἀπὸ ἀνέκδοτον ἀπόσπασμα ἀχρονολόγητον ἀγνώστου ἔτους, πάντως ὅμως καὶ αὐτὸ τοῦ 17ου αἰῶνος, διότι τὸ ἀντιγράφει ὁ Κανελλάκης ἀπὸ κώδικα τοῦ χωρίου Νενήτων ἢ ἄλλου πλησίον ὅμως κειμένου χωρίου, ἀρχόμενον τὸ ἔτος 1627. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «*Επροσκάλεσαν ἀνθρώπους διὰ μέσου αὐτῶν, αἶρεται κριταί, ἀγράφως κατὰ τοὺς νόμους τῶν κρατούντων ἐπειδὴ καὶ νὰ ἀπόθανε ὁ ἀνὴρ τῆς Εἰρήνης Μιχαήλ καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Γεώργιος καὶ ὁ ἑγγονος αὐτῆς Μιχαήλ, ἔλαβεν ἡ Εἰρήνη ὀκτάριν ἀπὸ τὸν ἀνὴρ, καὶ ἀπὸ τὸν υἱὸν ἐξάριν καὶ ἀπὸ ἑγγονὸν ἐξάριν*»².

Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν ὅτι ἡ σύζυγος κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, λυομένου τοῦ γάμου θανάτῳ τοῦ συζύγου καὶ ὑπαρχόντων τέκνων, λαμβάνει τὸ ὄγδοον τῆς κληρονομικῆς περιουσίας τοῦ συζύγου, τὸ ὁποῖον καλεῖται ἀντιφάττο. Δηλαδή τὸ εἰς τὰ ἑγγραφα ἀναφερόμενον ὀκτάριν καὶ τὸ ἀντιφάττο εἶναι κατ' οὐσίαν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ δικαίωμα τῆς συζύγου. Ἀκόμη ἂς σημειωθῇ ὅτι τὸ ἀντιφάττο τῆς τουρκοκρατίας εἶναι πάντοτε νόμιμον καὶ ποτὲ συμβατικόν, ἀφοῦ εἰς οὐδὲν ἀπολύτως ἐκ τῶν προικοσυμφώνων τὸ συναντῶμεν συμφωνούμενον. Ἐπὶ πλέον δὲ οὔτε εἰς τὰ ἀνωτέρω ἑγγραφα, πλὴν τοῦ πρώτου, συνάπτεται μετὰ μνείας προικοσυμφώνου, ἀλλ' ἀντιθέτως εἰς τὸ τελευταῖον ἀπόσπασμα εὗρηται μετ' ἄλλων ἐκ τοῦ νόμου κληρονομικῶν μερίδων ἐξ υἱοῦ καὶ ἐγγόνου. Ἐξ αὐτῶν εἶναι καταφανὴς ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ νομίμου γενοατικοῦ ἀντιφάττου καὶ τοῦ τῆς τουρκοκρατίας τῆς Χίου.

Καὶ πρῶτον μὲν δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ τελευταῖον περιορισμὸς ποσοῦ. Δεύτερον, τοῦτο δὲν ὑπολογίζεται ἐπὶ τοῦ ποσοῦ τῆς προικός, ἀλλὰ, ἀσχέτως αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ὅλης κληρονομικῆς περιουσίας τοῦ συζύγου. Καὶ τρίτον, παρέχεται καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ὑπάρξεως τέκνων. Ἐκτὸς τούτων, τὸ ἀντιφάττο συνέτρεχε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς συστάσεως ἐμψασιδίου. Ἡ χήρα δηλαδή ἐλάμβανε καὶ τὸ κατὰ νόμον κληρονομικὸν τῆς μερίδιον ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ συζύγου, διετήρει δὲ καὶ τὸ συσταθὲν εἰς αὐτὴν ἐμψασίδιον. Τοῦτο ἦτο συνεπὲς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐμπα-

¹ ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ἐνθ' ἀν., 248/50.

² Ὁ Κανελλάκης κάτωθι τοῦ ἐγγράφου σημειοῖ «ὀκτάριν, ἐξάριν ἦτο νομικὴ διάταξις ἀναφέρονσα κληρονομικὸν δικαίωμα ὠρισμένου ποσοῦ».

σιδίου, εξάγεται δὲ καὶ ἀπὸ τὸ ἐν Παραρτήματι 52 (ἔτ. 1737) διανεμητήριοι κληρονομίας, ἀπὸ τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἡ χήρα ἐκτὸς τοῦ ἐμπασιδίου λαμβάνει ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ ἀνδρός της καὶ τὰ χαλκώματα. Ἐπίσης προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν διατύπωσιν τοῦ κατ' ἐπανάληψιν μνημονευθέντος διανεμητηρίου ἐκ Νενήτων, Παράρτημα 60 (ἔτ. 1746), εἰς τὸ ὁποῖον ἀναγράφεται ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ ἀποβιώσαντος λαμβάνει ἐκ τῆς περιουσίας του « τὰ ὅσα τῆς εἶχεν χαρισμένα καὶ ἀκόμη ὅ,τι τῆς ἔγγιζεν κληρονομία ». Προδήλως τὰ χαρισμένα εἶναι τὸ ἐμπασίδιον.

Καὶ ἤδη ἐξεταστέον, πόθεν προῆλθεν τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀντιφάττου εἰς τὸ ἐν ὄγδοον τῆς κληρονομίας τοῦ συζύγου. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἄλλο ἢ τὸ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα τῆς συζύγου ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός, συντρεχόντων τέκνων, τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς ἐπὶ τῶν πραγμάτων τῆς πλήρους κυριότητος, τὸ ὁποῖον πράγματι ἀνέρχεται εἰς τὸ ἐν ὄγδοον ¹. Ἄς προστεθῇ ὅτι ἐπὶ τοῦ ἰδίου δικαίου τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς στηρίζεται καὶ τὸ εἰς τὰ ἔγγραφα ἀπαντῶν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα τῆς μητρὸς ἐπὶ τοῦ 1/6 τῆς κληρονομίας τοῦ τέκνου, συντρεχούσης μετὰ τέκνων τοῦ ἀποβιώσαντος ².

Εἰκάζομεν λοιπόν, ἐν συμπεράσματι, ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ ἀντιφάττου εἰσήχθη καὶ ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Χίον ἐπὶ γενοατοκρατίας καὶ ἐπὶ τῶν ἐντοπίων ὡς ἴσχυεν οὗτος εἰς τὴν Γενούην, μὲ ἀγνωστον μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν αὐτοῦ εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ὅμως, ἐπειδὴ εἰσήχθη ἡ διάταξις τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἡ σύζυγος ἐκληρονόμει ἐξ ἀδιαθέτου τὸν σύζυγον καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀκόμη τῆς ὑπάρξεως τέκνων, καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνυπάρχουν δύο δικαιώματα τῆς γυναικὸς ἐπὶ τῆς κληρονομίας τοῦ συζύγου, συνεχωνεύθη καὶ ἐταυτίσθη τὸ ἀντιφάττο μὲ τὸ τῆς συζύγου ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου, καὶ ἐκράτει πλέον τὸ ὑπὸ τοῦ τελευταίου καθοριζόμενον ποσοστὸν. Διτηρήθη ὅμως τὸ ὄνομα τῆς ἰταλικῆς γαμικῆς παροχῆς, γενικευθὲν καὶ ἐπεκταθὲν πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ κληρονομικοῦ μεριδίου ἀμφοτέρων τῶν συζύγων ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιοῦντος εἰς πᾶσαν περίπτωσιν. Ἐπίσης εἶχε καταργηθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὸ συμβατικὸν ἀντιφάττο.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀντιφάττου ἢ, ἄλλως, τοῦ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικοῦ μεριδίου τῆς συζύγου εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ὑπάρξεως τέκνων, δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ ἀμφιβολία. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τῆς ἀνυπαρξίας τέκνων, πλὴν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἀπαντήσεως τῆς Ἐκθέσεως περὶ τῶν ἐθίμων τῆς

¹ J. D. LUCIANI, ἐνθ' ἀν., 215, Μ. CARAVOKYRO, ἐνθ' ἀν., 25, Δ. Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ, ἐνθ' ἀν., 33.

² J. D. LUCIANI, ἐνθ' ἀν., 229, Δ. Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ, ἐνθ' ἀν., 47. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 30.

Χίου¹, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σύζυγος λαμβάνει κληρονομικῶ δικαιώματι τὸ ἥμισυ τῆς κληρονομικῆς περιουσίας τοῦ συζύγου, ἔχομεν καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν² ἔγγραφον διανομῆς κληρονομίας ἐκ Νενήτων τοῦ ἔτους 1746 (Παράρτημα 60).

Ἀπὸ τὸ ἔγγραφον αὐτὸ προκύπτει ὅτι ἐλύθη ὁ γάμος θανάτῳ τοῦ συζύγου, ὁ ὁποῖος δὲν κατέλιπε τέκνα, ἀλλὰ μόνον τὴν σύζυγόν του καὶ ἀδελφούς, οἱ δὲ κληρονόμοι του ἐξέλεξαν διαιτητὰς πρὸς διανομὴν τῆς κληρονομικῆς περιουσίας.

Κατ' αὐτήν, ἡ σύζυγος, πλὴν ἐκείνων τὰ ὁποῖα «*τῆς εἶχε χαρισμένα*» ὁ σύζυγος καὶ τὰ ὁποῖα ἔλαβεν αὕτη ἐκτὸς τῆς κληρονομίας, λαμβάνει προσέτι καὶ τὸ κληρονομικόν της μερίδιον, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζεται τοῦτο, προφανῶς ὡς κοινῶς ἐκ τοῦ νόμου γνωστόν. Ἐπίσης ἐκ τῶν μερίδων τῆς διανομῆς δὲν δύναται νὰ συναχθῇ τὸ ποσοστὸν τοῦ κληρονομικοῦ μεριδίου τῆς συζύγου. Ἐκ τοῦ ὅτι, κατὰ τὸ ἐν λόγῳ ἔγγραφον, λαμβάνει αὕτη τὸ κληρονομικόν της μερίδιον «*ἀπὸ ροῦχα καὶ χρείας*», ὡς λέγει τοῦτο, δηλαδὴ ἀπὸ ἐνδύματα καὶ ἐπιπλα τῆς οἰκίας, δὲν ἔπεται ὅτι ἐπ' αὐτῶν καὶ μόνων εἶχε κληρονομικὸν δικαίωμα. Εἶχε προφανῶς δικαίωμα ἐφ' ὅλων τῶν ἀντικειμένων τῆς κληρονομίας, ἀλλ' ἐπερχομένης διὰ τοῦ ἔγγράφου αὐτοῦ τῆς διανομῆς, λαμβάνει τὸ ἐκ τοῦ νόμου μερίδιόν της συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῶν διαιτητῶν ἀπὸ μέρος τῶν ρούχων καὶ τῶν ἐπίπλων. Αὐτὸ εἶναι σαφές, διότι ἄλλο μέρος ἐκ τῶν ἰδίων πραγμάτων λαμβάνουν καὶ οἱ ἄλλοι συγκληρονόμοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπὶ πλεόν δίδονται καὶ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα τῆς κληρονομίας. Πρὸς ἐξίσωσιν δὲ τῶν μερίδων τῶν συγκληρονόμων ἐκ τοῦ χρέους ἀνερχομένου εἰς 69 ἀσλάνια, ἡ σύζυγος ἀναλαμβάνει τὴν πληρωμὴν μόνον 9 γροσίων ἐξ αὐτοῦ, καίτοι ρητῶς δηλοῦται ὅτι τὸ χρέος δὲν ἦτο μόνον τῆς συζύγου, ἀλλὰ κοινὸν ἀμφοτέρων τῶν συζύγων. Ἀκόμη, ἐκ τοῦ ὅτι ἡ κληρονομία διανέμεται εἰς δύο μερίδας, μίαν διὰ τὴν σύζυγον, καὶ ἄλλην διὰ τοὺς τρεῖς ἀδελφοὺς τοῦ συζύγου ὁμοῦ, δὲν ἔπεται ὅτι καὶ αἱ μερίδες αὗται ἦσαν ἴσαι κατ' ἀξίαν. Δηλαδὴ δὲν δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἔγγράφου ὅτι τὸ κληρονομικὸν μερίδιον τῆς συζύγου ἦτο τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης κληρονομίας, τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ ἀνῆκε καὶ εἰς τοὺς τρεῖς ἀδελφούς. Δυνατὸν νὰ ἦτο καὶ μικρότερον τοῦ ἡμίσεος³.

Προσεπαθήσαμεν, ματαίως ὅμως, νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὴν Ἐκθεσιν περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Χίου περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος τῆς ἀτέκνου συζύγου, διότι, ὡς ἐλέχθη ἀρχικῶς, ἀλλὰ καὶ προέκυψεν ἀπὸ τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα, ἡ πληρότης καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς Ἐκθέσεως αὐτῆς εὐλόγως ἀμφισβητεῖται εἰς ἀρκετὰ σημεία,

¹ Σελὶς 35. Κατὰ τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον τὸ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα τῆς συζύγου ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός, ἐφ' ὅσον δὲν συνέτρεχον τέκνα, ἀνήρχετο εἰς τὸ 1/4. J. D. LUCIANI, ἐνθ' ἀν., 211. ² Σελὶς 46 καὶ 68.

³ Καὶ ἦτο κατὰ τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον. Ἀνωτέρω σελὶς 68 σημ. 1.

εἰδικῶς δὲ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς, τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη ὅτι ἐφηρμόζετο γενικῶς εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐν Παραρτήματι 47 (ἔτ. 1736) πωλητήριο ἀναφερόμενον ἀντιφάττο, καὶ ὡς γράφεται εἰς αὐτὸ ἀντιφέτον, τοῦ συζύγου, οὕτως ἐκαλεῖτο εἰς τὴν νῆσον ἐπὶ γενοατοκρατίας καὶ τὸ κέρδος τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῆς προικὸς τῆς συζύγου ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ τῆς, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἐγγράφου τοῦ ἔτους 1572, ἐκ τοῦ ὁποῖου συνάγεται προσέτι, ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ ἀντιφάττου εἶχεν ἐπεκταθῇ καὶ ἐπὶ τῶν ἐντοπίων. Ἄλλωστε, γενικῶς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμοιβαιότητος τῶν γαμικῶν κερδῶν μεταξὺ τῶν συζύγων (ὅχι ὅμως καὶ τῆς ἰσότητος) εἶναι δύσκολον νὰ ἀρνηθῇ τις καὶ διὰ τὴν Χίον

Κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ὅπως διὰ τὴν γυναῖκα, οὕτω καὶ διὰ τὸν ἄνδρα ἐφηρμόζετο τὸ ὀθωμανικὸν δίκαιον τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ κληρὸς τοῦ συζύγου ἐπὶ τῆς κληρονομίας τῆς συζύγου, εἰ μὲν δὲν ὑπῆρχον τέκνα, ἀνήρχετο εἰς τὸ ἥμισυ, εἰ δὲ ὑπῆρχον τοιαῦτα, εἰς τὸ τέταρτον¹. Καθὼς δὲ διὰ τὴν σύζυγον, ἀπαραλλάκτως καὶ διὰ τὸν ἄνδρα θὰ συνεχωνεύθη τὸ κέρδος τοῦ εἰς τὸ μεγαλύτερον κατὰ τὸν ὀθωμανικὸν νόμον κληρονομικόν του ἐξ ἀδιαθέτου μερίδιον ἐπὶ τῆς κληρονομίας τῆς συζύγου, καὶ διετηρήθη πλέον μόνον τὸ ὄνομα τοῦ ἀντιφάττου πρὸς δήλωσιν τοῦ μεριδίου τούτου.

§ 8. Δωρεαὶ μεταξὺ συζύγων.

Κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος², οὕτω καὶ εἰς τὴν Χίον δὲν φαίνεται νὰ ἴσχυεν ἡ ἀπαγόρευσις τῶν δωρεῶν μεταξὺ τῶν συζύγων, διότι συναντῶμεν καὶ εἰς αὐτὴν τοιαύτας δωρεάς.

Αἱ μεταξὺ τῶν συζύγων δωρεαὶ ἐμφανίζονται εἰς τὰ χιακὰ ἐγγραφα ὑπὸ δύο τύπους. Κατὰ τὸν πρῶτον, ἔχομεν καθαρὰς δωρεὰς μεταξὺ συζύγων ἐν ζῳῇ, ὡς εἰς τὸ ἐν Παραρτήματι 50 (ἔτ. 1736) δωρητήριο, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ σύζυγος δωρεῖται πρὸς τὴν σύζυγον ἐξ ἀδιαίρετου μερίδιον ἐπὶ ἀκινήτων. Εἰς τὸ ἐγγραφοῦν τοῦτο ἡ δωρεὰ παρίσταται ὡς ἀνταποδοτικὴ, διότι ἐκτίθεται εἰς αὐτὸ «ἐπειδὴ καὶ νὰ ἔχη <ὁ δωρητὴς σύζυγος> χάρες καὶ δούλευσες ἀπὸ τὴν συμβίαν αὐτοῦ Ἀγγεροῦν, τῆς χαρίζει καὶ δωρεῖται διὰ τελείας δωρεᾶς...» Ἀποκαλεῖται δὲ ἡ δωρεὰ ἀντιχάριτα. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι εἰς κάθε δωρεὰν συνηθίζετο νὰ τίθεται ὡς λόγος αὐτῆς προσφερθεῖσαι ὑπηρεσίαι ἐκ μέρους τοῦ δωρεοδόχου πρὸς τὸν δωρητὴν καὶ νὰ καλοῦνται γενι-

¹ Ἀνωτέρω σ. 36.

² I. καὶ Π. ΖΕΠΩΝ, Συλλογὴ τοπικῶν ἐλληνικῶν ἐθίμων, εἰς Jus Graecoromanum VIII, 471, ἀρ. 75.

κῶς αἱ δωρεαὶ ἀντιχάριτες, πράγματι ὅμως ἐπρόκειτο μᾶλλον περὶ κοινῶν δωρεῶν.

Κατὰ τὸν δεύτερον τύπον, ὑπὸ ἀμοιβαίας δωρεᾶς μεταξὺ τῶν συζύγων τῆς ὅλης ἐναπομενούσης εἰς αὐτοὺς περιουσίας των ἐκαλύπτετο ἀμοιβαία διὰ κοινῆς πράξεως διαθήκη αὐτῶν ἐπὶ ὑποκαταστάσει τῶν τέκνων¹. Δεῖγμα τοιαύτης δωρεᾶς περιέχει τὸ ἐν Παραρτήματι 51 (ἔτ. 1736) δωρητήριον. Καὶ εἰς αὐτὸ ἀναφέρεται ὅτι προβαίνει ὁ σύζυγος εἰς τὴν πρὸς τὴν σύζυγον δωρεὰν τῆς περιουσίας του, τὴν ὁποίαν καὶ ἐδῶ ὀνομάζει ἀντιχάριταν «Ἐπειδὴ καὶ νὰ εἶναι ὑπέργηρος... καὶ ἔχη χάρες καὶ δούλευσες ἀπὸ τὴν συμβίαν του, χαρίζει καὶ δωρεῖται... κλπ.», ἀναλαμβάνει δὲ ἡ δωρεοδόχος νὰ τὸν διατρέφῃ ἐφ' ὅσον ζῇ, «νὰ τὸν κυβερνάῃ στὴν ζωοδροφίαν του». Ὁμοίως δι' αὐτοῦ καὶ ἡ σύζυγος δωρεῖται ὑπὸ τοὺς ἰδίους ὅρους τὴν περιουσίαν της πρὸς ἐκεῖνον, ἐὰν ἀποθάνῃ πρώτη, «Πλὴν ἔτιζι στέργεται καὶ αὐτὴ ἡ ἄνωθεν Ἀγγεροῦ πὼς χαρίζει καὶ αὐτὴ τὰ ὅσα τῆς εὐρίσκονται εἰς τὸν ἀνὴρ αὐτῆς... κλπ.».

Καὶ εἰς τὰς δύο δωρεὰς γίνεται ὑποκατάστασις τῶν κοινῶν τέκνων μετὰ τὸν θάνατον ἀμφοτέρων τῶν συζύγων. Ὑπάρχει δὲ καὶ ρήτρα, διὰ τῆς ὁποίας παρέχεται ἐλευθερία εἰς τὸν ἐκ τῶν συζύγων, ὅστις ἤθελεν ἐπιζήσει, νὰ ἀγνοήσῃ τὴν ὑποκατάστασιν, ἐὰν ἐνοχληθῇ ὡς πρὸς τὰ δωρούμενα ὑπὸ τῶν ὑποκαταστάτων τέκνων.

§ 9. Ἄλλαι παροχαί.

Εἰς τὸ χρησιμοποιηθὲν ἀνωτέρω καὶ ἐν Παραρτήματι 36 (ἔτ. 1714) ἐκδεδομένον προικοσύμφωνον, τὸ μοναδικὸν τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν ὅτι ἔχει συνταχθῇ μὲ συμβαλλομένην μόνην τὴν μελλόνυμφον, «*θεληματικὴ καὶ αὐτοθέλητη ἠθέλησεν συζευξαι αὐτήν*», ἡ νύμφη δηλοῖ ὅτι γίνεται ὁ γάμος «*μὲ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῆς σπίτια, χωράφια, ἀμπέλια, δένδρα καὶ πᾶν ἕτερον, καθὼς εἶναι γράμμένα εἰς τὸ πρωτινὸν προικοσύμφωνον εἰς τὰς πράξεις παπᾶ Γεώργη Δεκοκτούδη (νοταρίου)*».

Ἐξ αὐτοῦ εἶναι εὐλογον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ νυμφευομένη δὲν ἔρχεται εἰς πρῶτον γάμον. Τοῦτο ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερον, διότι ἐκ τῆς διατυπώσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ προικοσυμφώνου, «*Καλὴ (ἡ νύμφη) θυγατέρα Μιχάλη Σφηνάριν*», καὶ ὅχι «*ποτὲ*» Μιχάλη Σφηνάριν, φαίνεται ὅτι ζῇ ὁ πατήρ της κατὰ τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τοῦ ἐγγράφου, ἐὰν δὲ ἐπρόκειτο περὶ πρώτου της γάμου, ἀσφαλῶς αὐτὸς θὰ παρίστατο εἰς τοῦτο ὡς συμβαλλόμενος, καὶ ὅχι ἡ ἰδία ἡ νύμφη.

Εἰς τὸ ἐν λόγῳ προικοσύμφωνον μετὰ τὸν διὰ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης ρήτρας καθορισμὸν τῆς προικὸς τῆς νύμφης, ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ συνιστᾷ πρὸς τοῦτον προῖκα. Ἀντὶ δέ, ὡς συμβαίνει εἰς ὅλα τὰ προικοσύμφωνα τοῦ ἰδίου κώδικος

¹ Μορφή κληρονομικῆς συμβάσεως. Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, ἐνθ' ἀν., 1202.

ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται καὶ αὐτό, νὰ γίνεται ἡ σύστασις ἐμπασιδίου πρὸς τὴν νύμφην, δὲν συνομολογεῖται τοιαύτη.

Ὑπάρχει ὅμως ἀντιθέτως εἰς τὸ τέλος τοῦ προικοσυμφώνου ἡ ἐξῆς παροχὴ τῆς νύμφης πρὸς τὸν γαμβρόν: «Δίνει καὶ ἡ νύμφη τοῦ γαμπροῦ τὸ χωράφιν τὸ ἐν τῇ θέσει Λαιοτριβίου τοῦ ἁγίου Γεωργίου πλησίον τὸ Γρυλλάκιν, καὶ τὸ μισὸν τοῦ Πλουμαρίου πλησίον τὸ Κοκκαλάκιν». Καὶ γεννᾶται ἡ ἀπορία, ἡ τελευταία αὕτη παροχὴ εἶναι πρόσθετος προῖξ, δηλαδή ἐκτὸς τῆς ὑπὸ τοῦ προηγουμένου προικοσυμφώνου τῆς νύμφης καθοριζομένης, ἢ εἶναι ἰδία, διάφορος τῆς προικὸς, παροχὴ ὑπὸ τῆς νύμφης πρὸς τὸν μελλόγαμβρον;

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ σύστασις τῆς δευτέρας αὐτῆς παροχῆς, δὲν τίθεται εἰς τὸ ἔγγραφον κατὰ συνέχειαν μὲ τὸν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑπάρχοντα καθορισμὸν τῆς προικὸς τοῦ προηγουμένου προικοσυμφώνου, ἀλλὰ μετὰ τὴν σύστασιν τῆς προικὸς τοῦ γαμπροῦ ὑπὸ τῆς μητρὸς του. Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸ θεωροῦμεν ὡς ἀσφαλῆ ἔνδειξιν ὅτι πρόκειται περὶ διαφόρου τῆς προικὸς τῆς νύμφης παροχῆς, διότι συχνὰ εἰς τὰ προικοσύμφωνα τῆς νήσου ἀπαντῶσι τοιαῦται ἀκαταστασίαι εἰς τὴν διάταξιν τοῦ περιεχομένου των.

Βεβαίως, τοῦτο συνδυαζόμενον μὲ τὸ γεγονὸς τῆς δευτερογαμίας τῆς νύμφης δὲν δύναται ἢ νὰ μᾶς ὠθήσῃ νὰ εἰκάσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἰδιαιτέρας πράγματι ἀπὸ τῆς προικὸς παροχῆς, ὁμοίας ἢ ἀναλόγου πρὸς τὸ γνωστὸν εἰς τὰ πλεῖστα μέρη τῆς νησιωτικῆς καὶ ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος *παλληκαριάτικον* ἢ *ἀγριλίκι* ἢ *ἀγιρλίκι*, δηλαδή δῶρον τῆς δευτερογάμου νύμφης πρὸς τὸν πρωτόγαμον μελλόγαμβρον τελοῦν ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς τελέσεως τοῦ γάμου. Ἡ ἔλλειψις ὅμως πάσης ἄλλης εἰδήσεως, ἐκτὸς τῆς τοῦ ἀνωτέρω προικοσυμφώνου, περὶ τῆς παροχῆς αὐτῆς, δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προσθέσωμεν περισσότερα περὶ τοῦ ζητήματος, πλὴν τῆς εὐχῆς τῆς εὐρέσεως νέων διαφωτιστικῶν πηγῶν ἐπ' αὐτοῦ.

§ 10. Συμπεράσματα.

Αὕτη εἶναι ἡ εἰκὼν τῶν περιουσιακῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν συζύγων εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, τὴν ὁποίαν μᾶς παρουσιάζουν τὰ ἔγγραφα, ὅσα ἠδυνήθημεν νὰ συλλέξωμεν. Ἀτυχῶς στερούμεθα μέχρι στιγμῆς πηγῶν ἀναγομένων εἰς τὸν 16ον αἰῶνα, αἱ ὁποῖαι θὰ μᾶς ἦσαν πολύτιμοι, διότι θὰ μᾶς ἐπέτρεπον νὰ συγκρίνωμεν τὸ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἰσχύον δίκαιον τῆς προηγουμένης κυριαρχίας πρὸς τὸ τῆς τουρκοκρατίας καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐπελθούσας μεταβολάς. Ὅπωςδὴποτε ὅμως τὰ γνωστὰ ἔγγραφα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνωμεν εὐκρινῶς ὅτι κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν τὸ κρατοῦν δίκαιον ἐπὶ τῶν περιουσιακῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν συζύγων ἦτο κατὰ βάσιν καθαρῶς ἑλληνικόν, καὶ ὅτι ἐπομέ-

ὡς τὸ δίκαιον τοῦ προηγουμένου κυριάρχου δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐπιδράσῃ οὐσιωδῶς ἐπὶ τοῦ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐφαρμοζομένου ἐθιμικοῦ δικαίου τῶν Χίων, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται βασικῶς καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν.

Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει ὁ μελετητής, καὶ μάλιστα εὐχερῶς, ἀπὸ οὗ ἀναμφισβήτητα γεγονότα. Πρῶτον μὲν, διότι τὸ δίκαιον τῶν γαμικῶν παροχῶν εἰς τὴν Χίον ἐξακολουθεῖ νὰ παρουσιάζῃ καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ὁμοιότητα θεσμῶν μὲ τὸ τῶν Δωδεκανήσων, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἐφηρμόσθη ποτὲ γενοατικὸν δίκαιον. Δεύτερον δέ, καθ' ὅσον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὴν νῆσον θεσμοὺς ἢ λείψανα θεσμῶν τοῦ ἰταλικοῦ δικαίου, ἐκτὸς μόνον τοῦ ὅρου ἀντιφάττο, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, κατὰ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην, πρὸς ὀνομασίαν θεσμοῦ πᾶν ἄλλο ἢ ξένου πρὸς τὸ ἐλληνικὸν δίκαιον, ἦτοι τοῦ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς. Κατ' ἀκολουθίαν, πρέπει νὰ δεχθῇ τις ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ γενοατικοῦ δικαίου ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ δικαίου τῶν γαμικῶν παροχῶν τῆς Χίου ὑπῆρξε μικρὰ καὶ λεπτομερειακὴ καὶ δὲν ἀφεώρα αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῶν θεσμῶν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν νομίζομεν ὅτι πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀδιαφορίαν τῶν γενοατῶν κυριάρχων πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ ἰδίου δικαίου, ἀλλὰ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀφομοιωτικῆς δυνάμεως τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου, ἐκδηλουμένης ἐν προκειμένῳ διὰ τῆς πείσμονος ἐμμονῆς ἐπὶ τῶν ἰδίων θεσμῶν καὶ ἐθίμων.

Κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν οἱ Ἕλληνες, καίπερ εὐρισκόμενοι πρὸ παντελοῦς ἐλλείψεως ἰδικῶν τῶν ἀνθρώπων τοῦ νόμου, διατηροῦν καὶ πάλιν τὸ ἴδιον αὐτῶν δίκαιον. Καθ' ὅσον, καίτοι τοὺς ἐπεβλήθη ἡ ἐφαρμογὴ ὠρισμένων θεσμῶν τοῦ δικαίου τοῦ ὀθωμανοῦ κυριάρχου ἀντὶ τῶν ἰδίων, ὡς π.χ. ὁ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐφρόντισαν οἱ Χῖοι καὶ περιώρισαν, ὡς εἶδομεν, ἐμμέσως τὰς περιπτώσεις ἐφαρμογῆς του εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐπίδρασις τούτου ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν δικαίου δὲν ἐγένετο διὰ τῆς ἀποδοχῆς καὶ ἀναμίξεως στοιχείων τοῦ δικαίου τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸ ἐγγώριον δίκαιον. Χάρις εἰς τὴν εὐστροφίαν τοῦ πνεύματός των καὶ ἐπωφελούμενοι τοῦ εὐπλάστου χαρακτῆρος τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, ἐτροποποίησαν καὶ προσήρμοσαν πρὸς τὸ νέον περιβάλλον τὸ δίκαιόν των εἰς τὴν ἐφαρμογὴν του κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ διατηρήσῃ τοῦτο ἐξελισσόμενον τὸν ἐθνικὸν του χαρακτῆρα κατὰ βάσιν ἀμιγῆ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐγγράφων.

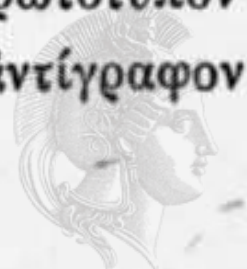
Εἶναι προφανεῖς αἱ δυσκολίαι τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐνταῦθα δημοσιευομένων ἐγγράφων, προερχόμεναι ὅχι μόνον ἀπὸ τὸ μὴ ἐνιαῖον τῆς πηγῆς αὐτῶν, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὴν ἀγραμματοσύνην τῶν γραφέων καὶ τὴν ἰδιωματικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι γεγραμμένα.

Βεβαίως, κύριος σκοπὸς τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι νὰ δώσῃ τὴν δυνατότητα εἰς τὸν Ἕλληνα νομικὸν νὰ κατανοήσῃ εὐχερῶς τὸ περιεχόμενον τῶν ἐκδιδομένων καὶ τὸν τρόπον τῆς συντάξεως τῶν νοταριακῶν ἐγγράφων κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν, ὥστε νὰ ἀντιληφθῇ τοὺς προκύπτοντας ἐξ αὐτῶν ὡς ἰσχύοντας καὶ ἐφαρμοζομένους νομικοὺς κανόνας ἐπὶ τῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας ἀφοροῦν ταῦτα. Ἄλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίσωμεν ὅτι ἡ ἐκδοσις αὕτη ὀφείλει νὰ μὴ ἀποβῇ ἄχρηστος καὶ εἰς τὸν φιλόλογον.

Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς δὲν ἐχρησιμοποιήσαμεν ἁμιγεῖς κανόνας μιᾶς διπλωματικῆς μεθόδου, ἔστω καὶ διὰ τὰ ἐκ τῶν ἐκδιδομένων πρωτότυπα, ἀλλὰ μὲν ἐνιαῖον τρόπον καὶ διὰ τὰ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πηγῶν—ἐξ ἀντιγράφου τοῦ Κ. Κανελλάκη ἢ ἐκ τοῦ πρωτοτύπου—δημοσιευόμενα καὶ μὲ κοινὰ δι' ἀμφότερα κριτικὰ σημεῖα (*signes critiques*).

Κατὰ ταῦτα, οἱ κύριοι κανόνες τῆς ἐκδόσεως, τοὺς ὁποίους ἠκολουθήσαμεν, εἶναι οἱ ἑξῆς:

1ον. Ἡ περιγραφή τοῦ ἐγγράφου εἶναι λίαν σύντομος περιλαμβάνουσα τὸ εἶδος τῆς νομικῆς συμβάσεως, τὴν χρονολογίαν τῆς συντάξεως αὐτοῦ, τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ἐλήφθη ὡς καὶ τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπόκειται αὕτη. Προκειμένου δὲ περὶ τῶν ἀμέσως ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ἐξηγμένων ἐγγράφων, σημειοῦται προσέτι ἔὰν αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ὑπογραφέων αὐτῶν εἶναι αὐτόγραφοι ἢ, τουναντίον, ἔχουν γραφῇ καὶ αὐταὶ διὰ μιᾶς χειρός, τῆς τοῦ γραφέως τοῦ ἐγγράφου. Καὶ τοῦτο, διότι δι' αὐτοῦ παρέχεται ἡ δυνατότης τῆς διακρίσεως, ἔὰν ἡ ἐν τῷ κώδικι νοταριακὴ πρᾶξις ἀποτελῇ τὸ πρωτότυπον ἢ εἶναι ἀπλῶς ἀντίγραφον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, τῶν δὲ ἐπὶ χωριστῶν φύλλου χάρτου γεγραμμένων, ἔὰν τοῦτο εἶναι τὸ πρωτότυπον ἢ, τουλάχιστον, ἀντίτυπον — σύγχρονον τοῦ πρωτοτύπου ἰδιότυπον ἀντίγραφον —

ἢ ἀντιθέτως μεταγενέστερον ἀντίγραφον. Προσέτι σημειοῦται ὅτι δὲν ὑπάρχει τονισμός, εἰς ὅσα ἐκ τῶν ἐγγράφων ἐλλείπει.

Σημειώσεις ἢ ἄλλαι πληροφορίες δὲν παρέχονται, λόγῳ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκδόσεως καὶ τοῦ περιορισμένου τοῦ χώρου, οὔτε δὲ καὶ βιβλιογραφία, φυσικά, ἐφ' ὅσον πάντα τὰ δημοσιευόμενα εἶναι ἀνέκδοτα. Ἐπίσης δὲν παρατίθενται διορθώσεις, πλὴν ἐλαχίστων ἰδιωματικῶν λέξεων ἢ τύπων ἢ ἐσφαλμένης προφανῶς ἀναγραφῆς τῆς λέξεως, ἥτις καθιστᾷ ἀκατάληπτον τὸ νόημα, καὶ αἱ ὁποῖαι τίθενται ἐν ὑποσημείωσει.

2ον. Τόσον ἡ στίξις, ὅσον καὶ ἡ ὀρθογραφία ἀποκαθίστανται, χωρὶς ὅμως δι' αὐτοῦ νὰ μεταβάλλεται ὁ τύπος τῶν λέξεων ἢ ἡ φθογγολογικὴ παράδοσις τοῦ κειμένου. Καὶ ὅπου ὑπάρχει προφανὴς παράλειψις τοῦ γραφέως, τὸ πλήρες τίθεται διὰ προσθήκης. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ ὑπερφορτώσεως τοῦ κειμένου διὰ τοιούτων προσθηκῶν, ὅσας τὸ λάθος παρουσιάζεται συχνά, ἡ διὰ προσθήκης διόρθωσις δὲν ἐπαναλαμβάνεται ἐκάστοτε, ἀλλ' ἀπαξ ἢ δὶς, εἰς τὰ πρῶτα παρουσιαζόμενα ὅμοια λάθη.

Ἐξαιρετικῶς, δὲν μετεβλήθη ποσῶς ἡ ὀρθογραφία καὶ ὁ τονισμός τῶν αὐτογράφων ὑπογραφῶν τῶν ὑπογραφέων τῶν ἐγγράφων, οὔτε καὶ τῶν ὑπογραφῶν τῶν ἀντιγράφων τοῦ Κανελλάκη, ἀλλ' αὗται διετηρήθησαν ἀπαράλλακτοι καὶ μικρογραφούμεναι κατὰ τὰ ἐκάστοτε ἐν τῇ πηγῇ.

Ὡς πρὸς τὸν τονισμόν τῶν τοπωνυμίων καὶ τῶν ὀνομάτων προσώπων, ρητέον ὅτι εἰς τὰ 15 πρῶτα δημοσιευόμενα ἔγγραφα, δηλαδὴ ὅσα προέρχονται ἐκ τοῦ κολοβοῦ κώδικος τοῦ χωρίου Βέσσας τοῦ νοταρίου Νικήτα Δομεστίχου, ὡς καὶ εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 27, 45, 46, 58, 61 ὁ τονισμός ἐλλείπει σχεδὸν ἐντελῶς, καὶ ἐτονίσσαμεν ταῦτα κατὰ τὸν παραδεδομένον—ἐφ' ὅσον ὑπῆρχε—τύπον. Ὡς πρὸς τὰ εἰς τὰ λοιπὰ ἔγγραφα ὑπάρχοντα τοπωνύμια καὶ ὀνόματα προσώπων, τὰ ἐτονίσσαμεν—μὲ τὸν προσήκοντα ὅμως τόνον—εἰς τὴν συλλαβὴν, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἶναι ταῦτα τονισμένα εἰς τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἀντεγράφησαν. Εἰς ἐκεῖνα ὅμως ἐκ τῶν τελευταίων τούτων εἰς τὰ ὁποῖα, κατ' ἐξαίρεσιν, δὲν ὑπῆρχε τονισμός, ἠκολουθήσαμεν κατὰ κανόνα τὸν παραδεδεγμένον τύπον διὰ τὰ λοιπὰ ἰονιζόμενα τοπωνύμια καὶ ὀνόματα προσώπων ἐν τῷ ἰδίῳ ἐγγράφῳ ἢ ἐτέρῳ, ἀλλὰ τοῦ ἰδίου γραφέως (λ. χ. Ἀφροδισίου καὶ ὄχι Ἀφροδισιοῦ, Μεροβιγλίων καὶ ὄχι Μεροβιγλιῶν, ἢ ἀντιστρόφως).

3ον. Τέλος, ὡς συμβατικὰ κριτικὰ σημεῖα (*signes conventionnels*) χρησιμοποιοῦνται—περιορισθέντα ὅσον τὸ δυνατόν—τὰ υἱοθετηθέντα παρὰ τῆς *Union Académique Internationale*¹, ἥτοι:

¹ *Emploi des signes critiques, disposition de l'apparat dans les éditions savantes de textes grecs et latins, Union académique internationale (Paris, 1932), σ. ἰδία 21.*

$\alpha\beta\gamma\delta$ = γράμματα ἀμφιβόλως ἀναγιγνωσκόμενα.

$\dots$ = γράμματα δυσανάγνωστα.

$[\dots]$ = γράμματα ἑλλείποντα καὶ δυνάμενα κατ' ἀριθμὸν νὰ ὑπολογισθοῦν κατὰ προσέγγισιν.

$[\quad]$ = γράμματα ἑλλείποντα καὶ μὴ δυνάμενα νὰ ὑπολογισθοῦν κατ' ἀριθμόν.

$[αβγδ]$ = γράμματα ἑλλείποντα καὶ συμπληρούμενα.

$\langle αβγδ \rangle$ = γράμματα ἢ λέξεις παραλειφθεῖσαι ὑπὸ τοῦ γραφέως καὶ προστιθέμεναι.

$\langle \quad \rangle$ = χάσματα.

$(αβγδ)$ = ἀναλύσεις βραχυγραφῶν.

$[[αβγδ]]$ = γράμματα διαγραφόμενα ὑπὸ τοῦ γραφέως.

$\{ αβγδ \}$ = γράμματα διαγραπτέα κατὰ τὸν ἐκδότην (παρεμβλήματα, ἐπαναλήψεις).

$| αβγδ |$ = γράμματα ἢ λέξεις προστεθεῖσαι ὑπὸ τοῦ γραφέως εἰς τὸ διάστιχον.

$\dagger αβγδ \dagger$ = σημεῖον παρεφθαρμένων καὶ ἀκαταλήπτων λέξεων.

Σχετικῶς μὲ τὴν ἔνδειξιν τῶν βραχυγραφῶν, παραλείπομεν ταύτην ὥς ἄσκοπον, ὅσας προέκειται περὶ ταχυγραφίας διὰ φωνητικοῦ συμβόλου, οὐχὶ ἀγνώστου καὶ μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γραφὴν (ὥς λ. χ. $\delta = \text{ου}$).